ABM SKRIFT #24

DANSER MED ULVER

BIBLIOTEKENE, UTGIVERNE OG DE ELEKTRONISKE KUNNSKAPSKILDENE

EN DELRAPPORT I BIBLIOTEKUTREDNINGEN 2006

ABM-UTVIKLING
POSTBOKS 8145 DEP
N-0033 OSLO

TELEFON: 23 11 75 00
TELEFAKS: 23 11 75 01

POST@ABM-UTVIKLING.NO
WWW.ABM-UTVIKLING.NO

TRYKK: PDC TANGEN AS
OPPLAG: 1600

ISSN 1503-5972
ISBN 82-8105-029-2

ABM-utvikling 2006

INNHOLD

Forord 4

1. Sammendrag 6

2. Innledning 8
2.1 ARBEIDSFORM OG MØTER 8
2.2 STYRENDE DOKUMENTER 9
2.3 NORSK DIGITALT BIBLIOTEK 10

3. Tidsskriftbransjens utvikling 14

4. Konsortier 22
4.1 GENERELT OM KONSORTIER 22
4.2 KONSORTIESAMMENSLUTNINGER 37
4.3 KONSORTIER I NORGE 40

5. Utfordringer i konsortiearbeidet 50
5.1 SAMARBEID MED BIBLIOTEKSYSTEMER 50
5.2 OPPHAVSRETT 50
5.3 AVGRENSNINGER AV ARBEIDET 51
5.4 NASJONALE LISENSER 52
5.5 NORSKSPRÅKLIGE RESSURSER 57
5.5 IKKE-TEKSTLIG MATERIALE 57

6. «Open Access» 60
6.1 DEFINISJON AV «OPEN ACCESS» 60
6.2 OPEN ARCHIVES INITIATIVE 61
6.3 SENTRALE INTERNASJONALE INITATIV 61
6.4 SENTRALE NORSKE INITIATIV 62
6.5 FORDELER OG ULEMPER VED «OPEN ACCESS»-PUBLISERING 66
6.6 FINANSIERING 66
6.7 MOTSTANDERE OG TILHENGERE 66
6.8 TILTAK 67

7. Diskusjon og konklusjon 68
7.1. ANBEFALINGER OG OPPSUMMERTE FORSLAG TIL TILTAK 70

8. Litteratur 74

FORORD

Denne rapporten har satt seg som mål å gi en oversikt over arbeidet med konsortieavtaler i norsk og internasjonal sammenheng i tråd med oppdraget som ble gitt fra programkomiteen i Norsk digitalt bibliotek (NDB). I mandatet fra NDB formuleres dette slik:

ABM-utvikling skal utrede hvordan bibliotekene i fellesskap mer effektivt kan styrke sin forhandlingsposisjon overfor utenlandske leverandører gjennom nasjonalt, nordisk og internasjonalt samarbeid. I tillegg skal man:

- Analysere det nåværende arbeidet med konsortieavtaler og komme med anbefaling til hvordan dette arbeidet kan organiseres for å understøtte tankene i Norsk digitalt bibliotek om å utvide samarbeidsformen til å omfatte en størst mulig gruppe bibliotek.
- Lage en oversikt over kostnadsmodellene for konsortieavtaler og komme med forslag til eventuelle nye prismodeller/modeller for fordeling av kostnader.
- Vurdere om det er hensiktsmessig å statlig subsidiere visse ressurser av nasjonal interesse på permanent eller tidsavgrenset basis.
- Vurdere hva som kan gjøres for å stimulere til etablering av konsortieavtaler for norskspråklige ressurser.
- Vurdere muligheter for etablering av konsortieavtaler for ikke-tekstlig materiale som film, musikk og fotografi.

For å bistå i utredningsarbeidet oppnevner ABM-utvikling selv en referansegruppe med deltakere fra ulike miljøer som har interesser i saken.[1]

Arbeidet med etablering av konsortieavtaler er et viktig bidrag til det som kan karakteriseres som kjernevirksomheten for storparten av norske bibliotek som er i svevet fra en analog til en digital levering av bibliotektjenester. ABM-utvikling ser en opplagt og naturlig sammenheng mellom programmet Norsk digitalt bibliotek og arbeidet med konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling. For ABM-utvikling har det videre vært viktig å belyse kompleksiteten av denne innsatsen på

1 [http://www.norskdigitaltbibliotek.no/archives/cat_lisensiering.html]

konsortieområdet i en større nasjonal sammenheng hvor målet er å gi bredest mulig tilgang til mest mulig kvalitetssikret digitalt innhold for hele biblioteklandskapet.

Rapporten gir et øyeblikksbilde av dette landskapet i dag, og det er svært vanskelig å se hvilken retning utviklingen vil ta. Derfor er det viktig å lese de foreslåtte tiltakene inn i denne forholdsvise korte tidshorisonten vi finner det naturlig å operere med. Tiltakene er ikke av et revolusjonært format, og skal kanskje heller ikke være det – for den digitale fremtiden vil antakeligvis tilby tjenester som vi ikke kan overskue i dag.

Vi håper rapporten vil være til nytte som en generell innføring på dette komplekse feltet og at den vil bidra til større kunnskap om det pågående arbeidet med konsortieavtaler. Samtidig er det vårt ønske at rapporten vil virke positivt som et beskjedent bidrag i utviklingen av den digitale kompetansen i norske bibliotekmiljøer. Men vi vil også peke på en bekymring for demokratiets plass i fremtiden hvis storparten av den viktigste vitenskapelige informasjonen bare skal være tilgjengelig fra betalingsbaser. Det er et viktig nasjonalt anliggende å stimulere til mer publisering i «Open access» brønner – det være seg i ulike åpne tidsskrift eller i institusjonelle åpne arkiv.

ABM-utvikling takker referansegruppen som ble oppnevnt i forbindelse med arbeidet med rapporten. Arbeidsgruppen har fått mange nyttige kommentarer og tilbakemeldinger fra den i løpet av perioden arbeidet med rapporten har pågått. Likeledes ønsker man å takke Inger Wiborg, Universitetet i Oslo, som stilte til disposisjon for arbeidsgruppen sitt notat om prismodeller. Vi har hatt stor glede av det og brukt det i rapporten i noe omarbeidet form. Arne Jakobsson, Universitetet i Oslo, leste gjennom manus med et kritisk og skarpt blikk og gjennom hans innsats ble mange feil og uklarheter luket bort.

Til sist vil vi også takke Ove Sundby som i hovedsak har ført rapporten i pennen og Signy Irene Karlsen som har gitt viktige bidrag i arbeidet. Resten av arbeidslaget i ABM-utvikling, Margareta Grahn, Jan Seland og Eli Solberg hjalp til med nyttige kommentarer, innspill og skriftlige bidrag. Denne gruppen har på en god måte klart å lage en leseverdig oversikt over et vanskelig og komplekst emne.

OSLO, 3. FEBRUAR 2006

Jon Birger Østby, DIREKTØR

Leikny Haga Indergaard, AVDELINGSDIREKTØR

1

SAMMENDRAG

Kapittel to åpner med en kort presentasjon av arbeidsgruppe og mandat og gir deretter en oversikt over hva man vurderer som de viktigste styrende dokumenter for konsortiearbeidet i tiden framover. Programmet Norsk digitalt bibliotek blir viet spesiell oppmerksomhet og innenfor dette avsnittet omtales særskilt to av programmets prosjekter, ett knyttet til et nasjonalt lisensverktøy og ett annet om arkivering av utenlandske elektroniske ressurser. Videre oppsummeres også de viktigste funnene i BRODD-rapporten, som ble bestilt av Norsk digitalt bibliotek for å evaluere hvordan det norske biblioteklandskapet oppfattet arbeidet med konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling.

I kapittel tre inviteres det til en ekskurs inn i tidsskriftbransjens utvikling generelt og digital publisering spesielt. Det gis en status for overgang til digitale informasjonskilder i norske universitet og høgskoler, før særskilt omtale vies forlagenes prispolitikk. Innunder dette emnet utdypes så den såkalte «tidsskriftkrisen» med vekt på de spesielle utfordringer bibliotekene har i dette markedet.

I kapittel fire blir det gitt en gjennomgang av hva man forstår med konsortier og man utdyper spesielt hvordan pakkekjøp har vært ryggraden i utvikling av konsortier. Pakkekjøp har både sine fordeler og ulemper og begge deler blir belyst. Videre i kapittelet blir det tatt opp hvilke ulike prismodeller som benyttes. Av andre utfordringer i arbeidet med konsortier blir det bl.a. gitt en orientering om det urimelige i den norske merverdiavgiften og generell usikkerhet knyttet til permanent arkivering av elektroniske ressurser. Det finnes en rekke konsortiesammenslutninger i ulike land og kapittelet vier spesiell oppmerksomhet overfor de ulike nordiske konstellasjonene med spesiell vekt på samarbeidet på dette området i Norden. Derfra rettes blikket mot Norge og man ser på bakgrunnen for dagens organisering og utviklingen av konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling. Egen omtale vies forhandlingsproblematikken og kapitlet avsluttes med en utførlig gjennomgang av lisensbetingelsene som ABM-utvikling opererer med.

Kapittel fem tar opp ulike aspekter knyttet til samarbeid med biblioteksystemer og utfordringer knyttet til opphavsrett. Videre har kapittelet fokus på etableringen av Helsebiblioteket og ser også på hvilke rammebetingelser skolebibliotekene i Norge har for egen etablering av konsortieavtaler. Fyldig omtale vies nasjonale lisenser og spesielt trekkes fram erfaringene fra Island og New Zealand. Videre blir det i dette kapittelet redegjort for status for norskspråklige ressurser og ikke-tekstlig materiale. Innenfor det siste området diskuteres spesielt forhold knyttet til film, musikk og foto.

Kapittel seks gir en gjennomgang av den nye publiseringsmodellen som defineres som «Open Access.» Man belyser sentrale internasjonale initiativ og viser samtidig til nye norske tiltak på området, hvor spesielt universitetene foreløpig har markert seg sterkest. Kapitlet avsluttes med en kort oppsummering av den løpende diskusjonen rundt ulike «Open Access»-initiativ.

Rapporten avsluttes i kapittel sju med konklusjon og oppsummerte anbefalinger og forslag til tiltak.

2

INNLEDNING

I en nylig avlevert rapport til ABM-utvikling utdypes begrepene «fellesgoder versus private goder,» og man skriver bl.a.: «kunnskap er i utgangspunktet ikke-rivaliserende; kunnskap brukes ikke opp. Dermed skulle det ikke være noen grunn til å begrense menneskers tilgang til kunnskap gjennom pris og markedsmekanismer, akkurat som det ikke er noen grunn til å begrense menneskers bruk av for eksempel Oslomarka til tur og rekreasjon.»[1]

Imidlertid vet vi at kritisk viktig kunnskap i motsetning til Oslomarka opererer i et markedslandskap og tilbys mot betaling. Det er dessverre foreløpig langt fram til åpen og fri aksess til hele verdens samlede kunnskapsportefølje. I denne rapporten vil også hovedfokus være på ulike typer betalingstjenester for tilgang til elektroniske ressurser. Adgang til lisensiert materiale har dessuten vært et viktig område for Norsk digitalt bibliotek i hele den tiden dette programmet har eksistert. Tidlig på vårparten 2003 ble det meldt inn til konsortiegruppen i ABM-utvikling at Norsk digitalt bibliotek så for seg en arbeidsgruppe med utspring i ABM-utvikling som tok opp dette problemkomplekset ut fra et nærmere gitt mandat.

1 Ragnar Audunson, Ragnar Nordlie og Svanhild Aabø, *Finansiering og organisering av digitale tjenester: En utredning fra Senter for bibliotekutvikling, Høgskolen i Oslo – avdeling for journalistikk, bibliotek og informasjonsfag*, 2005.

2.1 Arbeidsform og møter

Den interne arbeidsgruppen i ABM-utvikling har bestått av Carol van Nuys, Karianne Aam, Signy Irene Karlsen, Vilde Ronge og Ove Sundby (leder). I tillegg har det vært oppnevnt en ekstern referansegruppe med følgende sammensetning:

LINE ARNEBERG, Statens arbeidsmiljøinstitutt, biblioteket
HARALD BØHN, NTNU, biblioteket
BEATE ELVEBAKK, Universitetet i Oslo
KARI FAGERJORD, Høgskolen i Buskerud, biblioteket
KRISTIN GJESSING, Nesbru videregående skole, biblioteket
VIGDIS JAKOBSEN, Tønsberg og Nøtterøy bibliotek

I september 2004 møtte referanse- og arbeidsgruppe til et eget oppstartmøte. Gruppene

ble også invitert til å delta i lukket diskusjonsmøte med høgskole- og universitetsbibliotek senere samme høst, samt på seminar om konsortieavtaler som ble arrangert 20. april i 2005. Utover dette har all videre kontakt foregått via e-post.

2.2 Styrende dokumenter

Norsk digitalt bibliotek

Innstilling avgitt av arbeidsgruppe oppnevnt av ABM-utvikling for å utrede hovedutfordringer for etablering av et norsk digitalt bibliotek.

Rapporten ble avgitt 10. februar 2003 og den legger stor vekt på å kartlegge de utfordringer som norsk biblioteksektor står overfor når det gjelder samordning og samhandling mellom ulike aktører for å oppnå bedre utnyttelse av de totale ressursene og gi bedre tjenester til brukerne gjennom et nasjonalt digitalt bibliotektilbud.

Kulturpolitikk fram mot 2014

(St.meld. nr. 48 (2002-2003))

ABM-meldingen (St.meld. nr. 22 (1999-2000), *Kjelder til kunnskap og oppleving*) la opp til en oppfølgingsperiode på fem år og arbeidet kom i gang fra og med 2002. På denne bakgrunn oppsummerer og viderefører *Kulturmeldingen* i stor grad tiltak beskrevet her. *ABM-meldingen* er dermed fremdeles det grunnleggende referansedokument for den statlige kulturpolitikken innenfor arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet.

I *Kulturmeldingen* skrives det bl.a. i forbindelse med tiltaket Norsk digitalt bibliotek at det må: «arbeidast vidare med å styrkja og utvikla dei ulike funksjonane som arkiv, bibliotek og museum skal fylla både i ein kulturpolitisk og ein større samfunnsmessig samanheng. ABM-utvikling skal setja institusjonane og sektorane betre i stand til å løysa faglege oppgåver og til å møta nye utfordringar i samfunnet og skal arbeida med heile spekteret av funksjonar innanfor arkiv, bibliotek og museum. Å byggja ut systemet med konsortieavtalar og lisensiering vil gjera det lettare å utnytta dei totale ressursane best mogeleg. Frå å vera eit system konsentrert om abonnement på fagdatabasar og elektroniske tidsskrift for grupper av fag- og forskingsbibliotek bør dette utvidast til å femna om ei størst mogeleg gruppe av bibliotek. Fleire aktørar kan delta i slike konsortium innanfor eksisterande økonomiske rammer og ein kan utvida rammene gjennom sentral finansiering av nasjonale lisensar, til dømes i den grad folkebiblioteka skal inkluderast i eit slikt system. Samordning av tenestespekteret innanfor eit digitalt bibliotek vil dessutan kunna spara biblioteka for store kostnader til administrasjon og akkvisisjon av digitalt innhald. Poenget er altså at det i størst mogeleg grad skal vera råd å nytta dei samla informasjonsressursane som finst i norske bibliotek, utan omsyn til kvar i landet brukaren oppheld seg og til kva føremål informasjonen skal nyttast. I praksis vil det vera fleire kompliserande faktorar både av teknisk, rettsleg og økonomisk-administrativ art som set klåre grenser for kor langt det er realistisk å kunna realisera slike målsetjingar, særleg på kort sikt. Dette må likevel ikkje hindra at ein heile tida søkjer etter konkrete og realistiske samarbeidsløysingar som gradvis kan gjennomførast.»

Vilje til forskning (St.meld. nr. 20 (2004-2005)

Denne stortingsmeldingen setter fokus på Norge som en

framtidig ledende forskningsnasjon med basis i forslag om økte statlige bevilgninger som skal brukes på en rekke forskningspolitiske prioriterte områder. For ett av dem står det bl.a.: «Det tas sikte på å inngå nasjonale avtaler for sentrale fagtidsskrifter for universiteter og høyskoler og å vurdere om eventuelle avtaler også skal omfatte Norges hovedsamarbeidsland i utviklingspolitikken.»

eNorge 2009 – det digitale spranget

Regjeringen investerte i denne rapporten mye prestisje i at alle skal ha mulighet til å delta i informasjonssamfunnet. Digitale tjenester skal tilrettelegges med utgangspunkt i den enkeltes behov. For å nå dette målet, skal man bl.a. sørge for tilgang til kunnskapskilder og kultur på nettet. Bibliotekene har en viktig rolle i å tilby tilgang til, og bruk av, IT. De har som følge av utviklingen til en viss grad endret karakter; fra rene bokformidlere til formidlere av kunnskap og informasjon på flere områder. Det er viktig at elektroniske tjenester og verktøy tilrettelegges for alle og at man unngår digitale kunnskapsbarrierer. Regjeringen har videre som utgangspunkt at det som er offentlig finansiert, skal være offentlig tilgjengelig. Mål i rapporten som bl.a. er relevante for arbeidet med lisensavtaler er følgende:

- Alle nye interaktive tjenester som har innbyggerne som målgruppe, skal utvikles slik at de kan være tilgjengelige gjennom innbyggerportalen MinSide fra det tidspunkt de lanseres.
- I løpet av 2007 skal det foreligge en strategi som legger til rette for ordninger som gir tilgang til kulturarven, blant annet film, litteratur, museums- og arkivsamlinger, faglitterære kunnskapskilder og nasjonale arkiver for lyd og bilde. Strategien skal utformes på grunnlag av opphavsrettslige avtaler og personvernregler.
- I løpet av 2009 skal det være etablert ordninger som sikrer nettilgang til kulturarven og kunnskaps- og opplevelseskilder for utdanningsinstitusjoner spesielt og innbyggere generelt.

I rapporten framheves bl.a. som prioriterte tiltak i perioden 2005-2007 følgende forhold:

1. *Tilgjengeliggjøring av offentlig finansiert forskning*
   Regjeringen vil legge til rette for at resultatene av offentlig finansiert forskning, finansiert via Norges forskningsråd, skal bli enklere tilgjengelige på Internett. Regjeringen vil forsterke den pågående utviklingen av åpne og gratis tilgjengelige tidsskrifter og publikasjonsarkiver på Internett. I løpet av 2006 vil Kunnskapsdepartementet utrede hvordan norske forskningsresultater kan gjøres mer tilgjengelig.
2. *Tilgjengeliggjøring av kulturarven*
   Det skal utarbeides en strategi som, på grunnlag av opphavsrettslige avtaler og personvernregler, legger til rette for ordninger som gir tilgang til kulturarven, blant annet film, litteratur, museums- og arkivsamlinger, faglitterære kunnskapskilder og nasjonale arkiver for lyd og bilde.

2.3 Norsk digitalt bibliotek

Norsk digitalt bibliotek (NDB) er planlagt som et femårig innsatsprogram for å koordinere og utvikle digitale tjenester og innhold som felles løsninger av

nasjonal karakter – både innen biblioteksektoren og på tvers av arkiv, bibliotek og museer. Konsortieavtaler er viktige når NDB skal gi flere brukergrupper enkel tilgang til elektroniske kunnskapsressurser. I rapporten om Norsk digitalt bibliotek fra februar 2003 uttrykkes nødvendigheten av konsortieavtaler slik: «Det er en utfordring å utvide denne samarbeidsformen til å omfatte en størst mulig gruppe av bibliotek. Potensielle gevinster kan gi flere mulighet til å delta i slike konsortier innenfor eksisterende økonomiske rammer.»

Flere elektroniske kunnskapsressurser, herunder også «nasjonale lisenser,» må bli tilgjengelige via NDB. Arbeidsgruppen for digitalisering er dessuten allerede i gang med en kartlegging av digitaliseringsarbeid i abm-sektoren og deres sluttrapport vil komme i månedsskriftet januar/februar 2006. Den skal ta utgangspunkt i situasjonen og behovene i arkiv, bibliotek og museum og komme med forslag som kan synliggjøre ressursbehovet og gjøre institusjonene i sektoren bedre rustet til å være med i utviklingen når det gjelder digitalisering. Gruppen skal også komme med forslag til hvordan digitalt materiale fra arkiv, bibliotek og museer kan formidles til flest mulig. NDB har videre bevilget penger til to store pågående prosjekt av betydning for ABM-utviklings arbeid med konsortieavtaler:

Nasjonalt lisensverktøy

Det ene prosjektet skal utvikle et nasjonalt lisensverktøy og er et samarbeidsprosjekt med BIBSYS. Verktøyet skal kunne registrere alle ressurser i deres trinn fra forslag, via tilbud, forhandling, testing og fram til avtale. Det skal legges inn opplysninger om kontaktpersoner, ansvarsforhold og avtalevilkår. Bibliotek tilknyttet den enkelte avtale registreres og titler kan importeres. Dette er en utvidelse og videreføring av det arbeidet med e-admin som BIBSYS allerede har igangsatt for sine bibliotek. Lisensverktøyet skal være i funksjon i begynnelsen av 2006.

Arkivering av utenlandske elektroniske ressurser

Det andre prosjektet er et samarbeidsprosjekt mellom Nasjonalbiblioteket, BIBSYS og ABM-utvikling for å kartlegge

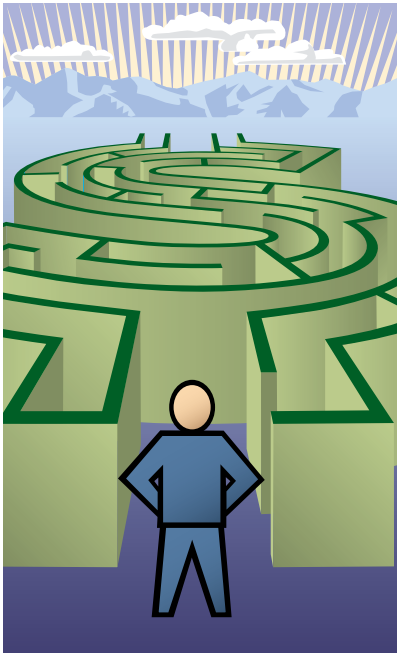

behovet norske bibliotek har for tilgang til arkiverte utenlandske elektroniske ressurser. Arkiveringsprosjektet har munnet ut i en rapport som inneholder anbefalinger for hvordan man bør gripe det videre arbeidet an og se på løsningsforslag.[2]

Brodd-evaluering

Norsk digitalt bibliotek engasjerte i 2004 BRODD til å gjennomføre en brukerundersøkelse for tjenestene ABM-utvikling leverer i forbindelse med sitt arbeid med konsortieavtalene.

2 [http://www.bibsys.no/dokumenter/rapporter/prosjektrapport_arkivering.pdf]

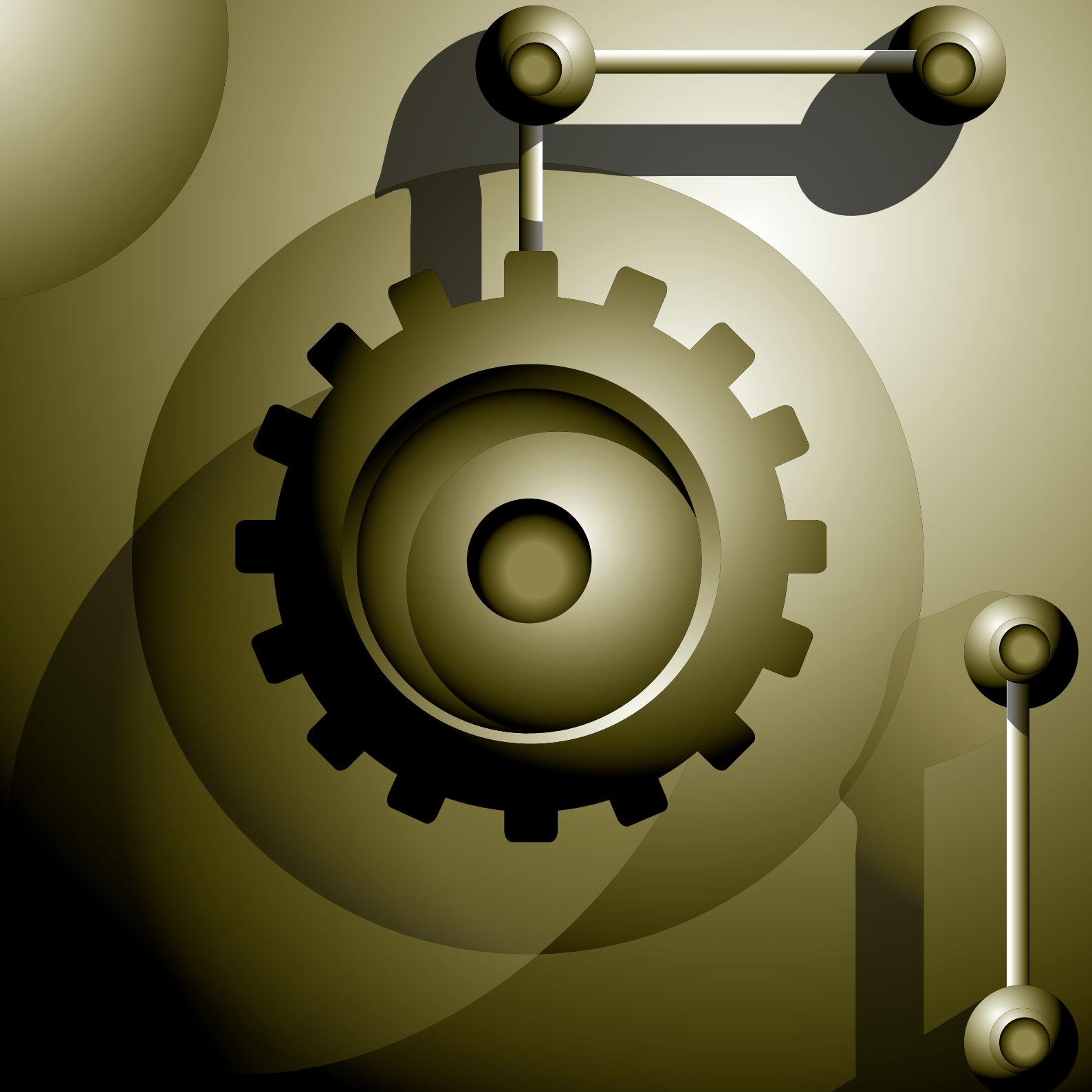

Hensikten med undersøkelsen var å få frem erfaringer og resultater og bruke disse til å finne muligheter til å forbedre tjenestene. Undersøkelsen ble gjennomført dels ved dybdeintervju, dels gjennom spørreskjema. ABM-utvikling utpekte intervjuobjekter for dybdeintervjuene blant de kontaktpersonene bibliotekene har oppnevnt til arbeidet med konsortieavtalene. Dybdeintervjuene fant sted dels i forkant av gjennomføring av spørreundersøkelsen, som en forberedelse til denne, dels i etterkant av spørreundersøkelsen, for å få utdypet og presisert informasjon som var kommet inn. I kartleggingen deltok fem universitetsbibliotek, 28 høgskolebibliotek, 23 fagbibliotek, 14 folkebibliotek, ett kombinasjonsbibliotek og fire «andre bibliotek» (herunder eksempelvis Nasjonalbiblioteket). Høgskole-, universitets- og fagbibliotek har en stor bredde i sine abonnement, blant annet mange fulltekstressurser, mens folkebibliotek abonnerer på generelle ressurser, som for eksempel oppslagsverk.

Rapporten viser at norske bibliotek i liten grad har satset på e-only (fullelektroniske) abonnement og at grunnen til dette er manglende fritak for merverdiavgift på e-ressurser, at utgivere ikke tillater dette, samt en usikkerhet rundt arkivrettigheter etter oppsigelse av abonnement/avtaler. Undersøkelsen melder at tilgang til digitale ressurser likevel anses å være svært viktig i alle miljøer, men at bruken av eksisterende aksesser stort sett er for lav i de fleste bibliotek. Dette bildet kan imidlertid kompletteres noe ved eksempelvis å vise til erfaringer fra det medisinske fakultetsbiblioteket i Oslo som kan dokumentere at det er en stor og stadig økende bruk av elektroniske ressurser både blant studenter og forskere. Blant utfordringer som hemmer bruken, ble bl.a. nevnt: Mangel på terminaler, brannmurer som legger hindringer, passordbelagte eller sviktende tilganger, mangel på opplæring, bristende kunnskaper om grensesnitt og lite kvalifisert søking både hos sluttbrukere og bibliotekarer, samt dårlig markedsføring av tjenestene.

Bibliotekene forventer bedre priser gjennom deltakelse i konsortieavtaler, men er usikre på hvorvidt dagens avtaler gir dem slik økonomisk gevinst. Kun 16 av 69 svarte at de var fornøyd med priser som oppnås gjennom konsortieavtalene, 33 svarte nei og 19 visste ikke (en oppgav at spørsmålet ikke var relevant). De spurte mente også at prisnivåer stort sett ikke er tilpasset norske forhold. Bibliotekene ønsker generelt mer innflytelse og innsyn i forhandlingsprosessen. På spørsmål om konsortieavtalene gjennom ABM-utvikling dekker bibliotekenes behov, svarte kun 14 av 75 at disse ressursene tilsvarer behovet. 31 mener at eksisterende konsortieavtaler ikke er tilstrekkelige og 29 er usikre. Deltakerne i undersøkelsen er imidlertid stort sett enige i at ABM-utvikling er den eneste instans som kan ta på seg oppgaven å koordinere arbeidet med konsortieavtaler.[3]

3 http://norskdigitaltbibliotek.no/archives/RapportBRODDlisens.pdf

3

The written record is the lifeblood of science.
Harold E. Varmus – nobelprisvinner i medisin og forkjemper for open access.[1]

TIDSSKRIFTBRANSJENS UTVIKLING

De to første trykte tidsskriftene så dagens lys i 1665: *Journal des Scavans* og *Philosophical Transactions of the Royal Society*. Dette var de første eksempler på vitenskapelig informasjon og skulle stå modell for de følgende århundres vitenskapelige publisering. Antall tidsskrifter steg i et jevnt tempo fram til 1961.[2] Dette året besluttet amerikanske myndigheter at de ville subsidiere fagtidsskrift utgitt av vitenskapelige selskaper. I lys av den utviklingen så også kommersielle forlag et stort markedspotensial i dette initiativet og i løpet av kort tid eksploderte markedet, med den følge at antall nye tidsskrift har steget eksponentielt fram til våre dager. Dessuten har øknningen av antall tidsskrift også hatt sammenheng med at forskningen er blitt mer spesialisert og det er blitt opprettet stadig flere forskningsnisjer som har hatt behov for sine egne dedikerte tidsskrift. I den nyeste utgaven av *Scholarly Journal Prices* rapporteres det at det i 2004 finnes tilgjengelig i verden 164.000 unike tidsskrifttitler og innenfor vitenskap (science), teknologi (technology) og medisin (medicine)-markedet er det listet på verdensbasis over 2.000 forlag som publiserer 1,2 millioner artikler per år, i anslagsvis 16.000 tidsskrifter.[3] Interessant er også det faktum at forskere leser artikler i et mye større omfang enn for bare noen få år siden. I en studie rapporteres det at en forsker gjennomgikk 150 artikler per år i 1977, mens dette tallet nå har steget til 216 for perioden 2000–2003.[4] Dette bekreftes også i en artikkel av Mark Rowse hvor han skriver at i gjennomsnitt leser en forsker nå 20 tidsskrift mot 13 titler for 25 år siden.[5]

Hvorfor publisere

I rapporten *Scientific Publications: Free For All* poengteres det sterkt at det å publisere er en integrert del av forsknings-

1 Amy Harmon, "New premise in science: Get the word out quickly, online," *The New York Times*, 17. desember 2002.
2 Ingegerd Rabow, *Den vetenskapliga kommunikationsmarknaden: Elektronisk publisering*, 2001.
3 Sonya White og Claire Creaser, Scholarly Journal Prices: Selected Trends and Comparisons, [http://www.lboro.ac.uk/departments/dis/lisu/pages/publications/oup.html]
4 Robert Campbell, «Libraries: Do they have a future in academia – or only a past?» Serials, 17:1.
5 Mark Rowse, «The consortium site license: A sustainable model?» Libri, 53:1, ss. 1-10.

prosessen og at det er viktig å spre sitt bidrag videre ut til sine fagfeller slik at andre kan bygge videre på det og man unngår dobbeltarbeid.[6] Faktisk kan man med en viss rett hevde at upublisert forskning like gjerne kunne ha forblitt ugjort. Publisering gir dessuten økt anseelse blant egne og vil også være med å støtte opp under prosjektsøknader og stipend i forbindelse med senere forskningsoppgaver. Rapporten formulerer det slik: «Publication and effective dissemination to the peer community are absolutely vital to researchers in terms of tenure and the capacity to attract research grants and university funding.» Samme argumenter for publisering gjentas i *Economic Analysis of Scientific Research*, men i tillegg presiseres det at for forskeren er det også av vital betydning at vedkommendes forskningsresultat formidles ut til fellesskapet hurtigst mulig, slik at eierskap til forskningen tidligst mulig lar seg etablere.[7]

6 House of Commons, Science and Technology Committee, Scientific publications: Free for all? Tenth report of session 2003-04.
7 Economic analysis of scientific research publishing: A report commissioned by the Wellcome Trust, 2003.

Hvorfor digital publisering

Digital publisering av forskning gjør det mye enklere å distribuere innhold raskt og kostnadene ved trykking og utsending kan klart reduseres. Videre er det mulig å presentere forskningsmaterialet i mange format og man får ofte en enklere tilgang til eldre arkiv. Dessuten kan man presentere nye typer materiale – som eksempelvis linker til datasett, sporing av siteringer, etc. Søkningen blir mer effektiv og i prinsippet vil det også være mulig å stille forskningsresultatene til rådighet for fagfeller i den tredje verden.[8]

Status for overgang til digitale informasjonskilder i norske universitets- og høgskolebibliotek

I norske universitets- og høgskolebibliotek finnes det nå digitalt leverte tidsskrift, bøker, referansedatabaser og oppslagsverk, i tillegg til andre mindre nisjeprodukter. I fag- og forskningsbibliotekstatistikken fra SSB rapporteres det at for 2004 var det tilgang til 161.217 trykte tidsskrift (158.694 i 2003) og 155.470 (56.850 i 2003) digitale elektroniske tidsskrift – en økning av den elektroniske tidsskriftmassen med 274 % fra året før. Videre opplyste Universitetet i Oslo i en pressemelding 15. september 2004 at det som hovedregel fra nå av kun ville tilby elektronisk levering av sine tidsskrift til sine brukere der det var praktisk mulig. Argumentasjonen var bl.a. at man observerte at det digitale materialet ble anvendt i stadig større grad. I 2003 lastet brukere ved Universitetet i Oslo ned anslagsvis 800.000 digitale tidsskriftartikler – noe som representerte en økning på 160.000 enheter fra året før. Det ble også opplyst i pressemeldingen at universitetsbibliotekene i Bergen, Trondheim og Tromsø ville følge i de samme fotsporene. Antakelig er det også mulig å utvide argumentasjonen for overgang til digital levering av tidsskrifter spesielt, ved å henvise til innsparinger knyttet til redusert behov for hylleplass, mindre påtrykk fra brukere pga bedre tilgjengelighet til forskningsresultater fra eget kontor, enklere katalogrutiner og ingen manuell behandling av innkomne analoge tidsskrifthefter.[9] Dette støttes

8 House of Commons, Science and Technology Committee.

9 Universitetet i Bergen, *Innstilling fra Utvalg for å utrede overgang fra trykte til elektroniske informasjonsressurser ved UB*, 2004.

også i studien: *Library Periodical Expenses* hvor det hevdes at «the transition to the electronic format seems likely to afford reductions in libraries' long-term financial commitments to non-subscription cost.»[10]

I dette bildet nevnes det også at man kan gjøre store besparelser når det gjelder en dramatisk reduksjon av etterspørselen etter fjernlånskopier. Imidlertid viser en studie fra Island at riktignok sank fjernlånet etter at man innførte nasjonale lisenser for perioden 1995 til 2002, men den elektroniske aksessen hadde ikke helt eliminert behovet for fjernlån. Spesielt universitetsbibliotekene opprettholdt et nokså stort behov og en hypotese var at «increased access to more information creates needs.»[11] Dette støttes også i artikkelen *Changing Patterns In Interlibrary Loan And Document Supply* hvor man ser at den største nedgangen i fjernlån forekommer i mindre fagbibliotek og forfatteren har samme oppfatning om at lettere tilgang til referanser og hurtigere levering av fjernlånskopier stimulerer etterspørselen etter fjernlån.[12] Interessant også er data fra Norge som viser at antall fjernlånskopier sank fra 2000 til 2002 med 40 %, men at denne utviklingen nå har stoppet opp. I et sideperspektiv er det også viktig å ha som bakteppe at kopitjenesten Subito som hittil har levert elektroniske kopier for rundt 5 euro til bibliotek nå er under angrep fra flere av de store forlagene, som hevder at de har gått glipp av rundt 113 millioner euro i tapte leveringer av egne kopier og anslagsvis 80 millioner euro, grunnet oppsagte abonnementer på tidsskrift. Saken er under behandling ved domstoler i USA, Storbritannia og Tyskland og utfallet er ennå ikke kjent.[13]

Forlagenes prispolitikk

I artikkelen *The Open Access Scientific Journal: An Empirical Study* kommenteres markedet for elektronisk levering av tidsskriftartikler på følgende vis: «It is indeed an area eminently suited for e-commerce, since the product itself is divisible into small packages of 10–20 pages of text, which can be read on the computer screen or printed out.»[14] Dessuten har produktet den fordel i global sammenheng at de fleste vitenskapelige artikler skrives på engelsk – som er lingua franca innen de fleste vitenskaper. I følge rapporten *Scholarly Journal Prices: Selected Trends And Comparisons* har prisøkningen for 2000–2004 variert med en økning på 27 % for titler fra Cambridge University Press til 94 % økning for tidsskrifter fra forlaget Sage. Median prisøkning for humaniora og samfunnsvitenskap rapporteres å være lavere enn det som gjelder for andre fagfelt og forlaget Elsevier kan vise til de høyeste prisene på sine tidsskrift uansett fagområde.

Eksempelvis kan det vises til at median prisøkning spenner fra £124 for titler fra Cambridge University Press til £784 for titler fra Elsevier i 2004. Det er da

10 Roger C. Schonfeld, Donald W. King, Ann Okerson og Eileen Gifford Fenton, *Library periodical expenses: Comparison of non-subscription costs of print and electronic formats on a life-cycle basis*, [http://www.dlib.org/dlib/january04/schonfeld/01schonfeld.html]
11 Þórný Hlynsdóttir og Þóra Gylfadóttir, «Remote document supply in Iceland before and after nationwide access to 8000 e-journals: The story so far,» *Interlending & Document Supply* (32):2, ss. 70-79.

12 Rose Goodier og Elaine Dean, «Changing patterns in interlibrary loan and document supply,» *Interlending & Document Supply* (32):4, ss. 206-214.
13 Jan Szczepanski, *Bibliotek i en marknadsstyrt värld*, http://biblist@segate.sunet.se.

14 Turid Hedlund, Tomas Gustafsson og Bo-Christer Björk, «The open access scientific journal: An empirical study,» *Learned Publishing* (17):3, ss. 199-209.

heller ikke rart at man i avisen *The Observer* for 19. september 2004 skriver om Elsevier at «its total online revenue has increased from 120 million to 1.2 billion over the past 10 years.»[15] Denne iakttakelsen støttes av rapporten *Scientific Publications: Free For All* hvor man fastslår at profittmarginen innenfor vitenskapelig publisering er eksepsjonell høy sett i sammenligning med resten av forlagsindustrien. De største forlagene vurdert i forhold til profitt innenfor de tunge fagfeltene (science, technology og medicine) utgjøres i dag av kommersielle leverandører som Elsevier, Thomson Scientific, Springer, Wiley og T&F Informa.[16]

I *The Guardian* for 29. juli 2005 meldes det at Elsevier kan vise til solide avkastninger på sine produkter: «Reed Elsevier could be an online-only publisher within a decade, the chief executive, Sir Crispin Davis, predicted yesterday, as heavy investment in web-based publishing fuels the company's growth.»[17] Forlaget opplevde at det så langt det året hadde hatt en total økning av sin omsetning på 6 %, som til sammen representerte £2.4 milliarder. «It is shaping up ... to be a very strong year … We are absolutely on track to deliver on our overall targets, both in terms of revenue, profit and cash-flow.» Sir Crispin sa videre at man i Elsevier forventet å tjene £1.4 milliarder fra tjenester levert over Internett og avsluttet med at «the threat to Reed's Elsevier science and healthcare division from open-access journals had failed to materialise, with such journals accounting for less than 1 % of publications in the sector.» Vitenskapelige samfunn og universitetsforlag publiserer også store mengder vitenskapelige forskningsresultater, men har vanligvis ikke en så aggressiv prispolitikk, selv om de følger etter i skyggen av de store forlagene som er først ute med kraftige prisøkninger. Det er også interessant å merke seg at tidsskrift fra denne sektoren vurderes som mer essensielle (høyere nedslagsfaktor) enn tilsvarende tidsskrift fra kommersielle leverandører.

15 James Robinson, «Reed and Google in talks to share revenue,» *The Observer*, 19. 09.2004.
16 House of Commons, Science and Technology Committee.
17 [http://www.guardian.co.uk/print/0,3858,5250497-103676,00.html]

Tidsskriftkrisen

«There is no serials crisis,» said Elsevier spokesman Eric Merkel-Sobotta. «What there is, is a library funding crisis.»[18]

I den nylig publiserte forskningsmeldingen *Vilje til forskning* fra Utdannings- og forskningsdepartementet er et eget kapittel dedikert betydningen av bedre tilgang til forskningsbasert kunnskap og det fokuseres her på at kostnadene knyttet til tidsskriftabonnement kan hindre ulike grupper i å ta i bruk ny, forskningsbasert kunnskap. Videre står det at «biblioteker i Norge og i utlandet har … måttet redusere tidsskriftinnkjøpene av ressursmessige grunner. Reduksjonen i antall tidsskrifter som er tilgjengelige for norske forskere, kan være uheldig for forskningen.» Det satses sterkt på innkjøp av tidsskrift i alle fagbibliotek og rapporten *Economic Analysis of Scientific Research Publishing* konstaterer for Storbritannias vedkommende at «on average old universities have consistently spent more than 50 per cent of their information provi-

18 Charles Burress, «The staggering price of world's best research: Bay Area universities leading charge against publishers, arguing the knowledge in academic journals must be kept within reach,» *The San Francisco Chronicle*, 28. mars 2004.

sion expenditure on serials over the past five years for which we have records. New universities have spent around 40 per cent on serials over the same period, and HE [higher education] colleges have spent in the region of 35 per cent.[19]

I norsk sammenheng viser Universitetet i Bergen i sin regnskapsoversikt for 2003 at innkjøp av tidsskrifter, inkludert referanseverk og databaser, utgjør anslagsvis ca 86 % av utgiftene.[20] I internasjonal sammenheng vises det i rapporten *Scientific Publications: Free For All?* til at mediebudsjettet for universitetsbibliotek i Storbritannia sank med 29 % mellom 1996-97 og 2000-01, mens gjennomsnittsprisen for tidsskrifter i samme periode økte med 41 %. Engelske bibliotek kansellerte omtrent 7.000 titler i 1998/99 og 1.300 titler i humaniora og samfunnsvitenskap i 1996/98. Fra USA rapporteres det at forskningsbibliotek kuttet sine tidsskrift med 7 % og innkjøp av monografier med 17 % mellom 1986 og 2000.[21] Interessant i denne sammenheng er det faktum at det virker som om bibliotek i størst mulig grad forsøker å beskytte sine tidsskriftabonnementer og derfor foretrekker å redusere i innkjøp av boklig materiale. Dette bekreftes også av studier fra *American Research Libraries*.[22] Bibliotekdirektør Jan Erik Røed forteller fra Universitetsbiblioteket i Oslo at institusjonen har måttet si opp over 4.000 tidsskriftabonnementer siden 1997. I denne perioden har prisen på tidsskrifter økt med 200 %, mens den generelle prisindeksen har vært 57 % de siste 15 år. Svenske rapporter viser tilsvarende at bibliotekets tidsskriftkostnader har økt med 215 % i perioden 1986-2001, mens altså konsumprisindeksen steg med 61 %.[23] Likevel stiger tilgangen til tidsskrift – og dette skyldes først og fremst aksess til tidsskrift man ikke abonnerer på, men får tilgang til gjennom såkalte store pakker (Big deals).

Fra Storbritannia meldes det at «we received evidence that there are already two classes of library: Those that can afford to maintain subscriptions, and those that cannot.»[24] Dette er også et problem for norske universitet og høgskoler hvor alle lever i et marked som konkurrerer om studenter. Særlig høgskolene har ventilert sin bekymring for å oppleve en digital kløft som gjør det vanskelig å kunne tilby studenter og ansatte optimale arbeidsforhold når det gjelder tilgang til viktige digitale kunnskapskilder. Det er absolutt et paradoks at prisen på digitalt leverte tidsskrift stiger så dramatisk når selve produksjonen av den enkelte artikkel har fått redusert sine kostnader. Som en fotnote kan det noteres at studier på dette feltet viser at overgang til elektroniske tidsskrift vil bety en besparelse for forlag i størrelsesorden 20 til 70 prosent - et stort sprik som uansett burde bety mer enn det man kan vise til nå. Fra forlagshold bestrides dette, men arbeidsgruppen har ikke mottatt dokumentasjon fra bransjen som underbygger deres argumentasjon om at det er snakk om marginale gevinster ved overgang til elektronisk levering av tidsskrift. Selvsagt kan det være vanskelig å identifisere

19 *Economic analysis of scientific research publishing.*
20 Universitetet i Bergen.
21 House of Commons, Science and Technology Committee.

22 Mary E. Jackson, «Will electronic journals eliminate the need for ILL?» *Interlending & Document Supply* (32):3, ss. 192-193.
23 Ingemar Lindmark, «Ny svensk databas utmanar storförlagen,» *Biblioteksbladet*, http://w1.875.comheim.se/-u87521746/verktyg/.

24 House of Commons, Science and Technology Committee.

nøyaktig hva det koster i gjennomsnitt å publisere en artikkel og det er vel heller ikke urimelig å anta at de kommersielle forlagene heller ikke er interessert i å utforske dette temaet i særlig grad. Dette inntrykket forsterkes for så vidt av følgende kommentar fra Nature: «NPG [Nature Publishing Group] adds value to the research it publishes «through substantial investment» in editorial IT systems, developmental editing, and the commissioning of related editorial material to provide context to the original peer reviewed papers it publishes.»[25]

Imidlertid forsøkes det i den engelske rapporten å gi et estimat og man anser at den største utgiftsposten er knyttet til hvor mange artikler som ikke aksepteres for publikasjon i et tidsskrift. Det betyr at jo flere artikler som avvises (noe som også innebærer høyere kvalitet på de aksepterte bidragene), jo høyere kostnader. Tentativt anslår man at prisen per artikkel vil være £1,500 for et høyt ansett tidsskrift og £780 for tidsskrift av medium kvalitet. Andre mener at dette beløpet kan ligge betydelig lavere. The Wellcome Trust opererer eksempelvis med £110 per individuell artikkel, mens andre igjen går enda lavere.[26]

Markedets særegenheter

I rapporten *Economic Analysis of Scientific Research Publishing* analyserer man på en grundig og oversiktlig måte tilbud og etterspørsel i markedet for vitenskapelig kommunikasjon. På etterspørselsiden er det viktig å merke seg at det er forskersamfunnet som etterspør produktet (og gjerne verdiøkende elementer ved produktet som lett og rask tilgang), uten å være primært interessert i hva varen koster. Kjøpspunktet er biblioteket og det er ikke det samme som brukerpunktet (som er forskeren). Brukeren oppdager ikke hva varen koster, eller bryr seg ikke noe særlig. Dette betyr at etterspørselen er den samme uansett pris og prisen er derfor uelastisk. Videre foreligger det også det element at det ene produktet ikke kan erstatte et annet i et konkurranseforhold. Tidsskriftet *The Lancet* kan eksempelvis ikke erstattes av *Tidsskrift for den norske lægeforening*. Dette uttrykkes slik i *Scientific Publications: Free For All?* «Journal articles are not interchangeable; their uniqueness is one of their essential qualities. The publisher therefore becomes the monopoly supplier of the articles published.»[27] Forskeren eller brukeren overlater til biblioteket å håndheve etterspørselen og kjøpe inn tidsskrifter med det hovedmål å maksimere antall kjøp.

Biblioteket er en atypisk kunde i den forstand at det i motsetning til vanlige konsumenter kjøper flere varer før fordelene ved kjøp oppveier/balanserer kostnadene. Det vil si at biblioteket kjøper for det budsjett som er avsatt – uten å avvente om produktet balanserer og avhjelper de behov som man har hatt i tankene ved selve innkjøpet. Videre betyr det at biblioteket kjøper mer når tidsskriftene er forholdsvis rimelige og selvsagt mindre dersom prisen på tidsskriftene skyter i været. På tilbudssiden er det et begrenset antall steder hvor forfatteren kan levere inn sine artikkelbidrag. Selvsagt vil forskeren ønske å publisere der hvor det

25 Ibid.

26 *Economic analysis of scientific research publishing.*

27 House of Commons, Science and Technology Committee.

er størst sjanse for at artikkelen hennes leses og der hvor nedslagsfaktoren er størst. Forskerens ambisjoner og egen pleie av karriere fører til at hun selvsagt ønsker å publisere i de mest prestisjetunge tidsskrifter uten å tenke på hva abonnementet koster. En annen sak er også at ofte vil forskeren levere sitt produkt videre til forlaget gratis, eller mot et svært lite honorar. Dette uttrykkes slik i et intervju i *Uniforum* av biologiprofessor Nils Chr. Stenseth i 2004: «Universitetsbibliotekets økonomiske problem blir ikkje løyste ved å oppfordra forskarar til å lata vera å publisera i *Nature* og *Science* og be dei om å publisera i andrerangs tidsskrift.»[28] I en annen sammenheng formuleres det slik: «the market for scientific publication is not subject to the same market forces that influence markets for other goods, such as clothes or cars. The purchasers, libraries, are caught between the demands of readers on the one hand and of publishers on the other. The inelasticity of demand from their readers for access to journals leaves them with very little purchasing power when dealing with publishers.» Og videre: «currently, the potential for large publishers to increase their share of library budgets, combined with a lack of library purchasing power, a lack of substitutability and the reluctance of academics to engage with the issue, ensure that theoretically there is nothing to prevent Reed Elsevier and other large publishing companies from raising their prices still higher.»[29]

Markedet er altså komplekst og på den ene siden søker forskeren høy nedslagsfaktor for sine vitenskapelige bidrag og tilgang på høy kvalitet på forskningsresultater. Biblioteket bruker sitt budsjett på den porteføljen av tidsskrift som man antar er mest til gagn for brukerne og de kommersielle forlagene er på jakt etter å maksimere mest mulig profitt.[30] I ovennevnte rapport foreslår man at det muligens med fordel kan operere med to markedsbegreper som reflekterer hverandre. Det akademiske markedet er preget av at tilbud og etterspørsel er definert av faktorer knyttet til forskning og kvalitet. Det kommersielle markedet er en skygge av det første og opererer som et konvensjonelt marked som leverer et bestemt produkt til bibliotekene.

28 Martin Toft, «Ingen slår Nature og Science,» *Uniforum*, 2004/10.

29 House of Commons, Science and Technology Committee.

30 *Economic analysis of scientific research publishing.*

4

KONSORTIER

4.1 Generelt om konsortier

Begrepet «konsortium» stammer fra consortium og er opprinnelig det latinske ordet for fellesskap. I moderne språkbruk anvendes ordet om sammenslutninger med et økonomisk formål. En av målsettingene for å etablere konsortier er blitt formulert på følgende måte: «National license deals are negotiated in an attempt to secure the maximum benefits for the greatest number of libraries – They work by attracting a critical mass of library support, which, in combination, gives the negotiator greater leverage with the publisher.»[1]

De eldste bibliotekkonsortier kan dateres tilbake til tidlig i forrige århundre og hadde sitt utspring i det amerikanske bibliotekvesen. I europeisk sammenheng er de av nyere opprinnelse og det er også store forskjeller mellom konsortier på de to kontinentene. Amerikanske konsortier utfører en rekke oppgaver knyttet til deling av felles bibliotekressurser, sentral katalogisering, fjernlånstjenester og andre typer tjenester for levering av dokumenter til bibliotek som blir omfattet av konsortiet. I Europa er konsortiene primært opprettet med tanke på å etablere avtaler om tilgang til de store pakkene hos leverandørene.[2] Den videre bakgrunn for opprettelse av konsortier i Europa skyldes i stor grad nittitallets teknologiske utvikling og tilbudet om adgang til først og fremst referansedatabaser og senere elektroniske tidsskrift. Dette ble også stimulert av den tidligere omtalte tidsskriftkrisen med galopperende prisøkninger på enkelttidsskrift. I svært mange tilfeller ble etableringen av konsortier hjulpet fram av tilbud om friske midler i forbindelse med inngåelse av avtaler med leverandører. Den ekstra finansielle støtten kunne enten være av regional eller statlig karakter, mens andre opplevde at pengene ble tatt fra den enkelte institusjons budsjett («top-slicing»). De andre nordiske land fikk slik støtte på temporær eller permanent basis, men i Norge måtte det enkelte bibliotek selv stille egne

1 House of Commons, Science and Technology Committee.

2 Rowse.

midler til disposisjon om de ønsket å være deltakere i en konsortieavtale. I en studie av Mark Rowse skriver han at per dags dato stammer anslagsvis 50–60 % av fag- og forskningsbibliotekenes tidsskriftsamlinger fra konsortieavtaler. Videre henter store og mellomstore forlag inn inntekter på omtrent 25-58 % gjennom konsortieavtaler.[3]

Pakkekjøp

«Document delivery was buying by the glass, a subscription was by the bottle and a site license was by the case.»[4]

Pakkekjøp også kalt «Big deals,» har vært grunnlaget for konsortiearbeidet både i Norge og ellers i Norden. Denne typen kjøp kan defineres som at et antall bibliotek går sammen om å få tilgang til alt eller i hvert fall den felles porteføljen av tidsskrifttitler som den enkelte leverandør kan tilby. Som tidligere nevnt er pakkekjøpene den fremste årsaken til at tilgang til antall tidsskrifttitler i de ulike bibliotek faktisk har økt de senere år, til tross for større kutt i mediebudsjettene.[5] Selve pakkekjøpmodellen ble introdusert på markedet av Elsevier og Academic Press rundt millenniumskiftet. SPARC Europe uttaler bl.a. at: «Big Deals are initially attractive to libraries as they allow the library to extend the range of material that they can offer to their researchers.»[6] Flere sier også at pakkekjøp har gitt bibliotek tilgang til flere tidsskrifttitler i digitalt format enn de noen gang kunne gjøre seg forhåpninger om å kjøpe i analoge utgaver. Spesielt har man sett at små og mellomstore institusjoner har profitert på en enorm økning av sine tidsskriftporteføljer. Dette har selvsagt både studenter og forskere dratt nytte av i sitt daglige arbeid.[7] Fordelen for forlagene er bl.a. at de gjennom pakkekjøp får en anledning til å løfte fram og tilby mer anonyme og mindre anerkjente tidsskrift og derigjennom muligens øke deres nedslagsfaktor innenfor de akademiske miljøene.[8] Videre sies det i artikkelen *The Consortium Site License: A Sustainable Model* at «The Big Deal has clearly been successful on a number of levels. One of the major benefits of consortial licensing has been rapid and widespread penetration of electronic content, which has in turn stimulated increased usage of that content. Libraries have gained access to a vastly increased pool of content, users have benefited from access to a broader information resource, authors from greater exposure to their work, while participating publishers have reported dramatic increase in downloaded articles. The longer-term and more general benefits arguably mean an increased return on library investment in research resources, and an increased institutional capacity for research output.»[9]

I forlengelsen av dette sier forfatteren at bibliotek gjennom pakkekjøp har fått mer innflytelse overfor leverandøren i forhandlinger og det har vært en

3 Ibid.
4 Robert Campbell, «Libraries: Do they have a future in academia – or only a past?» *Serials* (17):1.

5 Anita Hagen, Arne Jakobsson, Ole Gunnar Evensen, Leif Longva, Sissel Hafstad, Ingeborg Hvaale, Espen Skjoldal og Johanne Kierulf, *En modell for samarbeid mellom fag- og forskningsbibliotekene om innkjøp og bruk av elektroniske tidsskrifter*, 2002.
6 House of Commons, Science and Technology Committee.
7 Roger C. Schonfeld og Gifford Fenton, «Digital savings: A study of academic libraries find that going from print to electronic journals can save money, if it's done right, but challenges remain,» *Library journal*, mars 2005, ss. 50-51.

8 *Economic analysis of scientific research publishing.*
9 Rowse.

rimelig stabilitet i budsjettene knyttet til pakkekjøp. Man opplever sjelden prisøkninger fra år til år i løpet av en avtale av det format som bibliotek kan oppleve ved abonnement på enkelte individuelle tidsskrifttitler. Mange enkelttidsskrift har faktisk vært utsatt for prisøkninger opp mot 16–22 % eller mer og for pakkekjøp har det stort sett ikke oversteget 6-7 %. Som en komplettering av dette bildet må det likevel nevnes at pakkekjøp som oftest har to komponenter – for det første må bibliotekene ofte opprettholde sin portefølje av abonnementer og i tillegg må de betale en viss sum som såkalt elektronisk avgift. Her har vi dessverre sett eksempler på at prisen på abonnementene har økt opp mot 22 %, mens den elektroniske avgiften som tidligere nevnt har vært nede på 6-7 %.

Et interessant aspekt ved pakkekjøpene var det forhold som bl.a. ble demonstrert på eICOLC i Hellas i oktober 2002 hvor David Kohl viser til en studie fra HEAL-link e-journal use.[10] I 2000 hadde det greske akademiske miljøet en pakkeavtale med Academic Press og lastet ned 15.459 artikler hvor 62 % av disse artiklene stammet fra tidsskrift som det i utgangspunktet ikke ble abonnert på. Dette støttes av en dansk artikkel som med utgangspunkt i Elsevier-pakken for 2002 undersøkte bruksmønsteret for to store danske bibliotek. Konklusjonen var følgende: «DNLB og SB … begge bruger en så stor andel af titler (hhv. 42 % og 54 %), de aldrig selv har abonneret på og som tidligere ville være blevet skaffet via interurbane lån … Så var vi fortsat uden licenserne, havde vi ikke haft råd til det antal titler, vi købte for bare fem år siden.»[11]

Til dette svarer David Ball at man kanskje står overfor noe han kaller for «sweet shop syndrome: Children suddenly given the freedom of a sweet shop will gorge initially far beyond the value of their pocket money before their appetites stabilise.»[12] Dessuten er det vel kanskje også slik at titlene i et pakkekjøp eksponeres for brukerne i en helt annen grad enn tilfellet er for titler som må hentes inn på annen måte, f.eks via fjernlån. Men i den senere tid har flere og flere representanter fra ulike bibliotekmiljøer begynt å sette spørsmålstegn ved fornuften bak de store pakkekjøpene. Bibliotekarer føler at de mister kontrollen med innkjøpspolitikken og mister oversikten over hva det abonneres på. Det er ikke lenger mulig å plukke og skreddersy sitt utvalg av egne titler. I stedet må man velge alt fra en gitt leverandør. Prisen på pakkene er høy selv om man kanskje får tilgang til mange titler og blant dem vil det alltid finnes mange viktige titler som biblioteket må ha. Det blir derfor lett å si opp enkeltstående tidsskrift utenfor pakkene neste gang man skal vurdere porteføljen av tidsskrifter. Men disse enkeltstående titlene vil likevel være viktigere enn mange helt uinteressante titler av lav kvalitet som man også har fått aksess til via et pakkekjøp.

Pakkekjøp vil ha som konsekvens at mindre forlag trenges ut av bibliotekene siden de ikke i samme grad kan tilby seg selv i form av store pakker. Man kan faktisk snakke om at «replaced must-have titles with must-have

10 [http://www.heal-link.gr/e-icolc/agenda.htm]

11 Helle Lauridsen, «Hva siger tallene? Elseviers tidsskriftspakke og forskningsbibliotekernes accessionspolitik,» *DF Revy*, 2004:2, ss. 12-13.

12 David Ball, «What's the "big deal," and why is it a bad deal for universities?» *Interlending & Document Supply* (32):2, ss.117-125.

publishers.»[13] Det vil bety at man i større grad blir avhengig av forlag som oppleves som i en monopolsituasjon og bibliotekbudsjettene vil i mye større grad allokeres til etablerte pakkekjøp som har befestet sitt grep om bibliotekets trange budsjett. På den annen side vil muligens også forlagene føle seg ukomfortable i en situasjon hvor masseoppsigelser av pakkekjøp vil få store og øyeblikkelige konsekvenser for forlagets økonomi. For dem vil markedet fort støvsuges og det vil være begrensede muligheter for videre ekspansjon i nye markeder.[14]

Dessuten viser flere parallelle undersøkelser at svært få titler som man finner i pakkene utgjør den absolutte majoritet av det som lastes ned av den enkelte forsker eller student. I et eksempel fra University of North Carolina opererer man med en fordeling som består i at 28 % av titlene i Elsevier ScienceDirect står for 75 % av alle nedlastninger. For forlaget Emeralds vedkommende representerer mindre enn 5 % av titlene anslagsvis 85 % av alle nedlastninger.[15] I en annen studie fra Spania vises det til at anslagsvis 35 % av titlene utgjør litt over 80 % av antall nedlastninger.[16] En tredje undersøkelse fra OhioLINK viser likeledes at med bakgrunn i statistikken for de 13 største universitetene, representerer igjen omtrent 30 % av titlene mer enn 90 % av antall nedlastninger.[17] På denne bakgrunn foretok ABM-utvikling noen beregninger i forbindelse med bruken av Elsevier ScienceDirect i 2003. Her fant man ut at i Norge representerer hele 54 % av titlene (altså over halvparten av deres 1.800 titler i basen) bare 9 % av de nedlastede artiklene. Man kunne altså med en viss rett forsvare å si opp 972 titler av tidsskriftporteføljen til Elsevier ScienceDirect og med utgangspunkt i de resterende 828 titlene fortsatt sitte igjen med den absolutt største bruken. Riktignok er ikke bildet så enkelt, for det skal her sies at det fra de såkalte lite brukte titlene ble lastet ned 77.000 artikler. Disse artiklene måtte da skaffes til veie på annet vis og det ville bety store merbelastninger for biblioteket og frustrasjoner for brukerne som kanskje hadde stort behov for et nisjetidsskrift som man ved en kløving av tittelporteføljen ville oppleve seg utestengt fra. Og ved et tittelkutt for hele konsortiet vil enkeltbibliotek som *må* ha noen av de utestengte titlene antakelig måtte betale Elsevier rundt regnet 30 euro for å få tilgang til artikkelen dersom de ikke kan skaffes til veie via andre fjernlånskanaler. Dette vil imidlertid bety at brukeren i visse tilfeller vil få artikkelen rimelig sent.

Spørsmålet blir da om man kan kutte på antall titler i et pakkekjøp. Kjell Nilsson fra BIBSAM er i en diskusjon på e-postlisten til ICOLC tvilende til at man vil spare så mye på å kutte i tittelmassen fordi forlaget vil svare med å heve prisene på den mer interessante delen av forlagets portefølje. Det vil dessuten være vanskelig å vedlikeholde konsortiet dersom man skal begi seg inn på denne politikken. I stedet anbefaler han bibliotekene å opprettholde pakkekjøpene, men å samtidig si

13 Economic analysis of scientific research publishing.
14 Rowse.
15 *Economic analysis of scientific research publishing* og Ball.
16 Lluis M. Anglada, Angel Borrego, Carme Cantos, Antonio Cosculluela og Núria Comellas, *The use of consortially purchased electronic journals by the CBUC (2002-2003)*, [http://www.dlib.org/dlib/june04/anglada/06anglada.html]
17 Jeffrey N. Gatten og Tom Sanville, *An orderly retreat from the Big deal: Is it possible for consortia?* [http://www.dlib.org/dlib/october04/gatten/10gatten.html]

opp de trykte utgavene av tidsskriftene: «I think the Big Deal is the best deal we can make for the foreseeable future, and it is probably the only deal suitable for consortia.»[18] I det danske bladet for fag- og forskningsbibliotek har man følgende innvendinger mot pakkekjøpene: «The Big Deal» har uden for al discussion været en stor success i Danmark, men modellen er som sagt under stort pres. Der er tre væsentlige argumenter imod modellen: for det første at priserne igen stiger mer end de lokale budgetter, for det andet at prisfastsættelsen fortsat begrundes i papirabonnementerne tilbake i slut-90\erne og for det tredje at man lokalt gjennem fællesabonnementer betaler for en række tidsskrifter som opleves faglig irrelevante for egne brugere.»[19]

Oppsigelser av pakkekjøpene har det lenge vært truet med, men eksempler på dette har vi ikke sett før det ble meldt at Cornell University Library sa opp 200 Elsevier-titler fra og med 2004. Dette skjedde på bakgrunn av innspill fra fakultetene og med utgangspunkt i flere år med statistisk dokumentasjon over bruk. Det ble konkludert på følgende måte: «The library's budget simply couldn't handle the cost increase of Elsevier's bundled journals package, and therefore Cornell was moving to a title by title plan.»[20] Forberedelsene til oppsigelsen av pakkekjøpet fra Elsevier ble planlagt over mer enn ett år – noe som tydelig indikerer at dette skal forberedes godt i egne miljøer. Et annet eksempel er Triangle Research Libraries Network som offentliggjorde i et notat av 14. januar 2004 at det ville avslutte avtalen med Elsevier. Begrunnelsen bestod av to punkter: «To regain and maintain control over library collecting decisions in order to meet the constantly evolving information needs of faculty, researchers, and students» og videre «to manage overall costs in order to keep Elsevier expenditures consistent with materials budgets that have not been increasing at anywhere near Elsevier's annual inflation rate.» Dette betydde at man for hvert studiested sa opp anslagsvis 400 til 500 tidsskrift fra Elsevier.

I Nederland var utgangspunktet for UKB-konsortiets forhandlinger i 2004 et ønske fra institusjonene om 0 % prisøkning og man gikk inn i diskusjoner med leverandørene om hvordan dette kunne gjøres mulig. Det viste seg imidlertid at universiteter som i utgangspunktet hadde vært fullstendig bestemt på at de ikke var interesserte i å betale en eurocent mer, når det kom til stykket var lite villige til å akseptere en mer begrenset tilgang til elektronisk innhold. Dette på tross av at de fremdeles ville ha tilgang til rundt dobbelt så mange titler som de hadde for bare fem år siden i trykt format.[21] Dette viser hvor avhengighetsskapende «big deal»-modeller kan være. Brukerne venner seg raskt til å ha tilgang til «alt» på sin egen PC og det blir svært vanskelig å gå tilbake til mer begrenset aksess selv med komplettering av artikler via fjernlån. En retrett til mer begrenset tilgang for de norske konsortiene i regi av ABM-utvikling er antakeligvis derfor helt avhengig av

18 E-postdiskusjon mellom ulike deltakere på icolc-listen, medio november 2004.

19 «Flere universitetsbiblioteker har nu ansvaret for forskningsregistreringen og for formidling og opbevaring af fuldtekst. Her ligger højst interessante udviklingsperspektiver,» DF Revy, 2004:7, ss. 5-6.

20 Paula J. Hane, *Cornell and other university libraries to cancel Elsevier titles*, [http://www.infoday.com/newsbreaks/nb031117-1.shtml]

21 «All or nothing: Towards an orderly retreat from big deals – recent negotiations in the Netherlands," *Serials (18), ss. 95-97.*

full støtte og innforståelse fra de store deltakerinstitusjonene. Det vil også være nødvendig at bibliotekarene ute i institusjonene skaper aksept for denne type bestemmelse ute hos sine brukermiljøer etter modell av Triangle-konsortiet.

Fra flere hold hevdes det at konsortier er en «transitional model,» for som det heter: «It is evident that bundling is unlikely to provide the subscription model of the future, not least because the continuous production of paper copies which is fundamental to the «big deal» is not define.»[22] Muligens vil man i framtiden se andre typer konstellasjoner som ikke er knyttet til pakkekjøp. Kanskje vil det være modeller hvor man skreddersyr emnepakker, eller at man i stedet velger ren dokumentlevering i store artikkeldatabaser. Den siste opsjonen vil også være at man opplever en overgang fra de tradisjonelle forlagene over mot et velfungerende system av «open access»-tidsskrifter. Uansett vil det vel være riktig å istemme følgende betraktning; «… but at least the big deal has kick-started the move onwards electronic journal delivery and highlighted the big questions that need to be addressed.»[23] Og noen vil vel fortsatt mene som David Kohl ved eICOLC i oktober 2002: «The Big Deal is like democracy – it's not a great solution, but it's the best we have.»

Prismodeller

«La oss dele innholdet i matkurven like mye på hver,» ropte lille My. «Nei,» innvendte Mumitrollet, «la oss heller dele maten etter hvor store vi er.»

I rapporten *Scientific Publications: Free For All?* uttrykkes følgende bekymring: «The variety of pricing models that exist within the market makes it very time-consuming for library staff to investigate all of the options and to manage the access agreements arising out of any deals.»[24] Dette er nok en oppfatning som også mange norske bibliotekarer kan samstemme i. Basis for alle disse nye prismodellene grunner nok i usikkerhet fra utgivernes side i forbindelse med den framtidige utviklingen av elektronisk, respektivt tradisjonell publisering. Forlagene har vært engstelige for å miste inntekter i forbindelse med overgang til elektroniske tidsskrift og man har vært opptatt av at bibliotekene skulle beholde sine abonnement, eller i hvert fall at man skulle ta utgangspunkt i såkalt «print expenditure» (utgifter til tidsskriftabonnement i papirformat) når prisen på den elektroniske tjenesten skulle fastsettes.

Naturlig nok vil man tenke at en enkeltstående tittel som parallellpubliseres ville være billigere i den elektroniske utgaven. Men slik ble det ikke. Ofte vil man oppleve at et digitalt abonnement på en enkeltstående tidsskrifttittel (såkalt «web edition») koster *mer* enn papirutgaven. Retningslinjene til ICOLC (International Coalition of Library Consortia) mener at prisen på elektroniske tidsskrift, kjøpt i pakker, naturlig bør ligge på 80 % av papirutgaven. Men hittil har denne anbefalingen ikke nådd gjennom i forhandlingene – i nordisk sammenheng er det fortsatt 10 prosent reduksjon som er normen. På UK Serials Group-konferansen i 1999 påpekte Albert Prior i Swets Blackwell gjen-

22 Economic analysis of scientific research publishing.

23 Marion Tattersall, «Big deals: Reflections on electronic journal acquisition 1996–2003.» *Serials* (16): 2, ss. 201-204.

24 House of Commons, Science and Technology Committee.

nom en forleggerundersøkelse at det vanlige er 90 prosent for elektroniske utgaver, 100 prosent for papirbaserte tidsskrift og 110 prosent for begge deler. I rapporten til universitetene og høgskolene om ny samarbeidsmodell formulerte man følgende krav til konsortieavtalenes prismodeller:

- fleksibilitet for institusjonene/konsortiet
- mulighet for institusjonene til å redusere kostnadene fra en utgiver, uten å måtte si opp hele avtalen
- mulighet for å velge kun elektronisk versjon, til en billigere pris enn papir pluss elektronisk
- gi både små og store institusjoner fordeler av å delta i konsortiesamarbeidet

Dette er for så vidt nokså generelle krav, men likevel viktige som rettesnor i arbeidet mot bedre modeller.

Utgangspunkt i abonnementene (Print Expenditure)

Mange av utgiverne priser sine pakker ut fra hva den enkelte institusjon betalte for trykte abonnement på det tidspunkt avtalen ble inngått (eller som regel året før avtalen ble inngått, såkalt «år 0»). Dette kalles i fagsjargongen «Print Expenditure.» I tillegg plusser de på ulike prosentvise avgifter («fees») som gjør at man får elektronisk tilgang til resten av porteføljen. Utgiver sikrer sin inntekt og får også en ekstra inntjening. Kunden får mange flere tidsskrifter mot en mindre prisøkning. Dette kan være en fordel dersom tilfanget av tidsskrifter inkluderer viktige tidsskrifter som man tidligere har måttet si opp. Ulempen er at man binder en stor sum penger og mister fleksibiliteten som ligger i å kunne si opp enkelttitler. De fleste av disse avtalene gir som regel mulighet for å gå over fra trykt til «e-only» (fullelektronisk levering) mot en mindre prisreduksjon, men med fortsatt opprettholdelse av abonnementene. Begrepet «Print Expenditure» mister på denne måten etter hvert sitt innhold og kan dermed virke meningsløst fordi samlingen forblir statisk. Noen avtaler er primært «e-only»-avtaler hvor man betaler «Print Expenditure» uten tillegg i pris, men istedet får en rabatt på de trykte abonnementene dersom man velger å beholde disse; såkalt «deep discount for print» (DDP).

Utgangspunkt i brukerpopulasjonen – fulltidsekvivalenter (FTE)

Dette er en enkel modell, som i tillegg sier noe om institusjonens størrelse og kanskje også betalingsevne? Problemet er at modellen som regel tar utgangspunkt i hele brukerpopulasjonen ved institusjonen og ikke i det potensielle fagmiljøet. Det favoriserer institusjoner hvor det aktuelle fagmiljøet er stort, mens mindre fagmiljøer vil lide. Noen utgivere tar faktisk også utgangspunkt i antall FTE (fulltidsekvivalenter) innen enkelte faggrener som uttrykk for potensielle brukere. Problemet kan imidlertid være å framskaffe godt tallmateriale. Som regel er antall FTE brukt som uttrykk for brukerpopulasjonen. FTE inkluderer antall årsverk for vitenskapelig ansatte, pluss antall studenter basert på fulltids vekttallsproduksjon. Men noen utgivere tar imidlertid utgangspunkt i det totale antall ansatte og studenter (inkludert deltidsstudenter). For små fag- og forskningsbibliotek er det et problem at de ofte forsvinner i leverandørenes modeller med utgangspunkt i FTE. Det er svært vanlig at en trappetrinnsmodell

basert på FTE omfatter et sprang i antall ansatte/studenter/forskere fra 0 til 5.000. Et motargument fra noen leverandører er at et lite forskningsinstitutt kan ha en såpass intens bruk av en gitt ressurs at antall nedlastninger fra et lite institutt i noen grad tilsvarer det man kan finne for en større institusjon.

Utgangspunkt i bruk

Dette er en modell man foreløpig har sett lite til, men den finnes. Et eksempel er Science hvor man deler inn i prisklasser for bruk over og under visse nivå. Flere utgivere har antydet at dette vil kunne være en aktuell modell i framtida. Modellen kan synes besnærende, man betaler for det man bruker. En ulempe er at den er uforutsigbar, men den største ulempen er at den stimulerer til «sparing.» ABM-utvikling ser det heller ikke som ønskelig å oppfordre til å begrense bruk av ressurser og dermed kanskje gå et skritt tilbake til «gamle dager» der bibliotekaren søkte for brukerne i «tellerskrittbaserte» databaser for å gjøre det så effektivt og billig som mulig.

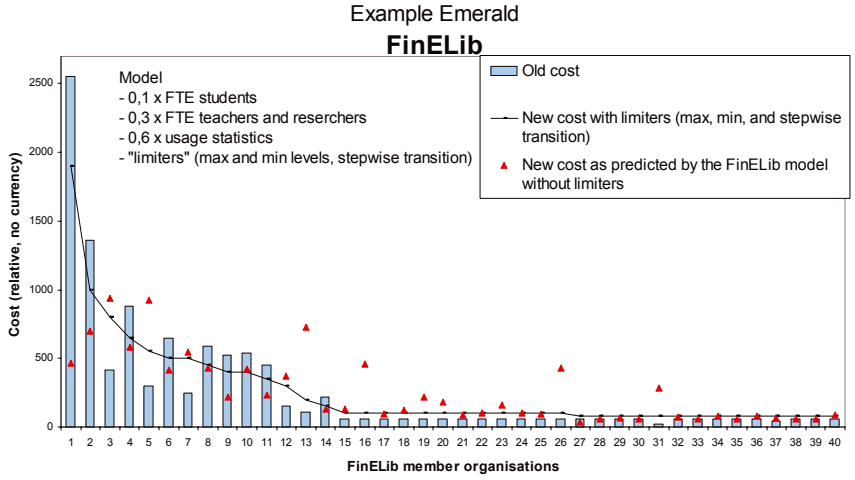

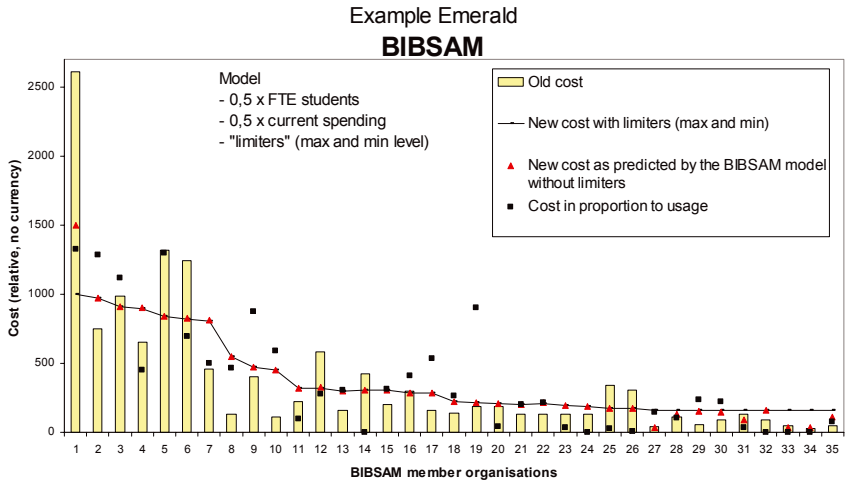

Utgangspunkt i antall samtidige brukere

Dette er en modell som er mye brukt, men som regel i kombinasjon med andre modeller. Generelt reguleres prisen på den måten at jo flere brukere som skal ha mulighet til å være pålogget tjenesten samtidig, jo høyere pris.

Kombinasjonsmodeller

Flere utgivere tar utgangspunkt i «Print Expenditure» kombinert med FTE (fulltidsekvivalenter).

Arkivtilgang og historisk arkiv (backfiles)

Noen utgivere tilbyr historisk

arkiv som engangskjøp, andre utgivere tilbyr arkivtilgang i abonnement. Eksempel på dette er American Chemical Society hvor man må abonnere på arkiv for å få tilgang bakover i tid også til årganger man tidligere har betalt for. Dette kan virke urimelig da man faktisk betaler to ganger for samme abonnement. Leverandørene vil imidlertid begrunne dette med utviklingskostnader for arkivløsningen e.l.

Artikkelkjøp – stykkprisbetaling («pay per view»)

Det har vært mye snakk om slike modeller og gjerne da i kombinasjon med andre typer modeller, men man har sett lite til dem i praksis. Et unntak er rene dokumentleveringstjenester, men slike tjenester retter seg som regel mot enkeltbrukere og ikke mot bibliotekene. Bibliotekene bestiller fortsatt stort sett inn enkeltartikler via fjernlån. Man kan tenke seg en kombinasjonsmodell med et visst antall kjernetidsskrifter i abonnement og avtale om artikkelkjøp for lite brukte tidsskrifter. Fordelen med dette vil være større grad av fleksibilitet, men det forutsetter at sluttbruker selv skal kunne bestille artikkelen. Poenget kontra vanlig fjernlån, må være å spare tid. Ulempen er større grad av kompleksitet og uforutsigbarhet når det gjelder utgifter.

Nye modeller – «open access»

Springer tilbyr nå en modell kalt «Springer Open Choice.» Det er en blanding av «open access» og vanlig abonnement. I korthet går den ut på at forfatteren kan velge å gjøre en artikkel åpent tilgjengelig ved å betale $3,000 per artikkel. Artikkelen blir da gratis tilgjengelig for sluttbruker i et tidsskrift fra Springer og kan i tillegg legges i institusjonsarkiver. Artiklene vil gå gjennom samme publiseringsprosess som ellers, med fagfellevurdering. Springer-tidsskriftene vil dermed bestå av en blanding av «Open access»-artikler og artikler publisert på tradisjonell måte. Prisen på abonnement justeres så årlig etter hvor stort antall artikler som er publisert på tradisjonelt vis de siste 12 månedene. Flere kommer etter, Oxford University Press lanserer nå tilsvarende modell for et utvalg av sine tidsskrifter, såkalt «Oxford Open». Disse utgiverne har begitt seg inn på disse eksperimentene ut i fra den selverklærte holdningen «vi er villig til å prøve alt, bare det viser seg å være økonomisk bærekraftig.»

Modeller innen et konsortium

Mens ABM-utvikling inntil nå stort sett har brukt utgivers modell for videre fordeling innen konsortiet, har både BIBSAM og FinElib utarbeidet modeller for fordeling innen konsortiet. DEFF ønsker å gjøre det samme. FinElib har en fordeling basert på 60 % bruksstatistikk, 30% antall vitenskapelig ansatte FTE og 10 % antall student FTE. Denne fordelingen gjør at store institusjoner kommer gunstigere ut av det, mens de små til mellomstore kommer dårligere ut av det, sammenliknet med tidligere fordeling.

BIBSAM har tidligere prøvd ut en modell basert på 50 % antall student FTE og 50 % gjeldende abonnementsutgifter. Denne viser grovt at de store institusjonene tjener på en slik modell, mens de små kommer dårligere ut.

BIBSAM har nå gått over til å bruke FTE fordelt på fag. Fordelingsnøkkelen vil altså variere fra pakke til pakke ut fra faglig innhold, den fordeler utgiftene

etter potensiell bruk. Ulempen er at den er svært arbeidskrevende for BIBSAM, da man må analysere og beregne fordeling for hver ressurs.[25]

Generelt er det ønskelig og viktig for bibliotekene

- å ha modeller som peker framover og stimulerer til overgang til bare-elektronisk levering av tidsskrifter («e-only»)
- å ha enkle modeller med høy grad av forutsigbarhet
- å ha modeller som stimulerer til økt bruk
- å ha fleksibilitet, slik at de fortsatt kan velge hva de vil kjøpe fra et bredt spekter av utgivere, slik at samlingsbygging baseres på faglig aktivitet og behov og ikke på utgivernes tilbud
- at det er en stor grad av konsensus innad i konsortiet ved valg av modell

Statistikk

På møte i ICOLC i Barcelona høsten 2004 presenterte Dennis Brunning fra Arizona State University hvordan man eksempelvis hadde brukt statistikk for å vurdere kostnadene for bruk av Elsevier/ScienceDirect-basen. I 2002 kostet hver nedlastning $3.11, mens året etter hadde prisen gått ned til $1.49. Med dette som utgangspunkt vil det også være rimelig lett å argumentere for å opprettholde en avtale med Elsevier, selv om avtalen som tidligere nevnt er svært kostbar. Statistikk er altså et velegnet medium for å fatte beslutninger, bl.a. for å finne fram til nye tidsskrift og for å bestemme om man fortsatt ønsker å opprettholde et pakkekjøp. Likevel må det anvendes med varsomhet: «By employing usage statistics to help determine or justify prices, publishers are effectively penalising libraries for disseminating subscribed content widely within their user communities» er en viktig innvending mot en form for misbruk av statistikk.[26] Videre er det viktig å være klar over at «usage does not equate to usefulness … The relatively low usage rates and impact factors of such journals do not reflect their value to their, sometimes, very small communities of readers.»

Prosjektet COUNTER

Målet for dette prosjektet er å levere riktig, sammenlignbar og konsistent statistikk fra leverandørene som kan anvendes i den globale informasjonssamfunnet. Både forlag, konsortier og bibliotekarer trenger pålitelig statistikk og de bruker den statistiske standarden fra COUNTER på ulike måter, «to justify purchases of resources using cost per download (librarians), to consider new purchases using TOC [Table of Contents] and abstract Counter figures, to see the usage via different routes/interfaces (librarians/publishers), and publishers also used the data to aid their editorial decision-making.»[27]

Anbud

Det finnes elektroniske ressurser som tilbys av flere forskjellige leverandører, det vil si at flere leverandører kan selge ett og samme produkt. Det finnes også elektroniske ressurser som kun tilbys av én leverandør, men der det eksisterer tilsvarende konkurrerende produkter på markedet. Noen av disse ressursene er av interesse for norske bibliotek og blir dermed ønsket som konsortieavtaler. I disse

25 Kari Stange, *Complexities and costs in the purchasing process or How to keep it simple*, ASA Conference 24.-25. februar 2003.

26 House of Commons, Science and Techonology Committee.

27 Lesley Crawshaw, «Reports on briefing sessions and workshops held at the 27th UKSG Annual Conference,» *Serials* (17): 2, ss. 167-173.

tilfeller er ABM-utvikling nødt til å utlyse tilbud om konsortieavtale på anbud, på grunnlag av regelverket for offentlige anskaffelser. Regelverket for offentlige anskaffelser (Lov om offentlige anskaffelser) tar sikte på å regulere offentlige organers anskaffelser, over visse terskelverdier.[28] En viktig målsetning med regelverk for offentlige innkjøp er å få rettferdige spilleregler for bedrifter som ønsker å konkurrere om offentlige kontrakter. Samtidig ønsker man å oppnå økt kvalitets- og kostnadsbevissthet hos anskaffende enheter og økt konkurranse om offentlige kontrakter. Terskelverdien for å gjennomføre anbudskonkurranser ved offentlige innkjøp ble hevet fra kr 200.000 til kr 500.000 i 2005.

Arkivering

«What would we know of the library of Assurbanipal if, in the 7th century B.C., he had amassed electronic records rather than clay tablets?»[29]

Da mange bibliotek er i ferd med å gå fra bruk av trykte utgaver av tidsskrifter og bøker til elektroniske versjoner, er spørsmålet om arkivering av elektronisk materiale av avgjørende betydning. Arkivering av *norske* elektroniske ressurser og vevsider ligger hos Nasjonalbiblioteket. Frem til og med 2004 baserte Nasjonalbiblioteket sin innsamling av elektronisk pliktavlevert materiale på manuell utvelgelse av hvilke dokumenter som skulle lastes ned. Nedlastingen bestod i all hovedsak av PDF-dokumenter, samt innhøsting av utvalgte vevsider med bruk av httrack. Innsamlet materiale ble katalogisert i BIBSYS og ble på samme måte søkbar som bibliografiske poster, med peker til nedlastet dokument (internt) og lenke til opprinnelig dokument. Noe materiale ankom per e-post eller ble fysisk avlevert i form av CD-ROM. I 2004 ble 52 nettidsskrift lastet ned, noe som totalt utgjorde 1.959 hefter. I tillegg ble det samlet 659 nettsider (domener). Fra og med 2005 var det meningen at all innhøsting skulle skje automatisk ved at Nasjonalbiblioteket høster inn alt tilgjengelig norsk materiale. Dette materialet er tenkt indeksert og man ønsker å plukke ut en del av materialet for katalogisering. Foreløpig er man godt i gang med innhøstingen, men den totale mengden dokumenter, samt problemer i innkjøringsfasen, gjør at Nasjonalbiblioteket ennå mangler storparten av det norske vevdomenet. Inntil det får komplettert innhøstingen, vil Nasjonalbiblioteket ikke kunne indeksere materialet. Det betyr at det følgelig ikke kan kontrolleres at alt materialet som tidligere ble valgt ut manuelt, faktisk er høstet inn. I tillegg gjøres det utvalgte nedlastninger i forbindelse med spesielle tilfeller. F.eks. lastet Nasjonalbiblioteket daglig ned nettsidene for alle politiske partier i forbindelse med stortingsvalget 2005. Alt materiale blir kun gjort tilgjengelig for forskning og dokumentasjon. En god del av det nyere materialet (f.eks. fra stortingsvalget) er dessuten ennå ikke katalogisert og tilgjengeliggjort.

Et samarbeidsprosjekt mellom Nasjonalbiblioteket, BIBSYS og ABM-utvikling for å kartlegge behov og muligheter for arkivering av *utenlandske* elektroniske ressurser ble startet opp i februar 2005. Utredningen munnet ut i en rapport med anbefalinger for hvordan man bør gripe det videre arbeidet an

28 [http://www.lovdata.no/all/hl-19990716-069.html] [lesedato: 2005-09-20].
29 Walt Crawford, Michael Gorman, «*Future libraries : dreams, madness & reality*, Chicago and London, 1995.

og ser på løsningsforslag.[30] Rapporten var ferdig i november 2005. Utredningen har sett nærmere på paradigmeskiftet som bibliotekmiljøet nå befinner seg i, der bibliotek går fra å være lagerhus for dokumenter til å bli inngangsportaler til informasjonsressurser. Bibliotekenes tradisjonelle rolle – å samle, systematisere, oppbevare og gi tilgang til samtidshistorien, både for nålevende og fremtidige brukere, har blitt mye mer usikker i den digitale verden. Usikkerheten handler om juridiske, tekniske og økonomiske forhold. For eksempel ser man at konsortielisenser generelt innholder klausuler om arkivrettigheter. Imidlertid skiller forlagene seg betraktelig fra hverandre for hvordan dette skal håndteres og om hvorvidt dette koster penger. Mangelen på en standard vedrørende permanent tilgang til materiale i lisensierte ressurser er konsekvensen av at mange utgivere ikke har systemer (og heller ikke en strategi) på plass for å garantere permanent tilgang, etter at biblioteket sier opp abonnementet. Utredningen ønsker at man i alle typer forhandlinger om adgang til lisensiert materiale legger vekt på arkivrettigheter og at detaljer som gjelder dette (evt. juridiske, økonomiske og tekniske forhold), skal være utførlig omtalt. Det bør jobbes for å komme frem til standard vilkår og at disse inkluderes i alle avtalene.

Problemstillinger rundt oppbevaring av elektroniske ressurser er godt dokumentert i mange rapporter og undersøkelser. De toneangivende rapportene viser til at dette antakelig ikke er noe som bibliotek vil klare på egen hånd. Bibliotekene har som regel ikke de teknologiske eller økonomiske forutsetningene for å lage arkivsystemer og vedlikeholde disse. Når det gjelder utgivere og forlag, så mangler disse tradisjonene og har heller ikke systemene på plass for å (på egen hånd) ta seg av arkivering av e-materiale. Dessuten kan digitale arkiver bety tapte inntekter for utgiverne, noe som innebærer at utgivere dermed mangler motiver for å opprette slike. Den pågående utredningen klargjør at arkivering er en oppgave som best blir ivaretatt gjennom samarbeid mellom de forskjellige typene av aktører (bibliotek, nasjonalbibliotek, bibliotek-systemer og kommersielle leverandører), men også gjennom andre typer ulike initiativer. Et eksempel på et slikt initiativ er samarbeid mellom nasjonalbibliotek og forlag om lagring av tidsskriftbeholdningen til et gitt forlag. Dette innebærer at forlagene oversender digitale kopier av alt materiale fra de tidsskriftene som forlagene publiserer til nasjonalbiblioteket/ekstern organisasjon, som så får ansvar for å oppbevare disse. Denne typen langtidslagring har sin primære funksjon som katastrofelager, for eksempel hvis noe skulle skje med utgiverens egen maskinpark.

I Nederland har det kongelige bibliotek (KB) inngått avtaler med blant annet Blackwell Publishing, Cambridge University Press, Elsevier, Sage Publishing, Springer, samt Taylor & Francis.[31] KB har sammen med IBM utviklet en dedisert infrastruktur for å behandle og vedlikeholde de elektroniske publikasjonene til disse forlagene. Operasjonen innebærer at forlagene deponerer alt materiale fra sine tidsskrifter sammen med relevante metadata. KB reviderer og

30 [http://www.bibsys.no/dokumenter/rapporter/prosjektrapport_arkivering.pdf]

31 Koninklijke Bibliotheek – Nationale bibliotheek van Nederland, [http://www.kb.nl/dnp/e-depot/e-depot-en.html] [lesedato: 2005-08-01].

arkiverer deretter dette materialet i tillegg til å oppgradere teknologien og formatene når dette er nødvendig. Videre står det også ansvarlig for sikring og vedlikehold. Forholdene rundt eventuell adgang til disse dataene er imidlertid fortsatt forbundet med mange uavklarte forhold. KB har kun tillatelse til å gi adgang til materialet for brukere som fysisk kommer til biblioteket. Dette betyr at andre bibliotek foreløpig ikke kan knytte seg til dette arkivet. Arkivformen kaller man «dark archive.» KB betaler ikke forlagene for arkivert materiale, men har selv hatt omfattende utgifter i forbindelse med organisering og vedlikehold. Den norske rapporten ser for seg et tilsvarende prosjekt i felles nordisk regi. Utredningen anbefaler at man i første hånd lager et slikt «dark archive,» og at neste skritt blir å få rettigheter til å levere tjenester til bibliotekene. Levering av tjenester vil antagelig kun bli aktuelt når en aktuell leverandør ikke lengre er i stand til å oppfylle sine forpliktelser.

Hvor en slik tjeneste skal plasseres organisatorisk, må også avklares. Det er ikke nødvendigvis en oppgave for nasjonalbibliotekene. Viktig i arbeidet er også det å finne frem til standarder som kan brukes for å laste ned dokumenter og metadata fra leverandørenes databaser og for utveksling av tilsvarende datamengder mellom de nordiske deltakerne i et slikt samarbeid. Et annet alternativ som utredningen anbefaler, er at man ser nærmere på bruk av programvare for lokal lagring. Ved universitetet i Stanford har man utviklet et slikt produkt: LOCKSS («Lots of Copies Keep Stuff Safe»).[32] LOCKSS er basert på åpen kildekode og er laget for å gi bibliotek en mulighet til å lagre vitenskapelige e-tidsskrifter på sin lokale server. Ved hjelp av LOCKSS eies det elektroniske materialet av biblioteket, akkurat slik forholdet er med trykt materiale. Da det samme materialet blir oppbevart ved flere biblioteker og dermed flere kopier av det samme materialet finnes, reduseres også risikoen for at materialet kan bli borte.

Merverdiavgift

Det er et tankekors at det er innført merverdiavgift på digitale kunnskapsressurser, mens det samme materialet i trykt form unntas en såpass betydelig avgift som 25 %. Det var en del uklarheter om disse digitale tjenestene var omfattet av merverdiavgift like etter at ordningen ble innført. RBT kontaktet sommeren 2002 juridisk ekspertise og det ble konstatert at slike digitale fjerntjenester falt inn under omleggingen av merverdiavgiften. Også i Storbritannia er man bekymret for den negative effekten denne avgiften har på den allmenne tilgangen på digitale kunnskapskilder: «Libraries and publishers alike complained that the VAT [Value Added Tax] charged on digital publications was hampering any move towards a digital-only environment.»[33] Og videre: «ALPSP [The Association of Learned and Professional Society Publishers] noted that VAT was helping to maintain high publishing costs: The cost savings (up to 20-25 %) which might be realised by the abandonment of print would be welcomed by publishers, but the current VAT situation means that most of the savings is negated.»

32 LOCKSS, [http://www.lockss.org/] [lesedato: 2005-08-01].

33 House of Commons, Science and Technology Committee.

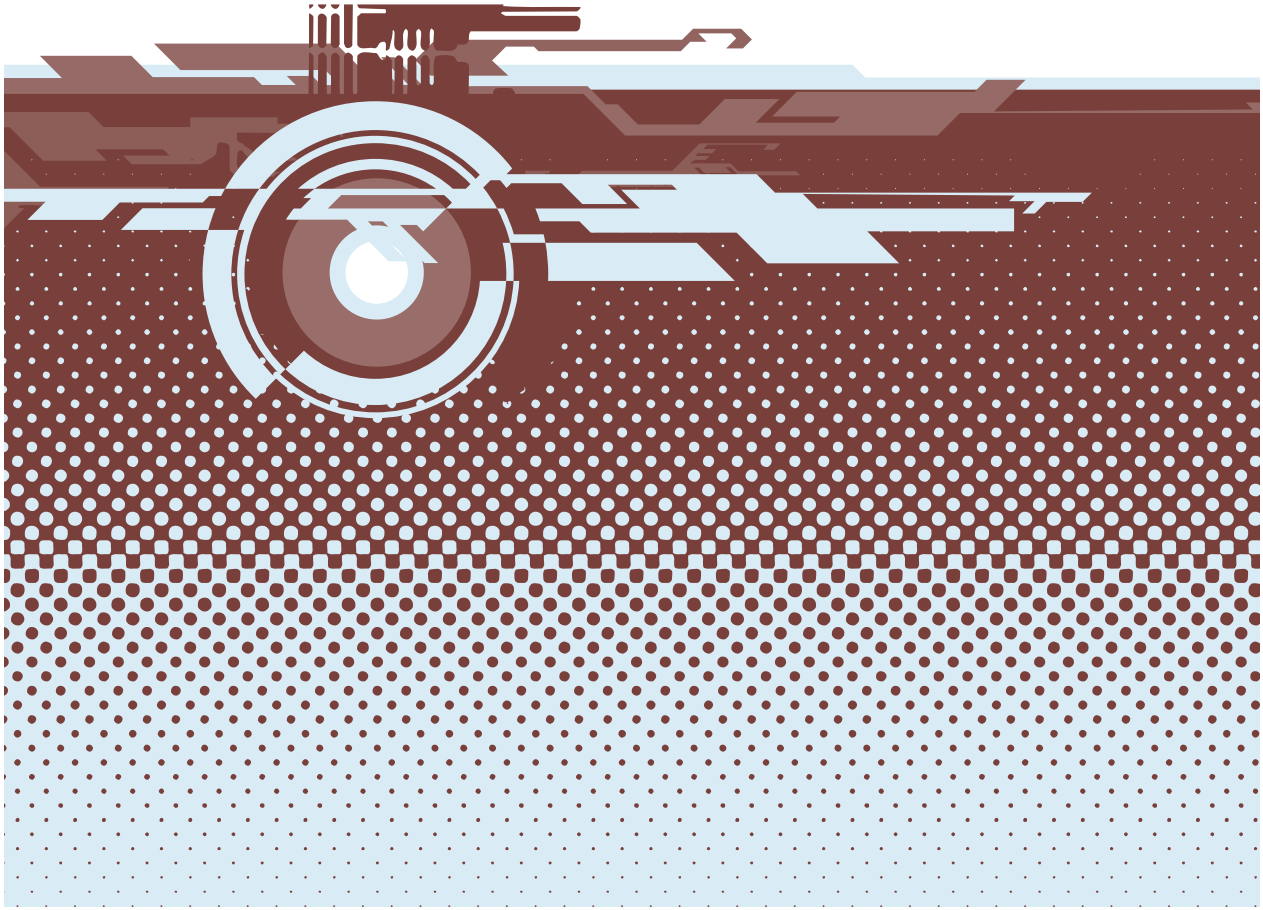

Det vises i rapporten til situasjonen i Sverige hvor man har en helt annen forståelse for hvilket problem merverdiavgift kan ha for offentlige institusjoner, «in Sweden, for example, Government and municipal educational, health and other institutions which do not themselves charge VAT pay the VAT on scientific publications, but subsequently have it repaid in full by the State.» På denne bakgrunn foreslår vitenskaps- og teknologikomiteen i det engelske Underhuset følgende grep på sentralt nivå i Storbritannia: «We recommend that HM Customs and Excise exempt libraries from the VAT currently payable on digital publications whilst it negotiates for a more permanent solution within the EU.» I en e-post fra Kari Stange, BIBSAM, utdypes dette noe nærmere i forhold til regelverket for Det Kungliga Biblioteket i Stockholm som statlig myndighet:

«Det stemmer at vi som myndighet får tilbake den moms vi betaler. Vi betaler 6 % moms på trykte böker, tidskrifter, mikrofilm og trykksaker. Vi betaler 25

% på databastjenester og CD-ROM. Men, vi får altså dette tilbake fra staten. Når det blir veldig store summer (som ved sentral fakturering av licens-avtalene) blir det et problem for KB [Kungliga Biblioteket] å ligge ute med mellomlegget den tiden vi venter på tilbakebetalningen fra staten … [det] står … at det er de organsasjoner som selv ikke tar ut moms som ikke behöver å betale moms. Det er desverre ikke riktig så enkelt. På KB tar vi ut moms på de varer vi selger til private, for eksempel böker og postkort vi selger i vår butikk. Men vi tar ikke ut moms om vi selger noe inom EU til organisasjoner som har VAT-nummer.»

For Norges vedkommende er det få tegn som til nå tyder på at det vil skje en snarlig omlegging av merverdiavgiften i positiv retning for bibliotek i forbindelse med fjerntilgang av digitale kunnskapsressurser. Riktignok er dette en viktig fanesak for bl.a. Norsk bibliotekforening, men hittil har det vært lite gjennomslag for tanken om å fjerne denne avgiften for kunnskapsressurser. Derimot har det vært luftet om man kanskje i framtiden heller vil oppleve at hele fritaket for merverdiavgift vil falle bort for trykt materiale. På den måten vil analoge og digitale ressurser stille likt avgiftsmessig – men i stikk motsatt hjørne av det man håper på. Skauge-utvalget gikk bl.a. inn for å avskaffe unntakene, og heller ha en ulik merverdiavgiftssats for ulike områder, slik man finner det i Sverige med for eksempel 6 % merverdiavgift på bøker: «Nullsatser i momssystemet oppheves, og på sikt bør merverdiavgiften utvides til en felles sats for alle varer og tjenester»[34]

Tiltak

Etter ABM-utviklings mening finnes det ikke én entydig kostnadsmodell som passer for alle institusjoner og alle typer avtaler. I tillegg vil mulighetene for type kostnadsmodell ofte begrenses av leverandørenes interne prispolitikk. ABM-utvikling søker å tilstrebe best mulige modeller ut i fra de forutsetningene man har i forhold til dagens situasjon. Ut fra dette foreslåes følgende:

- ABM-utvikling vil samarbeide med bibliotekmiljøene om hvordan man kan markedsføre ressursene og derigjennom stimulere til økt bruk. I denne sammenheng tar ABM-utvikling initiativ til et eget seminar om dette.
- ABM-utvikling har startet en prosess for mest mulig åpenhet i forbindelse med konsortiearbeidet og vil fortsette å arbeide for mest mulig transparens i forbindelse med priser på elektroniske produkter vi forhandler.
- ABM-utvikling vil arbeide for betalingsmodeller som er tilpasset størrelsen på landskapet av norske bibliotek i samforståelse og samarbeid med alle typer bibliotek som er omfattet av konsortieavtaler. ABM-utvikling tar initiativ til møter om betalingsmodeller.

4.2 Konsortiesammenslutninger

Internasjonale

ICOLC

Av internasjonale frivillige organisasjoner på konsortieområdet må nevnes ICOLC (International Coalition of Library Consortia).[35] Dette er en uformell sammenslutning av over 200 konsortier fra mer enn 42 land, som ble opprettet i 1997. Målsettingen for organisasjonen er

34 [http://odin.dep.no/fin/norsk/dok/andre_dok/nou/006001-020018/hov001-bn.html]

35 [http://www.library.yale.edu/consortia]

å være en støtte for etablering av konsortieavtaler for institusjoner innen høyere utdanning.[36] På møtene diskuteres ulike temaer knyttet til levering av digitale kunnskapskilder. Organisasjonen har også en egen lukket e-postliste.

Nordiske

DANMARK

- DEFF
  DEFF (tidligere DEF) ble opprettet i 1998 i et samarbeid med Forsknings-, Undervisnings- og Kulturministeriet med en bevilgning på 200 millioner kroner fordelt på fem år til utvikling av «det elektroniske forskningsbibliotek.»[37] I 2003 ble DEFF en permanent institusjon. Lisensarbeidet utføres av en lisensgruppe nedsatt i 1998 av Forskningsbibliotekernes Chefkollegium med en representant fra hvert av de 12 store forskningsbibliotek, en representant fra Lederforum for Special- og Forskningsbiblioteker, en representant fra Centralbibliotekerne, samt DEFF-sekretariatet. Siden 1998 har gruppen forhandlet fram 71 konsortieavtaler. DEFFs anskaffelsespolitikk har vært at bibliotekene selv finansierer de løpende abonnementer, mens de sentrale bevilgninger benyttes til engangsutgifter som tilgang til arkivkataloger, etc. De sentrale midler har muliggjort atskillige lisensavtaler med store investeringer som bibliotekene ikke hver for seg eller samlet kunne finansiere over løpende bevilgninger.

- Licensguide
  Tre store folkebibliotek i Danmark (Gentofte, Roskilde og Århus) har påtatt seg arbeidet med å sikre aksess til viktige elektroniske ressurser for danske folkebibliotek.[38] Innsatsen koordineres med Statsbibliotekets overbygningsfunksjon på området, samt DEFF. Det opplyses om at det per dags dato er inngått 37 avtaler.

SVERIGE

- BIBSAM
  BIBSAM (Kungliga Biblioteket avdelning för nationell samordning och utveckling) inngikk sin første konsortieavtale i 1996.[39] Lisensvirksomheten faller inn under BIBSAMs målformulering om å «samordna och utveckla informationsförsörjningen till högre utbildning, forskning och utveckling.»[40] I 2001 gjennomførtes prosjektet «BBLA» for å komme fram til en modell for BIBSAMs arbeid med administrasjon av de sentrale lisensavtalene. Bibliotek som kan være med i avtalene, er de såkalte BIBSAM-bibliotekene. For å bli BIBSAM-bibliotek, må institusjonen oppfylle visse kriterier i forhold til statlig finansiering, offentlig tilgjengelighet, fjernlån osv. BIBSAM har elleve ansatte, seks av disse arbeider med ulike aspekter av konsortieavtaler. Gruppen samarbeider med en referansegruppe på 20 personer fra deltakerbibliotekene. BIBSAM har per 2005 inngått 40 avtaler med 20 ulike leverandører. I Sverige refordeles kostnadene gjennomgående ut til institusjonene ut i fra egenutviklede modeller som baserer seg på bl.a. bruk av ressursen og antall vitenskapelige ansatte. BIBSAM inngår primært avta-

36 ICOLC, *Statement of current perspective and preferred practices for selection and purchase of electronic information*, Update No. 2, Pricing and economics, september 2004.
37 [http://www.deff.dk/]

38 [http://www.licensguide.dk]
39 [http://www.kb.se/BIBSAM/]

40 Karin Bergström Grönvall, *BIBSAM-administrationen och de centrala licensavtalen*, Stockholm, 2001.

ler med stort potensial for mange deltakere, men hjelper i tillegg såkalte «ansvarsbibliotek,» som inngår mer emnespesifikke avtaler med noe mindre nedslagsfelt. Så lenge avtalene er åpne for alle BIBSAM-bibliotek, får man bl.a. administrativ og juridisk hjelp fra BIBSAM i forbindelse med avtaleinngåelse.

- Kulda
  Sverige har i tillegg et eget kontor som organiserer konsortieavtaler for rundt 450 folke- og skolebibliotek.[41] Kulda har eksistert i tre år og er startet på oppdrag fra Länsbibliotekene og Statens kulturråd. Det drives av Regionbibliotek Västra Götaland, KULDA-kontoret, Göteborg. Siden starten har man gjennomført 23 konsortiesamkjøp. Bemanning i 2005 er 1,25 stillinger.

FINLAND

- FinElib
  FinELib er en del av nasjonalbibliotekets elektroniske tjenester til bibliotek.[42] Helsingfors universitetsbibliotek er i tillegg til nasjonalbiblioteket ansvarlig for organisasjonen. Medlemmene i konsortiet består av universitet, høgskoler, forskningsinstitutt, sykehus og folkebibliotek. I tillegg til sentral finansiering bidrar institusjonene til innkjøp over egne budsjett. Nasjonalbiblioteket tar i tillegg betalt fra høgskoler, forskningsinstitutt og regionale bibliotek for akkvisisjon og ekstrasørvis. Konsortiet består av 108 institusjoner og nye institusjoner kan delta ved å inngå sørvisavtale med nasjonalbiblioteket. Høsten 2002 ble konsortiet enig om en kostnadsfordelingsmodell som baseres på antall studenter og forskere og statistikk over bruk. Folkebibliotek holdes utenfor modellen. Konsortiet har nå forhandlet fram tilgang til rundt 50 ressurser. FinELib har 13 ansatte, hvorav fire arbeider primært med lisensiering.

ISLAND

På Island er det nasjonalbiblioteket som organiserer konsortieavtaler.[43] Island har forhandlet fram en rekke nasjonale avtaler bl.a. ved hjelp av statlige midler. Sveinn Olafsson, konsortieadministrator for Island, utdyper den videre utvikling slik: «Finansieringen er stadigvæk den største sag. Effektivt har det betydt at vi har ikke tilsat nogle nye abonneringer siden 2003 og har ikke udsigt til noget sådan, undtagen hvis vi får sponsorer eller kan få større offentlig støtte. Det offentlige har betalt 20 millioner ISK (10 ISK er ca 1 NOK) de sidste 3 år. Halvdelen har vi brugt til at betale løn til 2 med andre små udgifter og halvdelen til at betale abonneringer. Resten af udgifterne, 64 millioner ISK, betaler bibliotekerne. Deraf betaler Nationalbiblioteket næsten halvdelen for sig og Islands Universitet og Landspitali universitetshospital betaler næsten 15 % til.»

Nordisk samarbeid

Innenfor Norden har de ovennevnte konsortieorganisasjoner på statlig nivå samlet seg i en egen uformell organisasjon. Hvert år arrangerer denne et eget konsortiemøte og i tillegg er det blitt opprettet en egen lukket e-postliste for det nordiske konsortiesamarbeidet med medlemmer fra alle de nordiske landene. ABM-utvikling har de to siste årene i økende

41 [http://www.kulda.se/]
42 [http://www.lib.helsinki.fi/finelib/]
43 [http://www.hvar.is/]

grad satset på dette samarbeidet med de nordiske søsterorganisasjonene. Den fellesnordiske avtalen med Nature har som et resultat av det nordiske samarbeidet felles prismodeller og betingelser. Flere avtaler på basis av nordisk samarbeid er på trappene, men det er ennå usikkerhet og diskusjoner landene imellom om hvorvidt denne typen samarbeid faktisk fører til bedre priser og betingelser eller ei.

Utfordringen er at i et større nordisk perspektiv vil man ikke kunne forhandle fram individuelle avtaler for ett land hvor man får egne spesialrabatter ut fra konsortiets samlede størrelse, egen dyktighet som forhandler eller andre forhold. På et nordisk nivå må alt skje i samforståelse med de andre deltakende nordiske land og leverandøren. Det betyr at individuelle konkurransefortrinn ikke kan spilles ut på samme måte som tilfellet er når hvert land forhandler individuelt. Likevel opplever vi at selv i individuelle nasjonale forhandlinger er det likevel en mye større åpenhet og aksept nå for å rådføre seg med nordiske kollegaer om diverse problematiske aspekter ved en gitt forhandlingssituasjon. Elsevier har også tatt konsekvensen av dette og uttaler nokså åpent at «vi vet at dere snakker sammen.» Det betyr samtidig at det vil være grenser for hvor langt man (i hvert fall teoretisk) skulle kunne klare å forhandle ned prisen på Science Direct-pakken for det norske konsortiet siden Elsevier tydelig formidler at det vil plassere Norge inn i en nordisk kontekst rent prismessig.

Tiltak

Det foreslåes følgende:

- Hittil har samarbeidet på nordisk nivå begrenset seg til fagbiblioteksektoren. ABM-utvikling vil fortsette å samarbeide med de nordiske institusjonene om konsortieavtaler der det virker hensiktsmessig. I tillegg vil det tas initiativ til å få til et eget møte med institusjoner på folkebibliotekfronten i de nordiske land for å utforske mulighetene for samarbeid.

4.3 Konsortier i Norge

Bakgrunn for dagens organisering

I 1999 utga Riksbibliotektjenesten (RBT) sitt skrift nr. 100, *Fellesavtaler for tilgang til fulltekstressurser for institusjoner i høgere utdanning og forskning – rapport fra RBTs Arbeidsgruppe for planlegging av fellesavtaler for tilgang til fulltekstdatabaser for institusjoner i høgere utdanning og forskning*. Arbeidsgruppen bestod av medlemmer fra RBT, BIBSYS, høgskoler og universitet. Rapporten gikk langt i å kartlegge daværende tilgjengelige elektroniske ressurser som fantes på det norske markedet og se på krav til tekniske løsninger for aksess av ressursene. Det videre formålet med rapporten var så at arbeidsgruppen skulle «fremme konkrete forslag og innspill til RBTs forhandlinger om fellesavtaler for tilgang til fulltekstdatabaser for institusjoner i høgere utdanning og forskning.» Det man ønsket seg, var en såkalt kjernepakke av relevante tidsskrift som var hentet fra ulike leverandører og framforhandlet av RBT for miljøene. I tillegg skulle det være muligheter for frivillig aksess av tidsskrift innen visse spesialområder som medisin, økonomi, etc.

Dessverre ble ikke intensjonene i rapporten fulgt opp i noen særlig grad og årsaken er nok bl.a. vegring fra forlagene for å bryte opp tidsskriftpakkene. Men det hadde nok

uansett vært vanskelig å løfte innholdet i rapporten opp på et operativt plan uten at man hadde fått klare signaler om statlige subsidier etter noe av samme modell som BIBSAM fikk i Sverige. Her var det snakk om et samlet strømlinjet tilbud til alle høgskoler og universitet og prislappen for det enkelte bibliotek kunne bli overveldende. I RBT fortsatte imidlertid arbeidet med konsortieavtaler i en litt annen form ved at man etablerte et såkalt referanseutvalg for konsortieavtaler. Det hadde følgende mandat: «Gi RBT råd og anbefalinger vedr. RBTs arbeid med konsortieavtaler for tilgang til elektronisk informasjon i referanse- og fulltekstdatabaser.» Målet var å starte bedre brukermedvirkning på avtaleinngåelse, men med all respekt for referanseutvalgets arbeid og medlemmer er det nok vanskelig å se at det fikk noen dramatisk betydning når det gjaldt det videre arbeidet med avtalene i regi av RBT.

Omtrent samtidig (juni 2001) kom ELF-prosjektet med sin sluttrapport. BIBSYS hadde da utredet problemstillingene rundt et elektronisk fagbibliotek på oppdrag fra daværende NUUB (Nasjonalt utvalg for universitetsbibliotekene).[44] Også dette prosjektet (av noen kalt Store-ELF) var ambisiøst, men heller ikke da var tiden moden og prosjektet ble ikke gjennomført i stort omfang. Et år etter så pilotprosjektet «En modell for samarbeid mellom fag- og forskningsbibliotekene om innkjøp og bruk av elektroniske tidsskrifter» dagens lys.[45] Prosjektet ble opprettet av Universitets- og høgskolerådet tidlig i 2002 og medlemmene var høyt profilerte representanter for universitet og høgskoler. Prosjektet resulterte i en avtale om «gjennom et forpliktende samarbeid skal partene etablere kostnadseffektive løsninger og gode lisensavtaler for universitetsbibliotekene som sikrer deres brukere enkel tilgang til et best mulig faglig relevant utvalg av elektroniske vitenkilder.» På bakgrunn av et møte med høgskolene, erfaringene med universitetenes lisensutvalg og bekymringen hos de små fag- og forskningsbibliotek inviterte ABM-utvikling senhøstes 2004 til et lukket diskusjonsseminar om konsortieavtaler. Målet med seminaret var «at beslutningstakere og representanter med mandat fra ulike miljø med tilknytning til høgskole- og universitetssektoren skal få anledning til å utveksle erfaringer, orientere om hvilke grep det enkelte miljø tar for å håndtere arbeidet med lisensavtaler i tiden framover, samt se på hva den enkelte sektor ønsker at ABM-utvikling eventuelt kan bidra med. Videre er det et viktig mål at man diskuterer en praktisk forståelse av hvordan konsortie- og lisensarbeidet skal organiseres, slik at man kan unngå unødvendig dobbeltarbeid og utnytte eventuelle synergieffekter i etablering av store avtaler.»

Møtet gikk over to dager og et 20-talls representanter fra universitet og høgskoler satte hverandre stevne i utveksling av ideer og synspunkter hvor konklusjonen var at ABM-utvikling skulle arbeide videre med de tanker og ideer som kom opp på møtet. Resultatet var at ABM-utvikling tidlig på våren 2005 inviterte til et seminar om konsortieavtaler senere i april måned og samtidig ba om å få

44 Ole Husby, Rune Brandshaug, Arnt Dragsten og Hege Johannesen, ELF: Elektronisk fagbibliotek. Sluttrapport for forprosjektet, [www.bibsys.no/ELF/ss2001_25_ELF_sluttrapport.pdf] [lesedato 2006-01-11].
45 Hagen.

innspill på hvilke digitale ressurser som bibliotekmiljøene ønsket at ABM-utvikling håndterte for dem. Det kom inn over 50 ønsker om nye elektroniske ressurser. Hovedresultatet av seminaret om konsortieavtaler var likevel at ABM-utvikling fikk gjennomslag for noen prinsippkriterier for hvordan man skulle velge ut de digitale kildene som ble spilt inn fra bibliotekmiljøene:

- Inngåtte avtaler reforhandles automatisk dersom det i utgangspunktet er bred oppslutning om dem
- Ressurser med et potensielt høyt volum deltakere (kvantitet) settes høyt på lista
- Ressurser som ønskes av flere kategorier bibliotek (definert som mindre fag- og forskningsbibliotek, universitetsbibliotek, høgskolebibliotek, folkebibliotek), prioriteres høyere opp på lista
- ABM-utvikling kan prioritere visse ressurser på eget grunnlag dersom man mener disse har nasjonal interesse
- Ikke-selekterte ressurser må meldes inn på nytt neste år innen en gitt frist
- Det er ikke mulig å ta hensyn til ressurser som er meldt inn utenom de avtalte tidspunkt (jfr. analogien med prosjektsøknader)

Med utgangspunkt i disse kriteriene rangerte man så ønskene som var kommet inn fra de ulike bibliotekmiljøene og kom til enighet om hvilke konsortieavtaler man skal arbeide for å starte opp i 2006.

Konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling

ABM-utvikling vurderer arbeidet med konsortieavtaler som strategisk viktig for hele biblioteklandskapet. Det er en stor overgang for mange bibliotek å ta skrittet fra å tilby brukerne et selektert utvalg av trykt materiale til å åpne for et univers av digitale betalkilder. Særlig for mindre fag- og forskningsbibliotek og mange folkebibliotek er dette en stor utfordring, men også de større fagbibliotekene opplever både negative overraskelser og mange typer frustrasjoner i forbindelse med denne overgangen. ABM-utvikling ønsker med dette som bakteppe å bidra til å lette migrasjonen til digitale tjenester for bibliotekene. Det vurderes av ABM-utvikling som kritisk viktig å utvikle bibliotekenes tilbud av og kompetanse på digitale vitenskapelige betalressurser og derigjennom styrke bibliotekenes posisjon som viktige kunnskapsportaler i samfunnet.

Konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling betyr ellers at ABM-utvikling på vegne av deltakerinstitusjonene inngår lisensavtaler med leverandør eller forlag for tilgang til elektroniske ressurser. I utgangspunktet er det ingen automatiske deltakere i noen av avtalene og alle potensielle deltakende bibliotek står fritt til å være med i en gitt avtale etter at man har forhandlet med den kommersielle leverandøren og blitt enige om priser og betingelser. Forutsetningen for en konsortieavtale er at den skal være rimeligere og de verdiøkende tjenestene skal være mer gunstige enn det enkelte bibliotek på egen hånd skulle klare å framforhandle. Med verdiøkende tjenester tenkes her bl.a. på at ABM-utvikling tar hånd om rettighetsspørsmål og kontraktsutforming.

I 1995 startet RBT som første nordiske institusjon med å forhandle fram lisensavtaler for tilgang til faglige referanse- og

fulltekstdatabaser på vegne av deltakerinstitusjoner fra offentlig sektor. Målet var primært at man ønsket å hjelpe fag- og forskningsbibliotek over i en ny digital virkelighet hvor bibliotekene i større grad satset på elektroniske tjenester. Dette ønsket man å gjøre gjennom å bruke RBT som garantist for kvaliteten på den digitale tjenesten og derigjennom sikre oppslutning fra fag- og forskningsbibliotekmiljøet. Dessuten lå det også opplagte økonomiske gevinster i at RBT samlet flere bibliotek i konsortier hvor leverandøren av en elektronisk ressurs tilbød større rabatter enn det som det enkelte bibliotek ville oppnå alene. I begynnelsen var det bare referansedatabaser som ble tilbudt fra RBT, men bibliotekene har i økende grad gitt signaler om at brukerne krever tilgang til fulltekstressurser. ABM-utvikling har derfor i de senere år fått mer og mer fokus på å framforhandle avtaler om tilgang til elektroniske tidsskrifter og i det siste også e-bøker.

RBT hadde ikke mandat til å inkorporere folkebibliotek i sine konsortieavtaler. Statens bibliotektilsyn forsøkte på sin side å promotere et forsøk med bruk av EBSCO-basen for noen år siden. Dette forsøket ble evaluert av BRODD i en egen rapport som dessverre viser at ressursen ble svært lite brukt. En nærliggende forklaring var vel at denne ressursen ikke var tilpasset folkebibliotekenes primære behov og inneholdt engelskspråklige tidsskrift som ikke var blant de mest etterspurte blant bibliotekenes brukergrupper. Statens bibliotektilsyn hadde også en prøveavtale med OCLC for folkebibliotek i perioden 1999-2001. Denne ble ikke videreført av ABM-utvikling fordi prisene ikke var tilpasset sektoren. I rapporten *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren* rapporteres det da også at det er få folkebibliotek og nesten ingen i befolkningen som i dag betaler for tilgang til nettsteder som krever betaling. Videre skrives det at «litt over halvparten av bibliotekarene oppgir at det er nettsteder de skulle ønske publikum kunne bruke på biblioteket, men som de ikke får brukt fordi det koster penger.» Folkebibliotekene i undersøkelsen har satt opp noen av betalingskildene som spesielt prioriterte.

Det de fleste ønsker seg tilgang til, er Atekst. 28 % av de som ønsker seg tilgang til et betalingssted nevner denne tjenesten. 24 % nevner at de ønsker tilgang til ulike tidsskriftsbaser som det koster penger å bruke i dag, mens 20 % nevner Store Norske Leksikon. Videre nevner 17 % at de kunne tenke seg tilgang til Norart. 14 % oppgir oppslagsverk generelt og 12 % Encyclopædia Britannica.[46]

Etter at RBT og Statens bibliotektilsyn ble omorganisert inn i den nye konstruksjonen ABM-utvikling fra 2003 har man fått muligheten til å se fag- og folkebiblioteksektorene mer i sammenheng. Dette er da også svært rimelig bl.a. sett i lys av det økende fokus på folkebiblioteks rolle i fjernundervisning og etter- og videreutdanning. Oppdatert status for deltakere i ett eller flere ABM-konsortium viser at alle høgskoler og universitet, samt de fleste fag- og forskningsbibliotek sammen med et stort utvalg av folkebibliotek er representert. Arbeidet med konsortieavtaler kan også på mange måter karakteriseres som en viktig sørvisfunksjon overfor hele bibliotek-

46 *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren: Bruk, behov og forventninger*, 2003.

sektoren i Norge. I forbindelse med overgangen til ABM-utvikling har arbeidet med konsortieavtaler fortsatt som en viktig og konsolidert oppgave for det nye statlige organet. Basis for arbeidet med konsortieavtaler er bl.a. nedfelt i ett av resultatmålene til ABM-utvikling hvor det heter: «ABM-utvikling skal arbeide for at arkiv, bibliotek og museum gir betre tilgang til kjelder og ressursar for forsking og høgare utdanning.» ABM-utvikling administrerer elektroniske ressurser i en størrelsesorden på over 22 millioner kroner (2004) og disse ressursene kan brytes ned på følgende elementer:

- elektroniske tidsskrift – hvor Elsevier ScienceDirect er størst i antall med over 30 deltakende institusjoner
- databaser – hvor ISI er størst i antall med i underkant av 100 deltakende institusjoner
- elektroniske leksikon, som omfatter bl.a. Store Norske Leksikon og Encyclopædia Britannica
- elektroniske bøker – hvor det er igangsatt noe arbeid knyttet til SAFARI og OCLCs NetLibrary
- elektroniske faktaressurser, som eksempelvis Grove Music og Grove Art
- elektroniske ordbøker, som Ordnett og Oxford English Dictionary

I det videre arbeidet med nye avtaler vil ABM-utvikling konsentrere seg om å inngå avtaler om bare elektronisk tilgang til ressurser uten at det inviteres til etablering av hybride modeller med blanding av trykt og digital levering av kunnskapskilder.

I det daglige har arbeidet mot en avtale vært strukturert på følgende måte: En orienteringsfase hvor det mottas en henvendelse fra en leverandør med visse tentative priser, en kontaktfase hvor man sjekker litt nærmere om dette kan være av interesse for noen av «våre» bibliotek, en utprøvingsfase hvor man sender ut en melding på e-postlisten «Databaser» om test, en kontraktsfase hvor det forhandles mer om priser, modeller og lisensbetingelser, en tilbudsfase hvor det sendes ut tilbudsbrev og til sist driftsfasen, hvor det underveis i avtalens livsløp eksempelvis tas imot spørsmål om hva man har lov til, respektivt ikke lov til, i følge avtaleteksten, følger opp tekniske problemer, faktureringsspørsmål, etc. Disse ulike fasene har ikke et helt fastlagt mønster og til en viss grad kan de snus om på. ABM-utvikling har for tiden avsatt til sammen 3 ½ stilling til dette arbeidet på årsbasis. Omregnet i penger betyr det at ABM-utvikling finansielt støtter biblioteksektoren på dette området med kr 1.300.000 i rene lønnsutgifter. I tillegg kommer utgifter til advokathjelp, deltakelse på kurs og konferanser der ABM-utviklings konsortiegruppe møter leverandører og brukere.

Forhandlinger

Konsortiearbeid i regi av ABM-utvikling er i første rekke knyttet til arbeidet med forhandlinger. Her har også arbeidslaget i ABM-utvikling opparbeidet seg mye erfaring. I en meningsutveksling på ICOLC-listen 8. september 2004 uttalte Mei-yhu Shih fra Taiwan det slik: «Our members know that in addition to the actual savings, they also save a lot of their manpower doing the negotiation deal.» Dette reflekteres også i rapporten til universitetenes lisensutvalg hvor det heter: «ABM-utvikling/RBT foreslås for forhandlinger fordi det er ønskelig å utnytte den kompe-

tansen som finnes i Norge på dette området.»[47] Arbeidet med konsortieavtaler kan være svært vanskelig og det er blitt gitt en interessant oversikt over både noen av suksessfaktorene og noen av frustrasjonene som et konsortium kan møte i forhandlinger med en leverandør: En god og profesjonell leverandør har innsikt i følgende forhold:

- the ability to customize the language of agreements to the needs of consortial members
- a realistic view on the part of the publisher of the current economic climate for libraries
- a single contact in the publisher organisation who has the authority to negotiate and authorise needed changes to the publisher's standard license agreement
- well-prepared, responsive, stable staff who understand the complexities of the business and communicate well amongst themselves within the company
- regular, ongoing and honest communication with «give» from both parties[48]

Frustrasjonene melder seg når forlaget er i besittelse av følgende faktorer:

- an inadequate and under-prepared sales force, which may lack understanding of library budgets
- slow response and lack of timely communication
- sales representatives who do not have the authority to make decisions and are continuously having to go back for approval
- overly complex price structures; constant addition of new titles and «deals»; pricing based on information which the library does not necessarily have immediate access (e.g. holdings lists)
- pricing dependent upon the number of consortia participants, which make costs a «moving target,» and makes decision-making about participation more difficult
- changes in vendor contacts and poor communication between vendor departments
- changes in corporate structure due to acquisitions, mergers and spin-offs
- lack of accurate record-keeping by the publishers as to who is part of the deal and who is subscribing directly with them, accurate info on IP ranges etc
- no-cancellation clauses[49]

Selve forhandlingene om pris og kontraktsvilkår kan ta lang tid og være ganske slitsomme. Har leverandøren eksempelvis i utgangspunktet en modell som baserer seg på fulltidsekvivalenter på enkeltinstitusjoner er det tungt å overbevise om hvorfor de skal tilby en annen modell i Norge. Særlig har ABM-utvikling erfaring med at USA-baserte selskaper har ekstremt liten forståelse for hvor små forholdene i Norge virkelig er. ABM-utvikling har enkelte modeller for mindre institusjoner som det har tatt flere år å forhandle fram, fordi selskapene ikke har referanserammene til å skjønne situasjonen. For å si noe om perspektivene på folkebibliotekfronten: Utenlandske leverandører overvurderer grovt størrelsen på norske kommuner. Mer enn halvparten har under 5.000 innbyggere, men minstepris fra forlagene er gjerne tilpasset kommuner fra 150.000 innbyggere og oppover. Dette omfatter alle i Norge, unntatt de største bykommunene, men dette

47 Hagen.
48 Rowse.
49 Ibid.

kan det være vanskelig å forklare overfor en amerikaner … Tilsvarende kan man hevde at dette også gjelder alle andre bibliotekmiljøer i Norge – fra universitet til høgskoler og fag- og forskningsbibliotek. Bibliotek, uansett type, er små sett i forhold til eksempellandene som leverandørene bruker for å fastsette prismodeller.

På den positive siden har man sett tendenser det siste året til at enkelte leverandører er på gli i forhold til å prissette produktet i forhold til forventet antall faktiske brukere innen et fagfelt, noe som kan gjøre avtaler mer aktuelle for høgskolesektoren. Et arbeid som høgskolene nylig har gjort i forbindelse med kartlegging av fagfelt og brukere kan være et verdifullt grunnlag i så måte. Men uansett hvor god argumentasjon og dokumentasjon man måtte ha, er det ofte lang vei opp fra den selgeren man forhandler med til den som har utarbeidet firmaets prispolitikk og i siste instans hvilke krav som ligger til avkastning innenfor en investeringsmessig gitt periode.

Hvordan RBT i sin tid og nå ABM-utvikling, gjennomfører selve prisforhandlingene med leverandørene har kanskje vært skjult bak et slør av mystikk for mange bibliotekarer. Etter hvert som prisene øker har enkelte framsatt ønske om å være fysisk til stede for faktisk å sjekke at ABM-utvikling gjør en best mulig jobb. Dette er vanskelig av flere grunner. Først og fremst vil ikke denne type diskusjoner primært kunne føres i et enkelt møte over et forhandlingsbord slik som lønnsforhandlinger. For ABM-utviklings vedkommende vil en avtale gjerne være et resultat av lang tids kommunikasjon på telefon og e-post fram og tilbake, gjerne i kombinasjon med logging av interesse blant potensielle deltakere.

Dessuten innebærer det å skulle holde en større gruppe bibliotekarer orientert om framgangen i en forhandlingsprosess og komme fram til noe som alle er fornøyd med, et uoverkommelig administrativt prosjekt. Det er et ønske om i størst mulig grad å benytte de begrensede personalressursene i ABM-utvikling til å framforhandle gode avtaler, framfor å bruke tid på administrativt tidkrevende prosesser. I forhold til forhandlinger er det viktig å være klar over at siden det foreløpig ikke finnes sentrale midler, har ABM-utvikling som sådan ikke noen reell forhandlingsmakt. Den makten sitter de enkelte bibliotekene med, nemlig makten til å si opp produkter som man mener er for dyre. ABM-utvikling tilbyr den best mulige prisen som kan framforhandles, men hvis dette fremdeles oppleves som overpriset, er det den individuelle institusjonen som selv må ta beslutningen om å si opp ressursen, med de konsekvensene dette får. Grensen vil variere veldig fra institusjon til institusjon og det er derfor i hvert fall foreløpig vanskelig å få til en samlet front mot enkeltleverandører. Konsekvensen av oppsigelse fra ABM-utviklings side vil på det nåværende tidspunkt sannsynligvis resultere i at de langt fleste institusjonene vil kjøpe produktet direkte fra leverandør.

Lisensbetingelser

Arbeidet med konsortieavtalene baserer seg på gjensidige forpliktelser mellom ABM-utvikling og deltakerinstitusjonene. Deltakerinstitusjonene er ansvarlig for at ansatte og studenter oppfyller betingelser knyttet til bruk av de aktuelle tjenestene og ABM-utvikling

skal på sin side arbeide for at deltakerinstitusjonene får en lavere pris enn de ellers ville oppnådd utenfor konsortiet. I arbeidet med konsortieavtaler og lisensarbeid følger ABM-utvikling internasjonale retningslinjer og i norsk sammenheng har ABM-utvikling ved hjelp av Universitetenes lisensutvalg og innspill fra miljøene generelt, fått god hjelp til å komme fram til følgende kriterier for inngåelse av avtaler:

Tilgangskriterier

Alle autoriserte brukere skal ha tilgang
Autoriserte brukere er personer med en verifisert tilknytning til deltakerinstitusjonen. Det skal gis tilgang ved kontroll av IP-nummer eller domenenavn for hele institusjonen, uavhengig av om den er lokalisert på ett eller flere geografiske steder. Dersom avtalen begrenser antall samtidige brukere, bør det være mulig å utvide antallet i forbindelse med kurs for brukere.

Bruk på stedet (walk-in use)
Besøkende som har tillatelse til å bruke institusjonens allment tilgjengelige datamaskiner, skal ha tilgang til ressursen.

Fjerntilgang (remote access)
Autoriserte brukere skal ha rett til tilgang til ressursen også fra hjemmekontor og andre steder. Autoriserte brukere som oppholder seg midlertidig på andre institusjoner skal ha rett til tilgang.

Arkivpolitikk (perpetual access)
Leverandøren bør ha en arkiveringspolitikk som skal omtales i kontrakten. Leverandøren bør garantere tilgang til ressursens innhold for den perioden det er betalt for også etter at avtalen er opphørt, dersom ikke annet er klart avtalt, eller ressursens karakter er slik at kriteriet ikke kan komme til anvendelse (databaseressurs, leksikonressurs, etc.). Det bør gjøres rede for hvordan tilgang skal finne sted, evt. kostnader og hva som omfattes av tilgangen. All tilgang bør fungere uten annen programvare enn standard nettleser og leseprogram for standardformater, som pdf.

Tekniske kriterier

Kompatibilitet med biblioteksystemer
Det bør være integreringsmuligheter med institusjonens eget biblioteksystem, eksempelvis i form av levering av tittellister på spesifisert format for import til biblioteksystemet, samt oppfølging med periodevise oppdateringer av innholdet. Leverandøren bør om nødvendig oppgi med hvilke (leverandører av) lenketjenere man har samarbeid og på hvilken måte, samt angi om ressursen er kompatibel med/følger standarden OpenURL.

Brukerstøtte
Nødvendig brukerstøtte skal ivaretas av leverandør som en sørvis overfor de enkelte deltakerinstitusjonene. Leverandøren skal ha nettbaserte brukerveiledninger.

All informasjon bør kunne nås via vevgrensesnitt
Det bør ikke være nødvendig å installere annen programvare enn standard nettleser, samt leseprogram for standardformater.

Garantert oppetid
Leverandøren må garantere (tilnærmet) kontinuerlig tilgang til ressursen i hele kontraktsperioden.

Elektroniske utgaver («e-only»)
Elektroniske utgaver bør ikke

være tilgjengelige senere enn de trykte utgavene.

Bruk av tjenestene

Fjernlån (ILL)

Fjernlån skal være tillatt. Som et minimum skal kopier av artikler kunne skrives ut på papir og videresendes per post eller faks. Det bør også være tillatt med elektronisk overføring via sikker programvare, for eksempel Ariel, til andre offentlige bibliotek, inkludert utenlandske bibliotek.

Kopiering

Det bør være tillatt for autoriserte brukere å kopiere elektronisk enkeltartikler fra ressursen til eget bruk. Innholdet i ressursen bør kunne brukes i kurspakker og annet materiale til studieformål for autoriserte brukere.

Statistikk over bruk

Leverandøren skal levere statistikk til hver institusjons bruk direkte til den enkelte deltakerinstitusjon, fortrinnsvis levert via et vevgrensesnitt. Leverandøren skal levere samlet statistikk over bruk til ABM-utvikling. Bruksstatistikken skal være beregnet per databaseenhet og per tidsenhet (for eksempel måned). Statistikk for e-tidsskrifter og e-bøker bør være på tittelnivå og statistikken bør leveres i samsvar med COUNTER-standarden.[50]

Øvrige forhold

Avtalens varighet

Avtaleperioden skal spesifiseres i kontrakten og skal normalt følge kalenderåret. Avtalen skal også inneholde en «drop-out klausul,» som spesifiserer om institusjonen kan trekke seg fra avtalen ved inngåelse av flerårige avtaler.

Fakturering

Fakturering kan skje direkte fra leverandør, gjennom ABM-utvikling eller gjennom agent.

I samsvar med norsk lov

Avtale med leverandør bør ikke begrense de rettigheter man har gjennom norsk lovgivning. ABM-utvikling skal sørge for juridisk gjennomgang av avtalen for å sikre at den er i samsvar med norsk lov. Det er et mål at tvister bør avgjøres av norsk rett.[51]

Tiltak

Folkebiblioteksektoren er relativt nye deltakere i ABM-utviklings arbeid med konsortieavtaler. Det har vist seg at selv om de har tilgang til ressurser som en skulle tro var sentrale for deres målgruppe, som eksempelvis Store Norske Leksikon, er bruken svært lav. ABM-utvikling har også forhandlet fram gratis tilgang til ISI- og Springer-databasene for folkebibliotekene. I sammenheng med tilbudet om åpen tilgang til ISI for folkebibliotek oppfordret ABM-utvikling til opplæring av folkebibliotekansatte i regi av høgskolebibliotekene. Leverandøren hadde ikke tilgjengelig noe apparat for kursing av folkebiblioteksektoren og det var heller ikke mulig å presse et slikt krav gjennom i og med at folkebibliotekene fikk fri tilgang til ressursen. Med dette som bakteppe var planen at ansatte i folkebibliotek skulle henvende seg til kollegaer på høgskolebibliotekene som allerede hadde god kjennskap til ISI-basen gjennom flere års bruk. Dessverre viser rapporter at dette ikke ble fulgt opp i noen særlig grad fra noen av sektorene. Få høgskolebibliotek viste noen særlig entusiasme og til de positivt innstilte, som eksempel-

50 [http://www.projectcounter.org]
51 [http://www.library.yale.edu/consortia/statementsanddocuments.html]

vis Høgskolen i Buskerud, kom det ingen henvendelser fra folkebibliotek i det hele tatt.

Statistikken fra ISI viser at bruken fortsatt er svært lav for folkebiblioteksektoren og selv om folkebibliotekmiljøet har begrenset med midler til innkjøp av ressurser, er sannsynligvis mangel på kunnskap, oppmerksomhet og informasjon om de ressursene de allerede har et større problem enn pengemangelen. Dette kan skyldes at bevissthet om elektroniske ressurser og kompetanse i bruk av dem ikke er godt nok fundamentert ute i folkebibliotekene. Det er imidlertid viktig for folkebibliotekene i et lengre tidsperspektiv så snart som mulig å få noe empiri om i hvilken grad de bør omfordele kostnader til elektroniske produkter i forhold til tradisjonelle bøker/tidsskrifter. Dette kan ikke gjøres uten kunnskap. Tilsvarende viser eksempler fra New Zealand at også mindre fag- og forskningsbibliotek med lav bemanning og stort arbeidspress sliter med å holde seg oppdaterte på nye elektroniske ressurser. Antakeligvis representerer dette også en utfordring for små fag- og forskningsbibliotek i Norge. Det vil derfor heller ikke være urimelig om man mer fokuserte på denne gruppens behov for økt kompetanse i bruk av elektroniske ressurser.

Det foreslås at:

- ABM-utvikling ser arbeidet med programmet Norsk digitalt bibliotek og arbeidet med konsortieavtaler i nær sammenheng. Målet er å gi tilgang til mer digitalt kvalitetsinnhold på en enkel måte for bibliotekene.
- Mange har snakket i generelle vendinger om folkebibliotekets nye rolle i forhold til utdanning, men hva er det reelle behovet/situasjonen ute i bibliotekene? ABM-utvikling tar initiativ til å sette i gang et nettverksprosjekt for folkebibliotek med fokus på bruk av elektroniske ressurser og kompetansebygging.
- ABM-utvikling skal fortsette sin strategi ved å forhandle fram fri tilgang for folkebibliotek til faglige ressurser der det er mulig. Bruken kan senere evalueres med basis i prosjekter som knytter seg til bevisstgjøring av denne sektoren.
- ABM-utvikling har tidligere tatt kontakt med fagbibliotek og oppmuntret til å bidra til kursing av folkebibliotekarer i bruk av databaser. ABM-utvikling vil sørge for mer pedagogisk informasjon til fagbibliotek som tar på seg oppgaver med å kurse folkebibliotekarer og evt. opprette et prosjekt som kan dekke eksempelvis reiseutgifter o.l. for de som melder seg frivillig fra folkebiblioteksektoren.
- ABM-utvikling vil tidlig i 2006 arrangere et seminar om norskspråklige ressurser med det formål å sette søkelys på bedre grensesnitt og oppgraderte statistikkfunksjoner.

5

UTFORDRINGER

I KONSORTIEARBEIDET

5.1 Samarbeid med biblioteksystemer

BIBSYS

BIBSYS er biblioteksystemet som benyttes av alle statlige universitet og høgskoler i Norge, samt en god del forskningsinstitusjoner og sykehus. BIBSYS er administrativt en enhet under Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet og har et eget styre oppnevnt av Kunnskapsdepartementet. Til sammen deltar 112 institusjoner i følge deres egne vevsider. BIBSYS har ansvar for å bestille og importere katalogdata for alle elektroniske tidsskrifter som leveres i pakker, for sine deltakerbibliotek. Siden BIBSYS benyttes av alle de større institusjonene som er med i ABM-utviklings konsortieavtaler, har det naturlig vært et tettere samarbeid mellom BIBSYS og ABM-utvikling i forhold til tekniske spørsmål som lenking o.l., enn det som er tilfelle med andre biblioteksystemer.

Andre biblioteksystemer

I Norge må alle statlige høgskoler og universitet benytte BIBSYS, mens andre institusjoner, særlig folkebibliotek, gjerne anvender andre. Totalt er det et sted mellom 20 og 30 systemer i bruk i Norge. De største utenom BIBSYS er Aleph, Micromarc, Bibliofil og Tidemann. BIBSYS har vært aktive i forhold til å sikre lenketjenester for sine medlemmer. Vi er ikke kjent med i hvilken grad de andre systemleverandørene har tatt direkte kontakt med leverandører for å ordne slik tilgang for sine kunder. ABM-utvikling har ikke kapasitet til å direkte følge opp tekniske spørsmål som opplenking til lokale kataloger fra leverandørenes databaseprodukter, men er avhengig av at kundene og deres biblioteksystemleverandører tar initiativ til dette selv. ABM-utvikling har imidlertid lagt til rette for dette og har som et kriterium i sine lisensbetingelser at leverandøren bør kunne lenke opp data i den enkelte medlemsinstitusjons biblioteksystem og levere tittellister for import på ønsket format.

5.2 Opphavsrett

ABM-utvikling ivaretar kontraktsarbeidet med lisenser, men i tillegg er det viktig for den enkelte institusjon å være

klar over hva man selv må gjøre for at brukerne ved institusjonene ikke skal få større adgang til lesing og kopiering av materialet enn det som følger av åndsverkloven og av institusjonenes lisensavtaler. I en e-post fra Vebjørn Søndersrød, jurist ved Nasjonalbiblioteket, av 5. juli 2004 fikk ABM-utvikling følgende råd:

«Den enkelte institusjon har selv ansvar for ikke å utnytte det lisensierte materialet i større grad enn det lisensavtalen gir adgang til. Eksempelvis kan ikke et bibliotek kjøpe en enbruker/privatlisens og deretter gi alle bibliotekets brukere tilgang til den elektroniske ressursen. Regler for hva bibliotekets kunder har adgang til, følger av Åndsverkloven § 12 som gir brukerne adgang til å ta kopier til privat bruk. Det enkelte bibliotek må selv sørge for at biblioteket har lovlig adgang til å anvende den elektroniske ressursen, men biblioteket har ikke ansvar for hva en bruker gjør med materialet utenfor bibliotekets lokaler eller utenfor nettverket til en utdanningsinstitusjon. Det er brukerens eget ansvar. Oppsummeringsvis bør biblioteket ha sin lisens i orden og kjenne de viktigste reglene om opphavsrett slik at det kan være i stand til å gi brukerne en viss veiledning om spørsmål knyttet til Åndsverkloven.»

5.3 Avgrensninger av arbeidet

ABM-utvikling ønsker i prinsippet å favne hele kunnskapsNorge i sine konsortieavtaler. Imidlertid er det flere forhold som foreløpig har satt visse rammer for hvilke grupper som ABM-utvikling har et særlig ansvar for. Historisk sett har ABM-utvikling med røtter i RBT og Statens bibliotektilsyn hatt som arbeidsfelt folkebibliotek og bibliotek innen akademisk sektor. Videre har det dessverre foreløpig vært manglende politisk vilje, symbolisert gjennom fravær av økte bevilgninger, til å oppgradere arbeidet med konsortieavtaler både i form av statlige subsidier og i utvikling av nødvendig infrastruktur som fellessøk, nasjonale portaler, etc. Ekstra penger, ekstra mannskap og et tydelig oppdrag til ABM-utvikling fra politisk ledelse om et mer vidtfavnende mandat for konsortiearbeidet ville skapt et annet klima for utvikling av et samlet statlig grep rundt etableringen av tilgang til elektroniske ressurser i Norge. Et slikt grep ville på en effektiv måte også ha støttet opp under arbeidet med å virkeliggjøre visjonen om Norge som en kunnskapsnasjon. Foreløpig må imidlertid konsortiearbeidet i regi av ABM-utvikling klare seg innenfor eksisterende rammer og med allerede definerte ansvarsområder og dette har resultert i at ABM-utvikling i samforståelse med de berørte parter har måttet frasi seg ansvaret for to betydelige sektorer i Norge:

Helse-Norge

ABM-utvikling har inngått en avtale med Helsebiblioteket om å dele det nasjonale konsortiearbeidet mellom de to institusjonene hvor Helsebiblioteket tar ansvaret for helse- og omsorgssektoren. Det er løpende kontakt mellom de to institusjonene og det arrangeres egne kontaktmøter for ABM-utvikling og Helsebiblioteket minst to ganger i året. Helsebiblioteket er i sin form et nettsted og er et samarbeidsprosjekt mellom Sosial- og helsedirektoratet, Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten og de fem

regionale helseforetakene. Den endelige organisasjon er foreløpig ikke avklart. Helsebiblioteket hviler på en ressursdimensjon og en tjenestedimensjon. Av ressurser har eksempelvis alle ansatte i norsk helsevesen, primærhelsetjenesten og høgskolene nå tilgang til referansedatabasene AMED, EMBASE, Medline, PsycINFO og CINAHL. For tjenestenes vedkommende ønsker man å utvikle emnebibliotek, beslutningsstøtteverktøy, diskusjonsforum og andre bibliotektjenester.

Skolebibliotekene

Utdanningsdirektoratet ble etablert 15. juni 2004 og har ansvaret for grunnskole og videregående opplæring. Det er Kunnskapsdepartementets utøvende organ. Innenfor sitt mandat hviler også utvikling av skolebibliotekene og deres behov for elektroniske ressurser. ABM-utvikling har signalisert overfor Utdanningsdirektoratet at det dessverre ikke har kapasitet til å følge opp skolebibliotekenes særskilte behov for elektroniske kunnskapsressurser. Alle grunn- og videregående skoler som kontakter ABM-utvikling med spørsmål om konsortieavtaler blir derfor bedt om å ta kontakt med Utdanningsdirektoratet. Spesielt videregående skoler er en viktig arena, om man ønsker å nå elevene tidligst mulig for å gjøre dem kjent med gode elektroniske ressurser som tilbyr kvalitetssikret informasjon og samtidig lære dem å håndtere søk og bruk av basene i forbindelse med skolearbeidet. Det er dessverre svært store sprik mellom de ulike videregående skolene når det gjelder tilgang til elektroniske ressurser og også i hvilken grad skolebibliotekarene makter å utvikle seg faglig innenfor dette feltet. Av den grunn bør dette være et satsningsområde for statlige initiativ i den nærmeste framtid.

5.4 Nasjonale lisenser

Begrepet nasjonal er svært upresist, man kan tenke seg ulike nasjonale lisenser og ulike målgrupper for lisensene. Ønsker man å bygge opp en nasjonal infrastruktur for tilgang til informasjon for alle definerte brukergrupper? Særlig på grunn av at inntjeningspotensialet for leverandører innenfor privat sektor oppfattes som relativt høyt, vil det antakelig være enklere og rimeligere å få til en løsning for en avgrenset brukergruppe enn å skulle gi hele Norges befolkning tilgang til ressursen uavhengig av skole, arbeids- eller studiested. En tanke i et slikt nasjonalt perspektiv kunne være å knytte tilgang til visse elektroniske ressurser opp mot eventuelt lånernes brukerkonto på folkebibliotekene (jfr. lanseringen av nasjonalt lånekort). Det er kanskje mest hensiktsmessig å omgå begrepet og i stedet se på hvilket nedslagsfelt man tenker seg en tjeneste skal ha i det norske samfunnet. Skal målgruppen være alle innbyggere i Norge eller være avgrenset til noen brukergrupper? Brukergrupper kan altså eksempelvis være

- Alle innbyggere, hjemmefra og på arbeidsplassen
- Alle offentlige institusjoner, evt. også stiftelser (jfr. institusjoner i utdanningssektoren som ligger i grenseland; BI, NKKI mfl.)
- Brukere og ansatte ved de bibliotek som omfattes av Lov om folkebibliotek
- Elever og ansatte ved skoler og lærlingebedrifter som omfattes av Opplæringsloven
- Studenter og ansatte ved uni-

versiteter, høgskoler og forskningsinstitutt

Antakelig er det noe urealistisk å klarere aksess for alle innbyggere i hele landet, men det er større mulighet for å forhandle fram avtaler for eksempelvis alle skoler eller alle folkebibliotek. Videre vil brukere av folkebibliotek som logger seg på hjemmefra ved å bruke bibliotekets lånekort, være en viktig gruppe (tilsvarende skoleelever som logger seg på skolens portefølje av elektroniske ressurser ved å bruke skolens autentiseringsverktøy). Et annet viktig aspekt er pris og andre vilkår ved bruk av en nasjonal lisens. Her kan man stille seg følgende spørsmål:

- Skal ressursen være gratis i utgangspunktet eller statlig subsidiert?
- Hvordan bør ressursen finansieres i et langsiktig perspektiv? Skal man satse på å betale årlige lisenser, eller heller satse på å foreta enkeltoppkjøp av dyre arkiv, etc?
- Flere forhold med hensyn til vilkår må avklares, bl.a kjøp versus lisensiering
- Anbudsproblematikk/konkuranse-vridning

En finansiering av nasjonale lisenser kan også kreve at deler eller hele bibliotekmassen aksepterer at man øremerker noen av deres budsjettmidler til en felles pott for å drifte de løpende lisenskostnadene (jfr. top-slicing-prinsippet). I praksis vil dette antakelig bare få betydning for bibliotek som har sin finansiering gjennom midler fra Kunnskapsdepartementet, siden folkebiblioteksektoren har sin forankring i kommunelandskapet og opererer etter andre budsjettprinsipper. Dessuten er det et faktum at disse også i utgangspunktet er i en langt dårligere økonomisk forfatning enn sine medaktører innen fag- og forskningsbiblioteksektoren.

Små fagmiljøers behov for databaseinformasjon har stadig blitt tatt opp som et problem. Disse miljøene ønsker seg avtaler på tvers av institusjoner, siden det bare er få personer i Norge som er interessert. Det høres enkelt ut å få til avtaler som baserer prisen på antall reelle brukere uavhengig av institusjon. I praksis er dette snakk om «nasjonal lisensproblematikk» og kan være krevende å få til, idet leverandørenes prispolitikk til nå som regel ikke har hatt rom for denne type løsninger. Dette skyldes forhold som mulighet for fremtidig inntjening, devaluering av opplevd verdi av produktet på verdensbasis o.l.

ABM-utvikling vil legge sine ressurser i avtaler som kommer flest mulig til gode og har derfor foreløpig ikke gått inn i denne type problemstilling. Man vet heller ikke hvor stort det reelle behovet er. Imidlertid ønsker selvsagt ABM-utvikling i utgangspunktet å ta vare på hele spektret av norske bibliotek og det ser også faren i at små fag- og forskningsmiljøer blir marginalisert i kampen om aksess til de mest viktige kunnskapsressursene. Etter beste evne lytter ABM-utvikling til de små miljøene, men realistisk sett kan ikke hovedstøtet settes inn overfor disse så lenge det er begrenset med ressurser i form av friske midler. Et annet fenomen er diskusjonen rundt gratis aksess til en stor norsk kunnskapsbase. I dette tilfellet ønsket bibliotekmiljøene penger fra staten for en nasjonal subsidiering, men til slutt ble dette avvist av politiske myndigheter med grunnlag i konkurranseproblematikken. Man oppdaget at det var

flere interessenter i det norske miljøet og at valg av ett produkt fra én leverandør ville på en effektiv måte utestenge alle konkurrenter til det valgte produktet.[1] Imidlertid har Norsk bibliotekforening høsten 2005 signalisert at den vil fortsette å jobbe politisk med aksess til en norsk kunnskapsbase i den nærmeste framtid.

ABM-utvikling er ellers av den oppfatning at en eventuell allmenn aksess for norske bibliotek og skoler til utvalgte norske kunnskapsbaser må hvile enten på en kulturpolitisk eller kunnskapspolitisk pilar, som begrunnes i et løft for Norge som kultur- og kunnskapsnasjon.

Utenlandske erfaringer

NEW ZEALAND

I en pressemelding fra The Library and Information Asso-

1 http//no.wikipedia.org/wiki/Nasjonal_kunnskapsbase.

ciation of New Zealand fra februar 2004 opplyses det om at «library "bulk-purchasing" opens up free access to "pay-to-view" electronic information for all New Zealanders.»[2] I samme melding heter det videre: «Libraries across the country have come together for the first time to negotiate a bulk purchase price for electronic information that previously only the bigger public or tertiary institutions could afford. Now all New Zealanders can have free online access to thousand of magazines, journals, reference books, photographs, databases and graphics that in the past were only available to paid-up subscribers. These resources will also now be available to every primary, intermediate and high school around the country at no cost for the first year as the Ministry of Education has stepped in to pay schools' membership to the libraries' purchasing group.»

Denne pressemeldingen ble fulgt opp av en forespørsel om status for situasjonen på New Zealand høsten 2005. Tilbakemeldingen var at den nasjonale satsningen omfattet 174 bibliotek i landet og kostnadene ble hovedsakelig dekket inn gjennom en form for selvfinansiering hvor bibliotekene bidrar med midler. Imidlertid betalte utdanningsdepartementet tilgangen det første året for de skolebibliotekene som meldte seg inn i konsortiet. Deltakere i den nasjonale avtalen omfattet for øvrig 95 % av bibliotek knyttet til høyere utdanning, 88 % av folkebibliotekene, 52 % av skolebibliotekene og ca. 30 % av fag- og forskningsbibliotekene. Aksessen for innbyggerne på New Zealand skjer gjennom de enkelte bibliotek. Videre i en e-post fra Fiona Rigby, prosjektleder, forklarer hun at en viktig utfordring er å vedlikeholde konsortiet og unngå at bibliotek trekker seg. Som hun skriver, «sustainability is an issue and we do rely on the level of commitment from libraries,» og hun fortsetter slik: «Our other issue has been the capability of the library profession and their ability move to e-resources. EPIC [prosjektets navn] has exposed a gulf in e-literacy in smaller libraries and rural areas – use of the resources has not met expectations in those types of libraries. Of course this is another risk to our sustainability so we're working on an upskilling programme. However, it is becoming apparent that the initiative is «bigger than EPIC.» So one of my biggest recommendations for anyone wanting to do something similar is a large scale, integrated training programme that covers not only how to use the resources (we do this), but also how to promote them, how to set them up in your libraries etc.»

2 http://lianza.org.nz.

ISLAND

Island er det mest kjente eksemplet når det gjelder suksessrike nasjonale lisenser. Men som oversikten under viser, har det tatt tid å få dem etablert. I en artikkel av Þórný Hlynsdóttir og Þóra Gylfadóttir blir man presentert for denne kronologien:

- **1996** – *The Icelandic Government's vision of the information society*
  In 1996 the Icelandic government launched its first information policy «white paper.» The prime goals were that Iceland should be in the forefront of the world's nations in the utilisation of information technology in all fields.
- **1998** – Founding of a data-

base committee and its report It [the report] concluded: Because of the small size of the research community in Iceland and the small size of the nation, even the lowest prices of databases offered, can be prohibitively high for Icelandic libraries. Therefore, the committee proposes that, we use this small size to our advantage for the nation. Iceland should seek to strike deals on a nationwide access to databases, either on its own or in cooperation with other nations.

- **1999** – Britannica Online. The first database in the world open to a whole nation.
- **2000** – Steering committee and nationwide access to more databases.
  The Ministry of Education, Science and Culture appointed a steering committee in 2000 … The Ministry made it clear that the state would not fund this access directly. The libraries would have to finance it either by cutting the cost of books and journals, by outside funding or sponsorships.
- **2001** – More databases and 8,000 e-journals
- **2001** – Invoicing, payments and distribution of the cost
- **2002** – Service contract with the Ministry of Education, Science and Culture.
  By the end of 2002 it was obvious that the nationwide access would not survive without state money …. ensures an annual state funding of 20 millions ISK = €230 000 … However the Icelandic libraries still paid 80 percent of the cost of the nationwide access.[3]

Den videre utviklingen beskrives slik av Sveinn Olafsson, konsortieadministrator for Island: «Som før er vores største kontrakter med Blackwell, Elsevier, Karger, Kluwer, ProQuest og Springer. Synergy, ScienceDirect, SpringerLink og Karger Online er kun tilgængelig uden historisk arkiv, dvs almindeligt tilbage til 1995. ProQuest avtalen er for PQ 5000 International. Desuden har vi adgang til Web of Science, men ikke noget andet fra ISI. Desuden har vi avtaler for landsadgang til Britannica Online, Grove Art, Grove Music & Opera, ProQuest Literature Online, ProQuest Learning: Literature og en avtale med den største avis i Island, Morgunbladid. Morgunbladid-avtalen omfatter deres arkiv med en 3 års-embargo, samt at Nationalbiblioteket digitiserer avisen fra d. 20. århundrede. Skoler og folkebiblioteker i Island samt flere institutioner har fået gunstige avtaler for adgang til de 3 nyeste år som del af denne landsdækkende avtale. Fordi materialet er på islandsk, er den tilgængelig i hele verden. Til dette tilsættes at med sponsorer har det lykkes at give landsadgang til en del af OVID og flere ingeniør-databaser, dvs Compendex/Engineering Village samt tidsskrifter fra American Society of Civil Engineering og fra American Society of Mechanical Engineering.»

3 Hlynsdóttir.

Tiltak

Det foreslås at:

- Det settes i gang en enkel undersøkelse med fokus på tilgang til faglig informasjon for små forskningsmiljøer. Hvor stort er problemet med mangel på tilgang til relevant informasjon? Hvilke fagmiljøer gjelder dette? Hvordan kan man få til mest mulig fri forskningsflyt også for denne gruppen? Er nasjonale lisenser en løsning som er mulig å få til i praksis?

- Det utarbeides i samarbeid med Helsebiblioteket en rapport som tar for seg avgrensninger og kostnader for nasjonale lisenser med anbefalinger rundt sentral finansiering.

5.5 Norskspråklige ressurser

København hovedbibliotek melder i slutten av 2003 at det herved stiller en rekke ressurser gratis tilgjengelig for sine brukere, men samtidig beklager det at det meste er engelskspråklig.

«Ligeledes er det et ønske at kunne styrke andelen af danske databaser, men her støder vi ind i et problem: De eksisterer kun i meget ringe omfang. Fx ville en stor dansk (eller mindre optimalt – en fællesnordisk) leksikonbase, en vægtig dansk naturvidenskabelig base med både bredde og dybde eller en brugervenlig, men tillige seriøs dansk historisk base være en særdeles kærkommen udvidelse. For bare at nævne et par områder.»[4]

I rapporten *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren* understrekes det at «11 % av folkebibliotekarene er opptatt av at stoff på Internett stort sett bør være gratis i framtiden og gjerne at de kildene man i dag må betale for blir gratis, for eksempel gjennom en statlig avtale med nettstedenes eiere.»[5] Det samme spørsmålet om hvilke betalingstjenester man ønsket seg tilgang til, ble også stilt til publikum. Her rapporterer undersøkelsen: «Det er et stort spenn når det gjelder hvilke betalingstjenester folk ønsker seg adgang til, men 10 % av de som kunne tenke seg tilgang til betalingstjenester nevner aviser, spesielt utenlandske aviser. Tilsvarende andel nevner ulike vitenskapelige baser og tidsskrifter. 7 % nevner Encyclopedia Britannica og tilsvarende andel oppslagsverk generelt. 6 % nevner Atekst.»

Norart (norske og nordiske tidsskriftartikler) startet i 1980 og er en tjeneste som gir referanser til artikler i et utvalg norske tidsskrifter og årbøker. Her finnes tidsskrifter innen alle fagområder, men tidsskrifter med mer allment innhold er prioritert. Per dags dato består basen av anslagsvis 360.000 referanser som stammer fra artikler fra ca 375 norske tidsskrifter og årbøker, herav ca 60 innen helse- og sosialfag. Tjenesten har inntil nå vært tilgjengelig kun via abonnement, med priser som spenner fra kr 500 til kr 10.000. Nasjonalbiblioteket er ansvarlig produsent og står for mesteparten av innholdsproduksjonen. Fra og med 2006 vil basen åpnes opp som gratisressurs.

Tiltak

Det foreslås at:

- Mulighetene for å lage systemer for å indeksere tidsskrifter fra andre spesialfelt som for eksempel norsk medisinsk litteratur etter mønster av Norart-modellen utredes. Videre vurderes lenking til fulltekstartikler.
- Seminar med leverandører av norske ressurser avholdes
- Norsk kulturråd kontaktes for å bidra til ordninger som vil medføre fri elektronisk aksess til musikk, litteratur og film som nyter godt av denne støtteordningen

5.6 Ikke-tekstlig materiale

Film

Den 8. desember 2004 annonserte Deichmanske bibliotek at det hadde åpnet sitt «Kinotek,» en ny og unik tjeneste ved nor-

4 Københavns biblioteker, *Pressemelding*, http://bibliotek.kk.dk/soeg_bestil_forny/opslag7fjernadgang/presse/view.

5 *Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren.*

ske bibliotek.[6] Her kunne publikum få se film gratis i små e-kinoer på biblioteket. Videre ble det opplyst at Deichmanske bibliotek samarbeidet med Norsk Filminstitutt og NorgesFilm AS. Kinoteket inneholder et bredt utvalg av filmer fra hele den norske filmarven: Kortfilm, dokumentarfilm, reklamefilm, spillefilm, animasjonsfilm og en rekke historiske filmer. 15. juni 2005 fulgte Kristiansand folkebibliotek opp med en tilsvarende tjeneste. Prosjektet er unikt i europeisk sammenheng og det er verdt å merke seg at avtalen gir rett til publikumsvisninger av materialet til filmarkivet.no i biblioteket (så fremt det ikke tas betaling for slike), i motsetning til eksisterende retningslinjer for bruk av videogrammer ellers i bibliotek. Tjenesten baserer seg på teknologi og lisenshåndtering utviklet av Norsk Filminstitutt, NorgesFilm AS og Ella Kommunikasjon AS. Etablering av tjenesten ble finansiert ved midler fra Høykom-programmet og har nå gått over fra prosjekt til ordinær drift. Kinoteket er basert på IP-TV-versjonen av filmarkivet.no, levert av NorgesFilm AS i samarbeid med Norsk Filminstitutt, som formidler den norske filmarven over IP: Til privatpersoner over Internett og til institusjoner via IP-TV (set-top bokser). Praktisk og teknisk sett kan løsningen beskrives som «nøkkelferdig» i den forstand at innhold, utstyr, brukergrensesnitt, lisensavtaler mv. håndteres og styres av Norsk Filminstitutt og NorgesFilm AS.

De deltakende bibliotek er å betrakte som kunde/sluttbruker på lik linje med andre institusjoner som abonnerer på tjenesten. Dette innebærer at disse forholder seg til samme kostnadsmodell som andre abonnenter på tjenesten. Alle forhold vedrørende lisenser; forhandling, administrering og betaling av disse, gjøres av Norsk Filminstitutt/NorgesFilm AS. Det arbeides for tiden med flere utvidelsesmuligheter av tjenesten, bl.a. til Nordland fylkesbibliotek og til Lyngdal bibliotek i løpet av 2006. Utfordringene i disse sakene er i hovedsak forbundet med manglende teknisk infrastruktur (bredbåndstilknytning) og i liten grad knyttet til abonnementspris eller lisenser. Etter forespørsel fra Norsk Filminstitutt og de ovennevnte bibliotek, ses det i denne sammenheng også på muligheten for at Deichmanske bibliotek kan fungere som sentral leverandør av tjenesten, både teknisk og bruksmessig også for andre bibliotek utenfor Deichmanske biblioteks eget filialnett. I denne sammenheng ville det kunne være interessant å se på mulighetene for nasjonale avtaler. Parallelt med selve videreutviklingen av Kinoteket, arbeides det med mulighetene for å integrere Kinotekets materiale i et nytt Høykom-prosjekt i regi av Deichmanske bibliotek. Dette prosjektet har som intensjon å etablere en løsning og et rammeverk for håndtering og formidling av digitale enheter i en bibliotekfaglig kontekst og fokuserer på formidling av digitalt materiale i en mye videre forstand enn i Kinoteket-modellen, dvs. det søker å håndtere flest mulig eksisterende og fremtidige former for digitale enheter. En av de største utfordringene for dette prosjektet vil være lisens- og rettighetsavklaring, både overfor Norsk Filminstitutt og andre typer rettighetshavere. Dette er et prosjekt som potensielt kan komme til å «prøve grensene» for mange eksisterende retningslinjer i

6 [http://www.kinoteket.no]

feltet formidling av digitale medier.

Musikk

Prosjektet LåtLån fikk støtte fra ABM-utvikling for å utvikle konseptet og i løpet av 10 måneder ble det lånt ut 65.000 melodier til ca 9.000 unike brukere ved hjelp av streamingteknologi. Støtten fra ABM-utvikling er opphørt, men Deichmanske bibliotek jobber nå sammen med de andre prosjektdeltakerne – ABM-utvikling, Bergen Offentlige Bibliotek, Phonofile AS, Tono og Fono – om å videreføre LåtLån. I den sammenheng uttales det at «vi har samme mål alle sammen, vi vil at dette skal bli en nasjonal tjeneste som alle bibliotekene kan satse på å tilby sine brukere. Og vi ønsker at dette skal være innhold i Norsk digitalt bibliotek.» LåtLån-prosjektet ble lagt ned pga. mangel på driftsmidler. Det var prosjektgruppens håp at den siste prosjektfasen kunne danne et grunnlag for at ABM-utvikling kunne fremme LåtLån overfor Kultur- og kirkedepartementet som en nasjonal tjeneste med delvis statlig finansiering, men prosjektet ble ikke tildelt ytterligere midler.

Foto

Det eksisterer ulike samlinger av foto på kommersiell basis, eksempelvis Scanpix, som kan være av interesse for enkelte bibliotek. ABM-utvikling har hittil ikke mottatt ønsker fra miljøene om oppstart av konsortieavtaler for denne type ressurser.

Tiltak

Det forslås at:

- ABM-utvikling vil vurdere muligheter for etablering av konsortieavtaler for ikke-tekstlig materiale som film, musikk og fotografi i den grad ønske om denne type avtaler kommer opp fra miljøene. Dette skjer i forbindelse med at listen over prioriterte nye ressurser settes opp i perioden januar-juni på bakgrunn av innmeldte ønskelister fra enkeltinstitusjoner, samt lisensgrupper for universitet og høgskoler.
- ABM-utvikling tar kontakt med Filmarkivet som allerede har begynt arbeidet med å gi tilgang til norske filmer ved bl.a. Deichmanske bibliotek, for å se om vi kan bidra til best mulig løsninger på vegne av våre institusjoner. Filmarkivet har planer om å utvide tilgangen til flere folkebibliotek. ABM-utvikling vil også sondere interessen for denne ressursen hos norske fagbibliotek.
- ABM-utvikling mener erfaringene fra prosjektet «LåtLån» tilsier at dette har et interessant potensiale for mange bibliotek, hvor også muligens ABM-utvikling kunne forhandle fram lisensavtaler. Videre er det også en mulighet for at musikk som får støtte av Norsk kulturråd bør omfattes av nasjonal lisens slik at almenheten kunne få tilgang til streamet musikk på tilsvarende måte som i LåtLån-prosjektet.

6

«It is difficult to find fault with the aim of fostering a more scientifically literate public.»[1]

«OPEN ACCESS»

I *The New York Times* for 7. august 2003 ble det annonsert at forskere innen medisin hadde begynt å samle seg rundt et nytt initiativ for «Open Access»-bevegelsen, Public Library of Medicine. Det var ledet av nobelprisvinneren Harold E. Varmus og avisen støttet tiltaket varmt: «A number of influential scientists have begun to argue that the cost of research publications has grown so large that it impedes the distribution of knowledge.»[2] Dette viser at «Open Access» etter hvert har oppnådd å bli lagt merke til i media og i den generelle samfunnsdebatten. Dessuten har politiske miljøer og sentrale myndigheter også begynt å vie denne publiseringsvirksomheten stor oppmerksomhet.

6.1 Definisjon av «Open Access»

Det forekommer noen ulike definisjoner av «Open Access,» men i grunnholdning reflekteres det samme innholdet: Hos Directorate for Open Access Journal defineres «Open Access» på følgende måte: «We define open access journals as journals that use a funding model that does not charge readers or their institutions for access. From the BOAI, Budapest Open Access Inititiaive, definition of "open access" we take the right of "users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles" as mandatory for a journal to be included in the directory. The journal should offer open access to their content without delay. Free user registration online is accepted.»[3]

Hos en annen tilbyder av «Open Access» tidsskrifter, BioMed Central, er definisjonen følgende:

1. The article is universally and freely accessible via the Internet, in an easily readable format and deposited immediately upon publication, without embargo, in an agreed upon format – current preference is XML with a declared DTD – in at least one widely and internationally recognized open access repository (such as PubMed Central)

1 House of Commons, Science and Technology Committee.
2 «Open access to scientific research,» *The New York Times*, 7. august 2003.
3 [http://www.doaj.org]

2. The author(s) or copyright owner(s) irrevocably grant(s) to any third party, in advance and in perpetuity, the right to use, reproduce or disseminate the research article in its entirety or in part, in any format or medium, provided that no substantive errors are introduced in the process, proper attribution of authorship and correct citation details are given, and that the bibliographic details are not changed. If the article is reproduced or disseminated in part, this must be clearly and unequivocally indicated.[4]

I The Budapest Open Access Initiative skisseres to ulike veier til «Open Access»:

1. Selv-arkivering, dvs. gjøre elektroniske preprints og postprints tilgjengelige på forfatteres hjemmesider eller ved deponering i institusjonelle arkiver. Metadata kan så høstes ved bruk av Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) og brukes i eksempelvis søkesystemer.
2. O[pen] A[ccess]-tidsskrifter som er gratis tilgjengelige for sluttbruker og finansieres ved hjelp av alternative metoder, som forfatterbetaling eller institusjonsmedlemskap.[5]

4 [http://www.biomedcentral.com/openaccess]

5 [http://www.soros.org/openaccess/read.shtml]

6.2 Open Archives Initiative

OAI, eller «Open Archives Initiative» må også nevnes, siden denne i noen utstrekning konfunderes med «Open Access.» Dette er en egen interesseorganisasjon som har etablert protokollen OAI-PMH: The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting. Dette er en protokoll som anvendes for å høste metadata fra kilder som bl.a. tilbyr «Open Access» tidsskrifter. Dette blir formulert av Ole Husby i BIBSYS på følgende måte:

«Formelt er disse to begrepene uavhengige av hverandre! I praksis møtes de imidlertid ofte, ved at tilgang til Open Access dokumenter ofte realiseres ved en aggregering av metadata gjennom innhøsting, fordi

- dokumentlageret er svært lite, eller
- dokumentlagerets eier ønsker (av andre grunne) ikke å drive søketjenesten, eller
- aggregeringsbehovet er så stort fordi distribuert søking fra portaler ikke er hensiktsmessig, for eksempel på grunn av den store mengden av slike dokumentlager.

OAI-PMH er en *enkel* protokoll og det vil være enklere (for dokumentlagerets eier) å støtte denne enn å tilby en full søketjeneste (indeksering + søkemotor + søkeprotokoll).»[6]

Dette følges opp av en egen studie som presiserer at «a key issue for marketing is proper indexing in subject-based indexing services and the successful implementation of the OAI protocol for harvesting metadata.»[7] Utfordringen for «Open Access» publisering er at man virkelig finner fram til leserne, siden man ikke lenger benytter seg av tradisjonell distribusjon via fagtidsskrift.

6.3 Sentrale internasjonale initiativ

DOAJ

DOAJ drives av Lunds Universitetsbibliotek og er en katalog som inneholder informasjon om «open-access»-tidsskrifter, d.v.s. kvalitetssikrede vitenskapelige

6 Ole Husby, *Om Open access og OAI: Forsøk på en begrepsavklaring*, 2004.
7 Hedlund.

tidsskrifter som er fritt tilgjengelige på nettet.[8] Målet for DOAJ er å synliggjøre og lette bruken av denne typen vitenskaplig dokumentasjon.

Public Library of Science

The Public Library of Science (PLoS) er en ikke-kommersiell sammenslutning av vitenskapelig ansatte og leger som ønsker å gjøre medisinsk informasjon fritt tilgjengelig på nettet, for alle som har en interesse eller et behov for den typen informasjon.[9]

SPARC

Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) er et forbund av universitet, forskningsbibliotek og organisasjoner som er etablert for å «bøte på dysfunksjoner i det vitenskapelige kommunikasjonssystem.»[10] Gjennom samarbeid med bl.a. forlag, ønsker de å presse prisene for å spre god forskning til lave priser til flest mulig. Håpet er at prisnivået skal senkes på grunn av økt konkurranse gjennom utgivelser av nye og seriøse alternativ. Målet er «to return science to science.»

8 [http://www.doaj.org]
9 [http://www.publiclibraryofscience.org]
10 [http://www.arl.org/sparc]

BioMedCentral

BioMed Central er en ny publiseringsplattform for elektroniske tidskrifter (e-tidskrifter) innen medisin og biologi.[11] Det tilbyr

- publisering i drøyt 60 kvalitetsbedømte (fagfellevurderte) e-tidsskrifter
- støtte til spesialisttidsskrifter som kontrolleres av eksterne redaksjonskomiteer
- alle artikler umiddelbart fritt tilgjengelig på BioMed Centrals vevside
- alle artikler umiddelbart fritt tilgjengelig på PubMed Central

I norsk sammenheng kunne Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten 26. oktober 2004 kunngjøre at «Kunnskapssenteret har inngått en avtale med BiomedCentral som innebærer at norske forskere med offentlig støtte kan publisere forskningsartikler gratis og få lesere fra hele verden …– Vi bruker av samfunnets ressurser for å finansiere helsefaglig forskning. Det er meningsløst at vi må bruke de samme knappe ressurser for å kjøpe rådyr tilgang til resultatene fra den samme forskningen, sier [Arild] Bjørndal [fagdirektør i Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten]. Han mener at alle forskere bør publisere sine funn i tidsskrifter som er fritt tilgjengelig for å støtte den verdensomspennende utviklingen av slike publiseringskanaler … – Aller viktigst er det at forskningsresultater er fritt tilgjengelig for alle lesere også for kolleger i fattige land, sier Bjørndal.»[12]

11 [http://www.biomedcentral.com]

6.4 Sentrale norske initiativ

I *eNorge 2009* uttrykker en samlet regjering sin vurdering av betydningen av alternative publiseringskanaler som bygger på «Open Access»: «Regjeringen har som utgangspunkt at det som er offentlig finansiert, skal være offentlig tilgjengelig … Årlig blir det bevilget rundt 14 milliarder kroner til forskning og utvikling over statsbudsjettet. Erfaring tilsier at forskningsresultatene blir bedre kjent når de publiseres på Internett. Regjeringen vil legge til rette for at resultatene av offentlig finansiert forskning, finansiert via Forskningsrådet, skal bli enklere tilgjengelig på Internett. Regjerin-

12 Nina Husom, *Gratis publiseringsmulighet for norske forskere*, [http://www.kunnskapssenteret.no/sistenytt/nyheter.2004-10-26.2046887656]

gen vil forsterke den pågående utviklingen av åpne og gratis tilgjengelige tidsskrifter og publikasjonsarkiv på Internett … I løpet av 2006 vil Utdannings- og forskningsdepartementet utrede hvordan norske forskningsresultater kan gjøres mer tilgjengelig. Ansvar: Utdannings- og forskningsdepartementet. Tidsfrist: 31.12.2006.»

Dette reflekteres også i uttalelser fra Utdannings- og forskningsdepartementet i Stortingsmelding 20, *Vilje til forskning*, som kom våren 2005. Her står det bl.a. at «kostnadene knyttet til tidsskriftabonnementer kan hindre ulike grupper i å ta i bruk ny, forskningsbasert kunnskap.» Som en naturlig konsekvens av dette formulerer departementet en klar støtte til publisering av vitenskapelig informasjon i «open access» miljøer: «Utdannings- og forskningsdepartementet mener at utviklingen av åpent tilgjengelige tidsskrifter og publikasjonsarkiver er en positiv utvikling, som vil bidra til økt formidling og bruk av forskningsresultater.» Imidlertid ser man at det vil være behov for aksess til betalingsbaserte vitenkilder også i framtiden og dette uttrykkes slik under tiltaksplanene i Stortingsmeldingen: «Regjeringen tar sikte på at Norge skal inngå nasjonale avtaler om abonnement på sentrale fagtidsskrifter for universitet og høyskoler. Ved eventuell inngåelse av slike avtaler, skal det vurderes om disse også skal omfatte Norges hovedsamarbeidsland Tanzania, Mosambik, Uganda, Zambia, Malawi, Bangladesh og Nepal.»

Universitets- og høgskolerådet har i begynnelsen av 2005 sendt medlemsinstitusjonene brev med anbefaling om at institusjonene arbeider for ordninger som sikrer åpen tilgang til vitenskapelige artikler og det er interessant å merke seg at uttalelsene kommer omtrent samtidig med en pressemelding 19. mai 2005 fra Svensk biblioteksförening og Vetenskapsrådet med tittelen «Befria forskningen.» Her står det bl.a.: «Svensk biblioteksförening har i dag, liksom tidigare Sveriges Universitets- och Högskoleförbund och Vetenskapsrådet, anslutit sig till Berlindeklarationen om open access. Det är inte rimligt att tillgängligheten till forskningsresultat, ofta offentlig finansierade, på detta sätt begränsas samtidigt som det utvecklats nya tekniska system, som möjliggör ökad tillgänglighet. Open access bygger på en ambition om snabbare spridning och fritt tillgängliggörande av forskningsresultat på internet.»[13]

Opplysninger fra The Publishers Association estimerer at i Storbritannia er 84 % av 65.000 artikler publisert i 2002 basert på offentlig finansiering.[14] Vi er ikke kjent med at det foreligger noe tilsvarende overslag over norsk publisert forskning, men tror vel at den i like stor grad som eksemplet ovenfor finansieres av statlige midler. I Norge er det 7 institusjonelle samlinger. Av norske universitet har Universitetet i Oslo, Universitetet i Bergen, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet og Universitetet i Tromsø etablert institusjonelle samlinger av vitenskapelig dokumentasjon i form av «Open Access»-modellen.

I april 2005 ble NORA-prosjektet (Norwegian Open Research Archives) etablert med støtte fra ABM-utvikling.[15]

13 Britta Lejon og Bengt Westerberg, «Befria forskningen,» *Sydsvenska Dagbladet*, 18. mai 2005, http://sydsvenskan.se/opinion/aktuellafragar/article105061.ece.
14 House of Commons, Science and Technology Committee.
15 [http://www.lub.uio.no/nora/]

Hovedmålet med prosjektet er å fremme en mer samordnet og mer slagkraftig utvikling av åpne institusjonelle arkiv i Norge med basis i universitets- og høgskolesektoren ved å tilby en nasjonal søketjeneste for vitenskapelig informasjon i åpne institusjonelle arkiv. Dette er et prosjekt i regi av Norsk digitalt bibliotek som er basert på et samarbeid mellom universitetene i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø i tillegg til fem høgskoler. Den nasjonale søketjenesten skal bruke OAI-PMH for å samle inn metadata fra de lokale åpne institusjonelle arkivene, opprette en felles database med avanserte søkemuligheter, felles metadatamodell og emneinndeling. Målgruppen er først og fremst ansatte og studenter ved universitet og høgskoler både i og utenfor Norge.[16] NORA har foreløpig høstet de fire store universitetenes arkiver, samt Høgskolen i Agder. I fremtiden vil forskere kunne deponere sine artikler i de fire store universitetenes forskningsdokumentasjonssystem, FRIDA og metadata og fulltekst vil automatisk overføres til de institusjonelle arkivene.

16 [http://www.ub.uio.no/ubfelles/prosjekter/NDB/Prosjektsoknad_final.htm]

Universitetet i Oslo

Bibliotekdirektør Jan Erik Røed uttalte for et par år siden at «jeg mener universitetene må ta ansvar for å gjøre forskningen som skjer ved institusjonen, fritt tilgjengelig for alle. Det må kunne kreves av forskerne at de ikke gir eneretten på artiklene sine til tidsskriftene. I prinsippet burde all offentlig finansiert forskning være tilgjengelig på Internett.»[17]

Dette ble fulgt opp av DUO-prosjektet til Universitetet i Oslo. Dette er et egenutviklet system for institusjonelt arkiv. Totalt inneholder systemet nå 1.667 dokumenter, hovedsakelig studentoppgaver. Forhåpentligvis blir det obligatorisk for studentene å deponere sine oppgaver fra 2006.[18]

Universitetet i Bergen

Universitetet i Bergen benytter programvaren DSpace 1 til sitt BORA (Bergen Open Research Archive). Systemet inneholder 171 fulltekstdokumenter, hovedsakelig selvarkiverte artikler.[19]

17 Susanne Moen, «Universitetsbibliotekene viser muskler i tidsskriftkrisen,« *Forskning*, 2003:4.
18 [http://www.duo.uio.no/englishindez.html]
19 [https://bora.uib.no/index.isd]

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet benytter systemet DiVA 1. Det inneholder 271 fulltekstdokumenter, hovedsakelig doktorgradsavhandlinger.[20]

Universitetet i Tromsø

Nordlyd inneholder 67 fulltekstdokumenter innenfor språk og lingvistikk. I tillegg har man et eget arkiv for studentoppgaver som inneholder 37 oppgaver.[21]

Høgskolene i Norge

Høgskolesektoren har ikke kommet særlig langt i forbindelse med institusjonelle arkiv, men har fem representanter i NORAs prosjektgruppe. Bare Høgskolen i Agder høstes i NORA. BIBSYS er i startfasen med å utvikle et system for institusjonelt arkiv på vegne av høgskolesektoren i Norge, dette vil forhåpentligvis være i drift i løpet av et års tid.

Mindre fag- og forskningsbibliotek

I dette bildet er det viktig å ta vare på de små fag- og forsknings-

20 [http://www.ub.ntnu.no/prosjekt/dravh/Indexeng.php]
21 [http://www.ub.uit.no/munin/nordlyd/viewarticle.php?id=10] og [http://www.ub.uit.no/ETD-db/ETD-search/search]

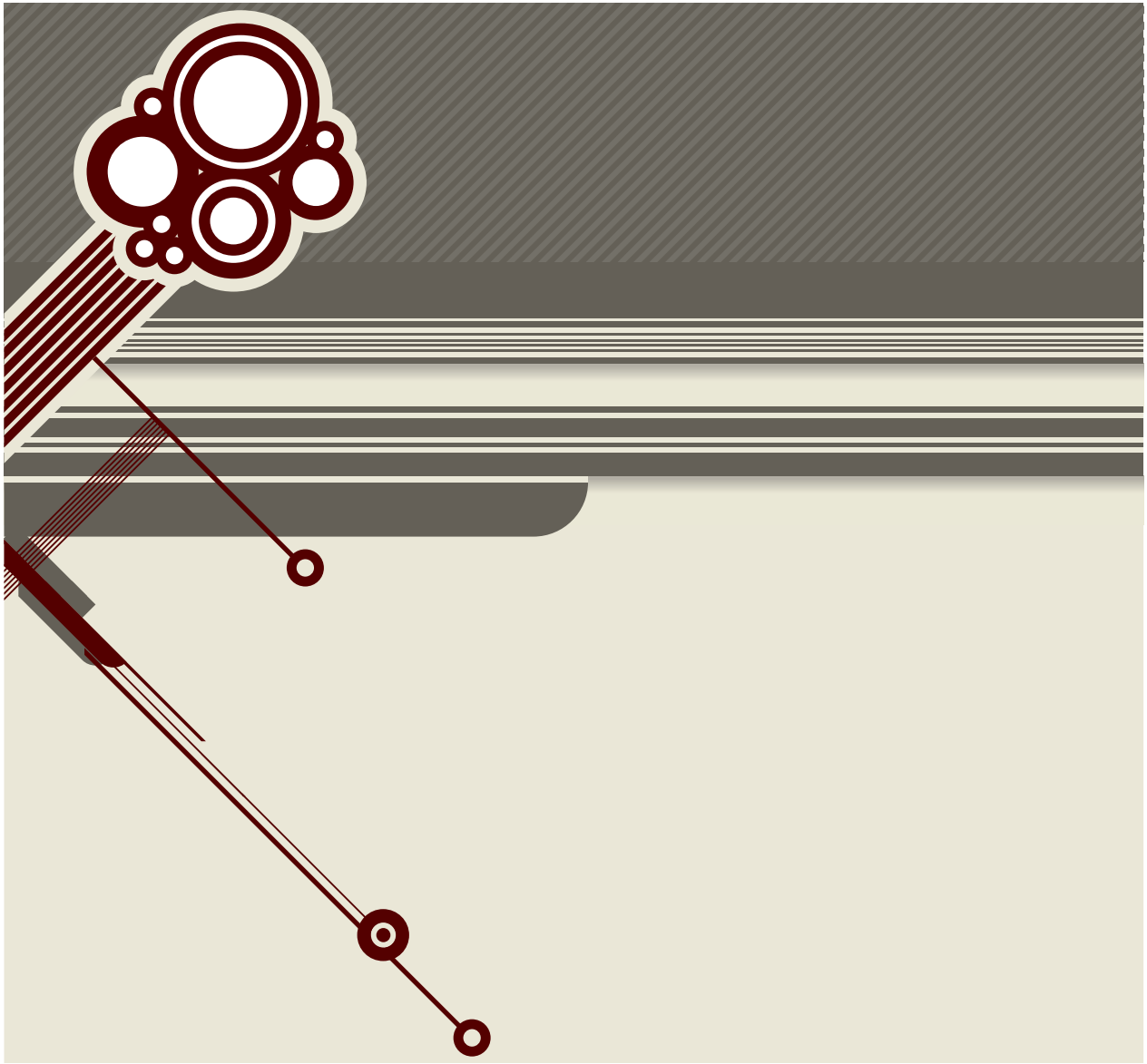

bibliotekene som i svært mange tilfeller sitter på viktig nisjekompetanse innenfor sine spesialfelt. Foreløpig er det ikke etablert noen felles nasjonal tjeneste for disse etter mal av det som skjer for høgskolene. Likevel synes dette å være et område hvor det bør settes opp et sentralt initiativ.

6.5 Fordeler og ulemper ved «Open Access»-publisering

De senere år har det foregått en åpen og nokså intens debatt om fordeler og ulemper ved «Open Access»-publisering. I en studie har man samlet noen av de viktigste argumentene fra både motstandere og forkjempere.[22] Fordelene ved «Open Access» omtales bl.a. slik:

- «Open Access» er rettferdig. Skattebetalerne har indirekte betalt for forskningen og burde derfor få lov til fritt å aksessere forskningsresultatene i form av publiserte artikler
- «Open Access» er løsningen på tidsskriftkrisen
- Kommersielle forlag har gjennom sine tradisjonelle forretningsmodeller en altfor høy økonomisk avkastning
- Bruk av «Open Access» tidsskrifter vil tjene sluttbrukeren fordi artiklene i disse tidsskriftene vil bli mer sitert som en følge av at de er fritt tilgjengelige

I tillegg til disse punktene er det også av betydning å få med følgende punkt, hentet fra en annen artikkel: *OA publishing is usually much faster*.[23] Mens motstanderne på sin side mener:

- «Open Access» er ikke en modell som er økonomisk levedyktig
- «Open Access» stimulerer ikke til tilstrekkelige teknologiske investeringer
- Betaling for publisering representerer en potensiell interessekonflikt og kan ha en negativ effekt for oppfatningen av fagfellevurderingen som nøytral
- «Open Access» vil knuse lærde selskap
- Forskningstunge akademiske institusjoner vil subsidiere aksess for andre institusjoner, deriblant også private firmaer (såkalte «free riders»)[24]

6.6 Finansiering

Spørsmålet om finansiering av «Open Access»-tidsskrifter er viktig og enkelte forlag (bl.a. Blackwell og Springer) har etter hvert kommet fram til prismodeller for åpen publisering (jfr. kapitlet om prismodeller). Klarsynt formuleres det på denne måten i en interessant artikkel om «Open Access»: «The new type of business model is based on the fundamental realization that the paying client of a scientific publisher is not the reader (and his/her representative the library), but the author striving for recognition, dissemination and long-term preservation of his/her scientific results. Publisher that provide these services can finance the operations through author charges or revenues form the organizations that finance the authors – universities, research funding bodies, etc.[25]

Og videre: «The Budapest Open Access Initiative of the Soros foundation has agreed to finance the fees for authors from developing countries.»

6.7 Motstandere og tilhengere

Som et bakteppe for denne diskusjonen har det så blitt foretatt en interessant kartlegging hvor noen forfattere selv forklarer hvorfor de velger å publisere i «Open Access»-tidsskrift: «Almost all (92 %) of the O[pen] A[ccess] authors said the principle of free access for all readers was an important reason. Eighty-seven per cent said they perceive O[pen] A[ccess] journals

22 Kate Worlock, «Scoping the STM publishing market,» *Learned Publishing*, 17: 4, ss. 291-298.

23 Hedlund.

24 Worlock.

25 Hedlund.

to have faster publication times than other types of journal and 71 % perceive the readership to be larger than for subscription-based journals. As a corollary of this last point, 64 % believe articles will be more frequently cited. Additionally, 56 % of O[pen] A[ccess] authors are concerned about the cost to their institution of traditional journals.»[26]

Motstanderne mot å publisere i «Open Access»-tidsskrift formulerer seg slik: «The reason that scored highest (70 %) was that authors were not familiar enough with O[pen] A[ccess] journals in their field; 69 % said they perceived O[pen] A[ccess] journals in their field to have low impact and the same proportion said they perceive the O[pen] A[ccess] journals in their field to have low prestige. Sixty-four per cent said they perceive the readership to be smaller than for subscription-based journals and 56 % said they could not identify an open access journal in which to publish. Nevertheless, 71 % of N[ot] O[pen] A[ccess] authors would publish in an open access journal if it overcame their perceptions about its shortcomings.»[27]

Avslutningsvis konkluderer forfatterene med: «Since none of these issues constitute real barriers, author resistance may be seen as a cultural problem that will need to be overcome by education and persuasion – and, possibly, coercion.»

6.8 Tiltak

I hvilken grad «Open Access» kommer til å ha påvirkning på ABM-utviklings arbeid med konsortieavtaler er det ennå for tidlig å si. Per i dag styrer ikke «Open Access» utgivernes prispolitikk, selv om noen få forskningsmiljøer er på vei til å flytte publiseringsprestisjen fra tradisjonelle tidsskrifter over til «Open Access»-løsninger. Andre i forskermiljøene er fremdeles svært negative til denne type løsninger. Mange håper imidlertid at «Open Access» skal bli en endringsagent i forhold til problematikken rundt stadige prisøkninger på tilgang til faglig informasjon. Flere utgivere eksperimenterer da også med ulike variasjoner av «Open Access» for enkelte av sine tidsskrifter, som Springer «Open Choice» og «Oxford Open.» Publisering koster uansett hvem som gjør det og hvordan det finansieres. Flytting av kostnadene kan ha en positiv effekt i at utgiftene ved digital tilgang til elektroniske ressurser blir synliggjort i større grad enn i dag, uansett hvordan eller hvem som tilgjengeliggjør de vitenskapelige arbeidene.

- ABM-utvikling vil støtte opp om det nordiske og internasjonale samarbeidet på dette feltet.
- ABM-utvikling vil på best mulig måte støtte opp om intensjonene i signalene fra *e-Norge 2009* om ordninger som sikrer netttilgang til kunnskapskilder, kulturarven og opplevelseskilder for utdanningsinstitusjoner og innbyggere generelt.
- ABM-utvikling støtter grunntanken i *e-Norge 2009* om at det som er offentlig finansiert, skal være offentlig tilgjengelig. I den sammenheng vil ABM-utvikling delta positivt for å stimulere den pågående utviklingen av åpne og gratis tilgjengelige tidsskrift og publikasjonsarkiver på internett.

26 Alma Swan og Sheridan Brown, «Authors and open access publishing,» *Learned Publishing*, 17: 3, ss. 219-224.

27 Ibid.

7

Sagen er den ser I, at den stærkeste mand i verden, det er han som står mest alene.
(Doktor Stockmann i *En folkefiende*)[1]

DISKUSJON OG KONKLUSJON

I et mer generelt perspektiv har det vært mange ulike oppfatninger når det gjelder i hvilken grad konsortier er nyttige. På mange måter stjeler jo konsortiene noe av den individuelle friheten som det enkelte bibliotek selv hadde til å finstemme sitt bibliotek med det rette utvalg av tidsskrifter og bøker.

Før var samlingsutvikling og også katalogiserings-/klassifikasjonsfag viktige emner for enhver bibliotekhøgskole og det ble brukt mye tid på disse fagene. I mer moderne tid er det et større press på bibliotekene i å utvikle gode strategier i opplæring av sine brukere og være allmenne navigatører i en uoversiktlig verden av digitale og analoge ressurser. Kanskje er det også en del av utviklingstrenden at bibliotek uansett ikke kan bruke like mye ressurser som før på en møysommelig utvelgelse av hvilke kunnskapskilder man skal anskaffe seg – en prosess som vel også i stor grad ble godt ivaretatt av bibliotekarene. Det er alltid tungt å gi slipp på oppgaver som på mange måter definerte bibliotekaryrket og våge seg inn på nye mer ukjente områder, hvor tilrettelegging av og opplæring i kilder er noen av nøkkelordene. Det norske moderne biblioteklandskapet har imidlertid langt på vei selv akseptert dette paradigmeskiftet og man ser mange eksempler på stadig større vektlegging av veiledning av brukerne og tilrettelegging av ressurser for disse. I den nye digitale verden har likevel bibliotekene i behold sin sterke felleskapsfølelse – utviklet gjennom mange år og stimulert gjennom bl.a. lange tradisjoner i forbindelse med fjernlån. Det er heldigvis fortsatt tradisjon (og uskreven lov!) at det enkelte bibliotek kommer et annet til unnsetning for å avhjelpe et gitt behov etter spesifikt materiale eller for å besvare et referansespørsmål – uansett bibliotektype eller geografisk plassering. Konsortier føyer seg pent inn i rekken av områder hvor bibliotekene har erfaring i å samarbeide og som det heter i en studie:

«Despite these drawbacks, libraries on the whole believe that the benefits of a centralised negotiation process far outweigh the disadvantages …

1 Henrik Ibsen, *En folkefiende*, 1882.

However, it is also clear that consortia themselves are here to stay. Libraries now recognise that they can accomplish more by working together than they can individually … It is also probable that joint licensing will lead to other collaborative activities, such as joint development of digital collections, the development of central catalogues, general resource-sharing, joint document delivery and interlibrary loan systems, and shared storage. Libraries do not want to return to negotiating access to content individually with publishers and vendors. They recognise that they now have a more powerful influence upon the market, and that collaboration may be equally important for other strategic and operational activities.»[2]

Dette støttes opp av danske erfaringer: «Det er ingen tvil om at dannelsen af bibliotekskonsortier har været en fornuftig strategi. De eksisterende organisationer/projekter kan alle dokumentere at man gennem dannelsen af konsortier har opnået resultater som for eksempel reducerer pris, bedre aftalebetingelser og forøget forbruk af de elektroniske ressourcer – betydet en reduktion af de enkelte bibliotekernes udgifter til administration af aftalerne.»[3]

Doktor Stockmanns tese brytes mot solidaritetstanken som er selve bolverket for norske bibliotek og som antakelig vil være av uvurderlig verdi når det gjelder å markere seg i kampen om oppmerksomheten til de viktigste aktørene i det norske utdanningssamfunnet – studenter og forskere. ABM-utvikling bruker for så vidt store ressurser i å vedlikeholde sitt daglige arbeid med konsortieavtaler. Imidlertid utgjør satsingen på konsortiearbeid et strategisk valg for ABM-utvikling. Det er viktig for det som statlig utviklingsorgan å bidra til at hele det norske biblioteklandskapet profilerer seg som en pilar i arbeidet med å utvikle Norge som kunnskapsnasjon. Ett element i dette er bl.a. ved å tilby aksess til og veiledning i bruk av, viktige norske og internasjonale betalingsbaser. Selvsagt hadde migrasjonen fra en papirbasert plattform til et nytt digitalbasert tilbud vært enklere om man hadde fått hjelp av statlige subsidier i en eller annen form – og gjerne for en avgrenset periode. BIBSAM hadde i sin tid tilgang på slike sentrale statlige subsidier og brukte dem bevisst strategisk på å lokke og hjelpe bibliotek til å gå bort fra papirlevering av tidsskrifter til ren digital aksess.

Videre hadde det også vært en stor hjelp om man kunne få opphevet merverdiavgiften på kunnskapsbasert informasjon. Dette er en stor hemsko for alle typer bibliotek og gjør veien lenger for bibliotek som i større grad ønsker å benytte seg av digitale betalingsbaserte informasjonsressurser. Det er dessuten noe absurd i det forhold at bibliotek faktisk mottar papirabonnement på tidsskrifter og kaster eller deponerer dem andre steder uten engang å ta dem ut av plastomslaget. Man har tilgang til innholdet i det enkelte tidsskrifthefte digitalt, men har ikke råd til å si opp papirabonnementet fordi man vil måtte betale mer for heldigital aksess av det enkelte hefte. I dette nye digitale landskapet er det også et tankekors at informasjonen ikke er mer demokratisk distribuert. Selvsagt er det ikke nødvendigvis slik at alle bibliotek skal ha

2 Rowse.

3 Anders K. Jensen og Anette Schneider, *Fælleslicenser: Initiering af fælles nordisk licenstegning på folkebiblioteksområdet*, 2002.

tilgang til akkurat den samme viften av informasjonsressurser – særlig med tanke på at de ulike utdanningsinstitusjonene bibliotekene ofte tilhører, i større og større grad forventes å være i en konkurransesituasjon med hverandre. Men likevel er det bekymringsfullt at det er såpass store skiller i det som det enkelte lærested kan tilby av informasjonsressurser og behovene til de små fag- og forskningsbibliotek blir svært ofte dessverre marginalisert.

Likeledes kommer det signaler om at bibliotek i videregående skole sliter tungt når det gjelder etablering av tilgang til noen viktige digitale fulltekstressurser, som eksempelvis leksikon og avisbaser. Erfaringer fra bl.a. New Zealand viser at det er uhyre viktig å satse med sentrale statlige midler kanskje spesielt på denne gruppen. Alle ungdommer i Norge får tilbud om videregående opplæring og et godt tilbud av digitale læringsressurser er av stor betydning både i den daglige undervisningssituasjonen og som en viktig læringsballast å ta med seg i videre studier. Muligens vil mange av dagens utfordringer i forbindelse med tilgang til lisensiert materiale avdempes når mer forskningsmateriale publiseres via «Open Access» modeller. Man kan jo tenke seg at priskarusellen vil reduseres betraktelig og forlagene i større grad aksepterer prisøkninger som ligger på linje med den generelle inflasjonstakten i samfunnet. Men antakelig er det en illusjon å tro at all viktig forskningsbasert informasjon noen gang vil tilbys gratis via Internett. Derfor vil det nok i overskuelig framtid fortsatt være et behov for at bibliotek slutter seg sammen i ulike typer konsortier – både for å vise forbrukermakt overfor leverandører og for å utvikle bedre metoder for å håndtere tilgangen til så mye vital informasjon.

7.1 Anbefalinger og oppsummerte forslag til tiltak

Ad Prismodeller

- ABM-utvikling vil samarbeide med bibliotekmiljøene om hvordan man kan markedsføre ressursene og derigjennom stimulere til økt bruk. I denne sammenheng tar ABM-utvikling initiativ til et eget seminar om dette.

- ABM-utvikling har startet en prosess for mest mulig åpenhet i forbindelse med konsortiearbeidet og vil fortsette å arbeide for mest mulig transparens i forbindelse med priser på elektroniske produkter vi forhandler.

- ABM-utvikling vil arbeide for betalingsmodeller som er tilpasset størrelsen på landskapet av norske bibliotek i samforståelse og samarbeid med alle typer bibliotek som er omfattet av konsortieavtaler. ABM-utvikling tar initiativ til møter om betalingsmodeller.

Ad Nordisk samarbeid

- Hittil har samarbeidet på nordisk nivå begrenset seg til fagbiblioteksektoren. ABM-utvikling vil fortsette å samarbeide med de nordiske institusjonene om konsortieavtaler der det virker hensiktsmessig. I tillegg vil det tas initiativ til å få til et eget møte med institusjoner på folkebibliotekfronten i de nordiske land for å utforske mulighetene for samarbeid.

Ad Konsortieavtaler i regi av ABM-utvikling

- ABM-utvikling ser arbeidet med programmet Norsk digi-

talt bibliotek og arbeidet med konsortieavtaler i nær sammenheng. Målet er å gi tilgang til mer digitalt kvalitetsinnhold på en enkel måte for bibliotekene.

- Mange har snakket i generelle vendinger om folkebibliotekets nye rolle i forhold til utdanning. Men hva er det reelle behovet/situasjonen ute i bibliotekene? ABM-utvikling tar initiativ til å sette i gang et nettverksprosjekt for folkebibliotek med fokus på bruk av elektroniske ressurser og kompetansebygging.

- ABM-utvikling skal fortsette sin strategi ved å forhandle fram fri tilgang for folkebibliotek til faglige ressurser der det er mulig. Bruken kan senere evalueres med basis i prosjekter som knytter seg til bevisstgjøring av denne sektoren.

- ABM-utvikling har tidligere tatt kontakt med fagbibliotek og oppmuntret til å bidra til kursing av folkebibliotekarer i bruk av databaser. ABM-utvikling vil sørge for mer pedagogisk informasjon til fagbibliotek som tar på seg oppgaver med å kurse folkebibliotekarer og evt. opprette et prosjekt som kan dekke eksempelvis reiseutgifter o.l. for de som melder seg frivilling fra folkebiblioteksektoren.

- ABM-utvikling vil tidlig i 2006 arrangere et seminar om norskspråklige ressurser med det formål å sette søkelys på bedre grensesnitt og oppgraderte statistikkfunksjoner.

Ad Nasjonale lisenser

- Det settes i gang en enkel undersøkelse med fokus på tilgang til faglig informasjon for små forskningsmiljøer. Hvor stort er problemet med mangel på tilgang til relevant informasjon? Hvilke fagmiljøer gjelder dette? Hvordan kan man få til mest mulig fri forskningsflyt også for denne gruppen? Er nasjonale lisenser en løsning som er mulig å få til i praksis?

- Det utarbeides i samarbeid med Helsebiblioteket en rapport som tar for seg avgrensninger og kostnader for nasjonale lisenser med anbefalinger rundt sentral finansiering.

Ad Norskspråklige ressurser

- Mulighetene for å lage systemer for å indeksere tidsskrifter fra andre spesialfelt som for eksempel norsk medisinsk litteratur etter mønster av Norart-modellen utredes. Videre vurderes lenking til fulltekstartikler.

- Seminar med leverandører av norske ressurser avholdes.

- Norsk kulturråd kontaktes for å bidra til ordninger som vil medføre fri elektronisk aksess til musikk, litteratur og film som nyter godt av denne støtteordningen.

Ad Ikke-tekstlig materiale

- ABM-utvikling vil vurdere muligheter for etablering av konsortieavtaler for ikke-tekstlig materiale som film, musikk og fotografi i den grad ønske om denne type avtaler kommer opp fra miljøene. Dette skjer i forbindelse med at listen over prioriterte nye ressurser settes opp i perioden januar-juni på bakgrunn av innmeldte ønskelister fra enkeltinstitusjoner, samt lisensgrupper for universitet og høgskoler.

- ABM-utvikling tar kontakt med Filmarkivet som allerede har begynt arbeidet med å gi tilgang til norske filmer ved bl.a. Deichmanske bibliotek, for å se om vi kan bidra til best mulig løsninger på vegne av våre institusjoner. Filmarkivet har planer om å utvide tilgangen til flere folkebibliotek. ABM-utvikling vil også sondere interessen for denne ressursen hos norske fagbibliotek.

- ABM-utvikling mener erfaringene fra prosjektet «LåtLån» tilsier at dette har et interessant potensiale for mange bibliotek, hvor også muligens ABM-utvikling kunne forhandle fram lisensavtaler. Videre er det også en mulighet for at musikk som får støtte av Norsk kulturråd bør omfattes av nasjonal lisens slik at allmennheten kunne få tilgang til streamet musikk på tilsvarende måte som i LåtLån-prosjektet.

Ad «Open Access»

- ABM-utvikling vil støtte opp om det nordiske og internasjonale samarbeidet på dette feltet.

- ABM-utvikling vil på best mulig måte støtte opp om intensjonene i signalene fra *e-Norge 2009* om ordninger som sikrer netttilgang til kunnskapskilder, kulturarven og opplevelseskilder for utdanningsinstitusjoner og innbyggere generelt.

- ABM-utvikling støtter grunntanken i *e-Norge 2009* om at det som er offentlig finansiert, skal være offentlig tilgjengelig. I den sammenheng vil ABM-utvikling delta positivt for å stimulere den pågående utviklingen av åpne og gratis tilgjengelige tidsskrift og publikasjonsarkiver på internett.

8

LITTERATUR

«All or nothing: Towards an orderly retreat from big deals – recent negotiations in the Netherlands.» *Serials* (18). Ss 95-97.

«Open access to scientific research.» *The New York Times*. 7. august 2003.

«Flere universitetsbiblioteker har nu ansvaret for forskningsregistreringen og for formidling og opbevaring af fuldtekst. Her ligger højst interessante udviklingsperspektiver.» *DF Revy*. 2004:7. Ss. 5-6.

Akre, Elisabeth, Inger-Helene Wang Andresen og Ove Sundby. *Vitenskapelig elektronisk publisering : en introduksjon for fag- og forskningsbibliotek.* 1998.

Anglada, Lluis M., Angel Borrego, Carme Cantos, Antonio Cosculluela og Núria Comellas. *The use of consortially purchased electronic journals by the CBUC (2002-2003).* [http://www.dlib.org/dlib/june04/anglada/06anglada.html]

Audunson, Ragnar, Ragnar Nordlie og Svanhild Aabø. *Finansiering og organisering av digitale tjenester: En utredning fra Senter for bibliotekutvikling, Høgskolen i Oslo – avdeling for journalistikk, bibliotek og informasjonsfag.* 2005.

Ball, David. «What's the big deal, and why is it a bad deal for universities?» *Interlending & Document Supply* (32):2. Ss.117-125.

Burress, Charles. «The staggering price of world's best research: Bay Area universities leading charge against publishers, arguing the knowledge in academic journals must be kept within reach.» *The San Francisco Chronicle*. 28. mars 2004.

Campbell, Robert. «Libraries: Do they have a future in academia – or only a past?» *Serials* (17):1.

Crawshaw, Lesley. «Reports on briefing sessions and

workshops held at the 27th UKSG Annual Conference.» *Serials* (17):2. Ss. 167-173.

Digitale kunnskapskilder i skole- og biblioteksektoren: Bruk, behov og forventninger. 2003.

Economic analysis of scientific research publishing: A report commissioned by the Wellcome Trust. 2003.

Gatten Jeffrey N. og Tom Sanville. «An orderly retreat from the Big deal: Is it possible for consortia?» [http://www.dlib.org/dlib/october04/gatten/10gatten.html]

Goodier, Rose og Elaine Dean. «Changing patterns in interlibrary loan and document supply.» *Interlending & Document Supply* (32):4. Ss. 206-214.

Grönvall, Karin Bergström. *BIBSAM-administrationen och de centrala licensavtalen*. Stockholm. 2001.

Hagen, Anita, Arne Jakobsson, Ole Gunnar Evensen, Leif Longva, Sissel Hafstad, Ingeborg Hvaale, Espen Skjoldal og Johanne Kierulf. *En modell for samarbeid mellom fag- og forskningsbibliotekene om innkjøp og bruk av elektroniske tidsskrifter*. 2002.

Hane, Paula J. *Cornell and other university libraries to cancel Elsevier titles*. [http://www.infoday.com/newsbreaks/nb031117-1.shtml]

Harmon, Amy. «New premise in science: Get the word out quickly, online.» *The New York Times*. 17. desember 2002.

Hedlund, Turid, Tomas Gustafsson og Bo-Christer Björk. «The open access scientific journal: An empirical study.» *Learned Publishing* (17):3. Ss. 199-209.

Hlynsdóttir, Þórný og Þóra Gylfadóttir. «Remote document supply in Iceland before and after nationwide access to 8000 e-journals: The story so far.» *Interlending & Document Supply* (32):2. Ss. 70-79.

House of Commons, Science and Technology Committee. *Scientific publications: Free for all? Tenth report of session 2003-04*.

Husby, Ole, Rune Brandshaug, Arnt Dragsten og Hege Johannesen. *ELF: Elektronisk fagbibliotek. Sluttrapport for forprosjektet*. [http://www.bibsys.no/ELF/ss2001_25_ELF_sluttrapport.pdf]

Husby, Ole. *Om Open access og OAI: Forsøk på en begrepsavklaring*. 2004.

Husom, Nina. *Gratis publiseringsmulighet for norske forskere*. [http://www.kunnskapssenteret.no/sistenytt/nyheter.2004-10-26.2046887656]

Ibsen, Henrik. *En folkefiende*. 1882.

ICOLC. *Statement of current perspective and preferred practices for selection and purchase of electronic information*. Update No. 2. Pricing and economics. September 2004.

Jackson, Mary E. «Will electronic journals eliminate the need for ILL?» *Interlending &*

Document Supply (32):3. Ss. 192-193

Jensen, Anders K. og Anette Schneider. *Fælleslicenser: Initiering af fælles nordisk licenstegning på folkebiblioteksområdet*. 2002.

Københavns biblioteker. *Pressemelding*. http://bibliotek.kk.dk/soeg_bestil_forny/opslag7fjernadgang/presse/view.

Lauridsen, Helle. «Hva siger tallene? Elseviers tidsskriftspakke og forskningsbibliotekernes accessionspolitik.» *DF Revy*. 2004:2. Ss. 12-13.

Lejon, Britta og Bengt Westerberg. «Befria forskningen.» *Sydsvenska Dagbladet*. 18. mai 2005. http://sydsvenskan.se/opinion/aktuellafragar/article105061.ece.

Lindmark, Ingemar. «Ny svensk databas utmanar storförlagen.» *Biblioteksbladet*. http://w1.875.comheim.se/~u87521746/verktyg/.

Moen, Susanne. «Universitetsbibliotekene viser muskler i tidsskriftkrisen.» *Forskning*. 2003:4.

Rabow, Ingegerd. *Den vetenskapliga kommunikationsmarknaden: Elektronisk publisering*. 2001.

Robinson, James. «Reed and Google in talks to share revenue.» *The Observer*. 19. september 2004.

Rowse, Mark. «The consortium site license: A sustainable model?» *Libri* (53):1. Ss. 1-10.

Schonfeld, Roger C. og Gifford Fenton. «Digital savings: A study of academic libraries find that going from print to electronic journals can save money, if it's done right, but challenges remain.» *Library Journal*. Mars 2005. Ss. 50-51.

Schonfeld, Roger C., Donald W. King, Ann Okerson og Eileen Gifford Fenton. *Library periodical expenses: Comparison of non-subscription costs of print and electronic formats on a life-cycle basis*. [http://www.dlib.org/dlib/january04/schonfeld/01schonfeld.html]

Stange, Kari. *Complexities and costs in the purchasing process or How to keep it simple*. ASA Conference. 24.-25. februar 2003.

Swan, Alma og Sheridan Brown. «Authors and open access publishing.» *Learned Publishing* (17):3. Ss. 219-224.

Szczepanski, Jan. *Bibliotek i en marknadsstyrt värld*. http://biblist@segate.sunet.se.

Tattersall, Marion. «Big deals: Reflections on electronic journal acquisition 1996–2003.» *Serials* (16):2. Ss 201-204.

Toft, Martin. «Ingen slår Nature og Science.» *Uniforum*. 2004:10.

Universitetet i Bergen. *Innstilling fra Utvalg for å utrede overgang fra trykte til elektroniske informasjonsressurser ved UB*. 2004.

Warr, Wendy. «An embattled industry looks bravely forward.» *Information World Review*. November 2004.

White, Sonya og Claire Creaser. *Scholarly Journal Prices: Selected Trends and Comparisons*. http://www.lboro.ac.uk/departments/dis/lisu/pages/publications/oup.html]

Worlock, Kate. «Scoping the STM publishing market.» *Learned Publishing* (17):4. Ss. 291-298.

TIDLIGERE UTGIVELSER AV ABM-SKRIFT

#1 Digitalisering av fotosamlinger
#2 Reform 94 og museene
#3 Befolkningens vurdering av folkebibliotekene
#4 Statistikk for arkiv, bibliotek og museum 2002
#5 Vei i vellinga. Håndbok i dokumentasjon av museumsgjenstander
#6 Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotektjenester
#7 Museumsarkitektur. En studie av nyere norske museumsbygg
#8 Sømløs kunnskap. Om bruk av emnekart
#9 Det handler om læring
#10 Tegnspråk som offisielt språk
#11 Statistikk for bibliotek og museum 2003
#12 Museer og den flerkulturelle virkeligheten
#13 ABM-institusjonene i Norden. Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn
#14 Biblioteket. Det normale rommet i fengselet
#15 Konsolidering av museer – råd og vink
#16 Kommunesammenslåing og arkivspørsmål
#17 Norsk-engelsk ordliste med bibliotektermer
#18 Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid
#19 Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av nyere norsk innvandring
#20 Bibliotekene i 2020. Rapport fra en scenariobasert strategiprosess
#21 Nye muligheter i nye landskap. Arkivorganisering i Nederland og Sverige.
#22 Bibliotekene og det flerkulturelle Norge
#23 Statistikk for bibliotek og museum

Skriftserien fås gratis ved henvendelse til ABM-utvikling så langt opplaget rekker. Den er også tilgjengelig på www.abm-utvikling.no.

ISBN 82-8105-029-2